

Tretje

BERILO

ZA

obče ljudske šole.

Pregledano izdanje.

Trdo vezano veljá 80 vinarjev.

Na Dunaju.

V cesarski kraljevi zalogi šolskih knjig.

1906.

41975

Šolske knjige, v ces. kr. zalogi šolskih knjig na svetlo dane,
ne smejo draže prodajati se, kot je na čelni strani postavljeno.

Pridržujejo se vse pravice.

030006466

Povesti, pesmi in pregovori.

1. Molitev.

Tebi, večno bitje, pojem slavo!
Dal v telesu zdravem dušo zdravo,
Dal si, da iznova se radujem:
Čast in slava bodi Bogu!

S hladnim mrakom spanje udom bega,
Glas vesel se krog in krog razlega,
Duh vedrî se, srce se mi širi:
Čast in slava bodi Bogu!

Primate se, roke, pridno dela,
Da na večer duša bo vesela,
Da zapojem spet, ko jutro pride:
Čast in slava bodi Bogu!

A. Umek.

2. Jutranje solnce.

Budfjo v svetli zarji se venčane goré,
Kjer solnčece rumeno lepó nam vzhaja žé.

Le pridi, solnce zlato, odkrij nam svet neznán,
Noč črna naj izgine, kraljuje beli dan!

Zelena trava vstaja, in črvič oživí,
Vse lepo solnce božje na svetu obudí.

Po srebro-svetlej rosi ledine plavajo:
Na vrtu rože moje veselo vstajajo.

Skakljájo, ščebetájo po gaju ptičice
In tebe veselé se, preljubo solnčece!

Že kmetič gre na polje in hvali stvarnika,
Pastirček dobre volje živin'co past peljá.

Kako pač lep, ljubezni vreden v nebesih On živí,
Ki tebe je iz nič ustvaril, oj lepo solnce tí!

J. Virk.

3. Postrežljivi deček.

Božidar je bil sin ubogih staršev, kateri so ga lepo redili. Pošiljali so ga v šolo, kjer se je učil prav veliko lepega in potrebnega. Slišal je tudi, kako se mora človek vesti, da ga bodo vsi pametni ljudje radi imeli. Vse to si je dobro zapomnel. Ko je srečal na poti kakega imenitnega človeka, prijel je hitro za klobuk, lepo se odkril in spodobno pozdravil. Ako ga je kdo potreboval in česa prosil, bil je brž pripravljen postreči. Ako so odrastli ljudje kaj posebnega govorili, ni segal v besedo, ker si je mislil: tega ne umem, in ne spodobi se mi zdaj govoriti.

Nekdaj je bil v gozdu in je nabiral suhih drv. Mimo pride neki tujec, lepo oblečen. „Ali veš, deček,“ nagovori tujec Božidara, „drži li ta postranska pot na cesto? Hotel sem nekoliko peš iti in sem poslal voz do bližnje gostilnice; zdaj pa ne vem, ali sem šel prav ali ne?“ „Ta pot,“ odgovori Božidar, „drži sicer do ceste, pa prav lahko se zajde. Če vam je ljubo, dragi gospod, pojdem z vami in vam pokažem.“

Tujcu je bil ta prijazni in priljudni deček zelo všeč. Po poti ga marsikaj poprašuje, in Božidar mu

na vsa vprašanja tako lepo odgovarja, da ga ima tujec vedno rajši. „Kaj bi bil rad, kadar boš velik?“ vpraša ga tujec nazadnje, ko prideta na cesto.

„Mizar bi bil rad, ako bi se mogel kje učiti,“ odgovori odkritosrčni Božidar. „Le zaupaj v Boga in glej, da ne izgubiš veselja do učenja,“ pravi mu tujec in mu stisne v roko neki denar; potem skoči v svoj voz in zdirja tako naglo dalje, da se mu deček še zahvaliti ni mogel.

Več let je bilo minilo, in Božidar je bil že odrastel ter dovršil šolo. Njegov učitelj mu reče nekega dne: „Ljubi moj Božidar! ti si me zelo veselil, ker si bil vedno priden in si se lepo vedel. Tudi jaz morem tebi danes povedati nekaj prav veselega. Lej, neki imeniten gospod, kateremu si bil ti nekaj malega postregel in si mu bil zelo všeč zaradi lepega vedenja, pozvedoval je od tistikrat po tebi. Veselilo me je, da sem te mogel le hvaliti in priporočati; in lej, ta gospod mi je poslal toliko denarja, da se lahko izpolni tvoja želja, da se pojdeš učiti mizarstva. Tudi mojstra sem ti že priskrbel.“

Božidar je bil tega kaj vesel. Tisto, s čimer je bil tujcu postregel, bil je že davno pozabil. „Kdo je vendar ta moj dobrotnik? rad bi se mu zahvalil,“ vpraša deček poln hvaležnih solz. „Ne moreš se mu zahvaliti z besedo,“ pravi učitelj, „ker se ti noče razodeti; ostani pa le tako dober in priden, kakor si bil do zdaj, in skrbi, da bodeš vedno boljši. Taka zahvala bo najlepša zahvala in tvojemu blagemu dobrotniku ne ostane neznana.“

Božidar je slušal svojega ljubega učitelja. Bil je spreten mizar in pošten soseščan. Ljudje so ga radi imeli in spoštovali.

4. Dobro obrnjeni denar.

Jakop je bil skrben in moder oče. Kadar je hotel kaj podeliti siromakom, dal je otrokom, naj bi jim oni podarili, zato da bi se navadili že z malih nog, biti darežljivi. Večkrat je dal svojim otrokom tudi kak denar in jim je prepustil, da so ga smeli obračati po svojej volji. Vselej pa je potem tudi vprašal, kam in kako so ga obrnili.

Svoj rojstven dan je dal nekda j svojim trem otrokom vsakemu po štiri dvajsetice. Za osem dni jih je vprašal, kam so dejali te denarje. Mlajši sin reče: „Jaz imam še vse, le enega krajcarja ne, ki sem ga dal nekemu ubožnemu možu.“

Jerica, ki se je učila šivati in je že znala sama nekaj obleke delati, pokaže očetu platno, katero ji je kupila mati za ta denar.

„Jaz pa,“ dejal je starejši sin, „dodal sem siromaškemu Tomažu toliko, da si je napravil par črevljev, da bo mogel pozimi hoditi v šolo.“

„Dobro, ljubi moj,“ dejal je oče, „ne bil bi mogel bolje obrniti svojega denarja, kakor si ga. Tvoj brat in sestra sta denar sicer dobro obrnila, ti pa si ga obrnil najboljše.“

5. Otročja hvaležnost.

Milica, hčérka ubožnih pa poštenih kmetskih staršev, je sklenila, da jih ne bo več nadlegovala zanaprej, temveč da si bo v prihodnje sama pomagala, kakor si bo vedela in znala. Petnajst let je bila stara. Kar pa kdo sklène, mora tudi storiti. Tako je naredila Milica. Kmalu potem gre v mesto služiti. Če tudi je prvo leto mogla še malo prislužiti,

vendar je že kmalu prihranila šest kron, katere je na svoj rojstven dan poslala ljubim staršem, ter je zraven pisala tako le pismo:

Ljubeznivi starši!

Mnogo let ste me živili, oblačili, varovali in v božjem strahu skrbno redili! Na svoj rojstven dan mislim še sosebnostno prav živo na vse dobrote, katere sem tako obilo prejemale iz Vaših rok. Nisem pozabila besede svetega pisma, ki pravi: „Spoštuj svojega očeta in ne pozabi bolečin svoje matere.“ Oj, da bi le mogla vsaj nekoliko povrniti tega dolga! — Da vidite, da je to moja resnična volja, pošiljam Vam tukaj danes svojih prvič prihranjenih šest kron. Upam, da bodem mogla do svojega drugega rojstvenega dne že kaj več prihraniti. Prosim vas, sprejmite blagovoljno ta mali dar ter blagoslovite

svojo pokorno hčerko

Milico.

6. Zadovoljna nedolžnost.

Kaj mara za dnarje,
Gradove, zemljé,
Kdor srečno obvarje
Nedolžno srcé!

Saj njemu odpira
Vijolica cvet,
Sladkosti nabira
Obilno mu svet.

Ga sap'ce pihljajo,
Napaja ga vir,
Prijazno migljajo
Mu zvezdice mir!

M. Kastelec.

7. Pregovori.

Ako kupuješ, česar ne potrebuješ, bodeš prodajal,
česar potrebuješ.

Hitro začeto je dvakrat prijeto.

Če hočeš star si odpočiti, moraš se že mlad potiti.

Devet igravcev še enega petelina ne redí.

Ako ne teče, kapljá.

Ti očeta do praga, sin tebe črez prag.

Pridni najde pod vsakim grmom kos kruha, pod vsakim kamenom krajcar.

Skrbna gospodinja tri vogle hiši podpira.

Kdor malega ne cení, velicega vreden ní.

Goste službe, redke suknje.

Varuj se mačke, ki spredaj liže, zadaj praska.

Več je vredna domača gruda, kot na tujem zlata ruda.

Prazen sod ima močen glas.

Dokler prosi, zlata usta nosi; kadar vrača, hrbet obrača.

Kdor je v malem zvest, njemu se dá veliko v pest.

8. Izreki.

Ne vé mi levica,
Kaj desna podá;
Ne dá nič desnica,
Nič leva ne zna.

J. Zupan.

Kadar zakroka gavrán,
Potihnejo ptice po gozdu;
Kadar se dere baháč,
Modri možaki molčé.

Fr. Cegnar.

Kdor resnico ljubi,
Ušes jej ne maší;
Kdor se je pa brani,
Zaveže še očí.

F. Levstik.

Res je začetek trud,
Tega ne strašite se,
Moč neizmérna je sklep.
Glejte, ta hrast košat
Hrastič očetu je bil.
Zakon nature je tak,
Da iz malega raste veliko.

J. Koseski.

9. Hvaležni rejenec.

Marijana je bila hči ubožnih kmetskih staršev. Ko je imela šestnajst let, služila je že v mestu. Bila je veliko let prav pridna, zvesta in poštena dekla in si je pihranila nekoliko denarja. Starši so jej v tem umrli.

Enkrat pride Marijana v svoj rojstven kraj. Pokopavali so prav tisti dan neko vdovo, katera je zapustila še le šestletnega sinka. Ta ubogi sirotek se je Marijani tako smilil, da ga je peljala sè sabo v mesto, tamkaj mu izprosila hrane, stanovanje in obleko pa sama zanj plačevala. Janezek, tako mu je bilo ime, imel je prijazno Marijano kaj rad ter jo je imenoval svojo mater. Ona pa je tudi prav po materino skrbela zanj. Pošiljala ga je redno v cërkev in v šolo, in Janezek je bil od dne do dne vedno bolj razúmen in pokoren deček.

Marijano je to zeló veselilo. Dala ga je pozneje črevljarstva učit. V šestnajstem letu svojega življenja je bil že za pomočnika. Vsako nedeljo je hodil k svojej krušnej materi in ji je vselej, če je le mogel, nesel kaj malega. Črez nekaj časa si je pridni Janez že prihranil nekoliko denarja in je začel sam zase delati. Mnogo dela je imel, in kmalu je slovel po mestu kakor prvi črevljarski mojster. Svojo staro krušno mater, Marijano, je vzel k sebi in jo je preskrboval z vsemi potrebnimi rečmi ter prav ljubeznivo in hvaležno ravnal z njo. Ljudem, ki so k njemu hodili, ponavljal je ob vsaki priložnosti besede: „Vidite, to je moja ljuba mati! Bila je ubožna dekla in pripomogla je meni, zapuščenej siroti, v sedanji premožni stan.“

Marijana je prav mirno in srečno živela na svoje stare dni pri hvaležnem Janezu.

10. Pomladnji izprehod.

Za mano ostani, o mesto!
Z veselo te dušo pustim;
Čez travnik, čez polje in cesto
Od griča do griča hitim.

Sijati pomlad je začela,
Gorkoti umika se mraz;
Vsa zemlja je zopet vesela,
Veseli je človeški obraz.

Studenec in reka se taja,
Vsa rast iz zemljice hiti;
In tu se in tam izprehaja
Družina veselih ljudi.

V najkрасnejši dobi nam leta,
Naj človek bo star ali mlad,
Veselja up največ obeta,
Obeta še mnogi nam sad.

Oj, kar je življenja po sveti,
In kar je na zemlji stvari,
Ko pomlad začenja cveteti,
Vse giblje se in veseli.

Tud' meni srcé se dviguje,
Skrbi pa umikajo se;
Iz misli se misel mi snuje,
Iz radosti radost cvetè!

Veselje mi daje peruti,
Ko ptiču, ki ječe je prost;
Zemljé skoro noga ne čuti,
Navdaja me up in mladost.

Fr. Levstik.

11. Pluga.

Pred hišo ležal
Je plug pri plugi;
Rujav je prvi,
Svetál je drugi.

Kako da ruja
Obéh ni snela?
Branila menda
So pridna dela.

M. Vilhar.

12. Strgan rokar.

„V otročjih letih sem imel tovariša Dragotina, s katerim sva se igrala,“ tako pripoveduje gospod Jelkar svojemu stričniku Tilnu. „Povsod sva bila skupaj, vse sva izteknila in vse preobrnila, kakor je to vobče navada pri takih otrocih, ki si ne dadó dopovedati ničesa. Če sva dobila novo obleko, takój je bila polna madežev in kmalu tudi raztrgana.“

„Nekoč sva sedela zunaj pred vasjó na hrastovem brunu. Domišljevala sva si in se glasno pogovarjala, kaj želiva biti. Jaz pravim, da bi bil najrajši general, a Dragotin pravi, da bi bil rad škof.“ — „Iz vaju ne bode nikoli nič prida,“ oglasi se star, sivolas mož nama za hrbtom, ki je prišel ob cesti ter slišal najin pogovor.

Midva se ga ustrašiva; a naposled ga Dragotin vendar vpraša: „Zakaj bi ne bilo iz naju nikoli nič prida?“ Starček naju ostro pomeri od nog do glave in reče: „Kakor vidim na vajinej obleki, nimata pač ubožnih staršev. Ali pravim vama, da sta lahko oba berača, ker drugače bi ne trpela strganih rokavov.“ To rekši, prime vsakega za komolec ter povrta s prstom v luknjo zdaj enemu, zdaj družemu, kajti oba sva imela na komolcih strgano suknjo. — Mene je bilo zelo sram, mojega tovariša Dragotina tudi. „Če vama doma nihče ne zašije suknj, zakaj tega ne storita sama?“ reče stari mož. „Iz začetka bi bilo zadosti, da bi kdo samo dvakrat sè šivanko potegnul; a zdaj bi bilo treba že večkrat zabósti, da bi se luknja zašila. In vidva hodita taka okoli! Ako želita, da bi kdaj bila general in škof, treba je, da z malim začneta. Najpred je treba zašiti strgan rokav in še le potem na kaj družega misliti!“

Pravim ti, Tilen, naju je bilo tako sram, da si nisva upala v obraz pogledati možu. Nobeden se ni drznil možu besedice odgovoriti. Tiho sva šla vsaksebi. A jaz sem tako zasukal strgani rokav, da je bila luknja od znotraj proti životu obrnjena, zato da bi nihče več ne videl luknje na mojem rokavu.

Igraje sem se potlej pri materi šivati naučil, kajti povedati nisem hotel nikomur, zakaj me ravno šivanka toliko veseli. Odsehdob sem si vselej, če se mi je le količkaj po šivu kaj razparalo ali drugače kaj strgalo, takój vse sam popravil. Na prazničnej obleki nisem trpel nobenega madeža. Lep in snažen sem hodil okrog. Sam sebe sem bil vesel ter sem si večkrat mislil, da je govoril óni sivolasi starček vendar le prav. In res, sè šivanko v roki o pravem času se ohrani suknja, z eno samo pestjó apna se obvaruje hiša, in s kupico vode se pogasi

ogenj, ki bi se pozneje lahko razširil v strašen požar; iz malih vinarjev se naberó zlati; iz malega semena vzraste močno in visoko drevó.

Moj továriš Dragotin ni tako natančno razumel starčkovih besed. A to je bila škoda le njemu samemu.

Neki trgovec je iskal učenca v svojo prodajalnico, ki bi bil učen v pisanju in računanju. Oba z Dragotinom se mu ponudiva. Trgovec poskuša najine zmožnosti ter naposled vzame mene. Moja oblačila so bila snažna in lepo zakrpana, a Dragotina praznična suknja, da-si še skoraj nova, bila je zanemarjena in vsa umazana. To mi je moj gospodar pozneje sam povedal. „Ti si natančen, skrben in varčen, kar pa Dragotin ni; zato ne veljá za trgovca.“ Tako mi je večkrat dejal gospodar. Pri tej priči sem se vselej spomnil sivoláslega starčka in strganega rokava. Premišljeval sem njegove besede večkrat in jih obračal náse, ter sem kmalu zapazil, da imam še v mnogih drugih rečeh „strgan rokav“.

Sè šivanko v roki o pravem času se vse lahko popravi brez posebnega truda in brez umetelnosti. A pustiti se ne sme, da bi se razširila luknja, drugače je suknji treba krojača, izgubljenemu zdravju zdravnika, nravno pokvarjenemu kazenskega sodnika.

Moj gospodar je imel tudi grdo strgan rokav. Bil je namreč jako lakomen, prepirljiv in trmast; to me je pri njem večkrat spravilo v zameró. Jaz sem mu ugovarjal, in takoj je bil prepir med nama. Há, mislim si nekega dne, te luknje pa tudi ni treba na mojem rokavu. Utegnil bi tudi jaz postati siten in prepirljiv. Od te ure sem si vedno prizadeval, da ustrezam gospodarju ter mu ne ugovarjam, in bila je med nama kmalu najlepša zastopnost, ter sva živela zopet v lepej složnosti in v miru.

Ko sem se izučil, stopil sem v službo. Vajen sem bil z malim biti zadovoljen; zato sem si marsikaj prihranil. — Kdor mnogo potrebuje in nima primernih dohodkov, nikoli ni srečen. — Varoval sem se, da se mi ni naredila kaka nova luknja na rokavu; a od lukenj, ki sem jih zapazil na tujih

rokavih, obračal sem se prizanesljivo v stran. Jaz sem bil z vsemi ljudmi zadovoljen, in vsakdo je bil zadovoljen z menoj. Tako sem si pridobil mnogo dobrih prijateljev, od katerih sem dobival pomoč in zaupanje pri kupčiji. Bog me je blagoslovil, moje premoženje se je množilo. Čemu neki? vprašal sem se večkrat. Jaz ne potrebujem niti dvajsetega dela tega, kar imam! Mari hočem pred ljudmi živeti v blišču in gizdavosti? O bedarija! tega pač ne umejem.

Sram bi me moralo biti, da bi na svoja stara leta nosil tako grdo strgan rokav. Mislil sem si, pomagaj rajši drugim, kakor je tudi tebi Bog pomagal po drugih. Pri tem sklepu sem tudi ostal. Največja sreča, ki jo bogastvo daje človeku, je gotovo ta, da ž njim pomaga drugim.

A zdaj, dragi moj Tilen, idi v visoke šole ter se uči ondi kaj pametnega in se večkrat spominjaj ónega starčka in raztrganega rokava. Varuj se prve luknje na svojem rokavu! Ne posnemaj mojega nekdanjega tovariša Dragotina! On se je marsikakega dela poprijel, a zaradi svoje nemarnosti in lahkomiselnosti izpodletelo mu je vse.

Po Zschokke-ju. — Iz „Vrte“-a.

13. Popotnika in medved.

Dva prijatelja sta se imela posebno rada; neizrečena ljubezen je bila med njima, vse sta si zaupala. Prigodí se pa, da jima skozi puščavo gredočima nasproti pride strašno velik medved. Ko ga zagledata, eden naglo na drevo zbeži, onemu pa, preden ga medved zgrabi, pride na misel, da ta zver bajè mrliču nič žalega ne stori; na tla se tedaj uleže in sapo zadržuje. Medved stopa okoli njega, voha ga, pritika mu gobec k obrazu pa k ušesom, in ker ne čuti nič živega pri njem, pusti ga in odide. Ko jima strah in nevarnost mine, gresta dalje po svojem namenjenem potu; tisti pa, ki je bil na drevesu, vpraša svojega tovariša: „Liubi

prijatelj! povej mi, kaj ti je medved tako tiho pravil na uho?“ „Marsikaj“ — odgovori mu ta — „posebno pa to: ne zaupaj nobenemu prijatelju, dokler ga nisi poskusil v nesreči.“

Kakor zlato v ognju, tako se izkušajo pravi prijatelji v nesreči.

Fr. Metelko.

14. Prijateljstvo.

Kakor dopoldanska senca
Je prijateljstvo hudobnih:
Vsako uro se pomanjša.
Pa prijateljstvo pobožnih
Raste ko večerna senca,
Da življenja solnce vgasne.

Fr. Cegnar.

15. Pobratimija.

Naj čuje zemlja in nebó,
Kar dans pobratimi pojó!
Naj se od ust do ust razlega,
Kar tu med nami vsak prisega:
Da srce zvesto, kakor zdaj,
Ostalo bode vekomaj.

In ko ločitve pride čas,
Na razna pota žene nas:
Tu ná! pobrátim, roko mojo,
Ti mi podaj desnico svojo,
Da srce zvesto, kakor zdaj,
Ostalo bode vekomaj.

Beseda dana — vez veljá!
Ne zemlje moč, ne moč nebá

In ne peklà ognjena sila
Vezí ne bode razrušila:
Saj srca zvesta, kakor zdaj,
Ostala bodo vekomaj.

Simon Jenko.

16. Božja volja.

Nekega zeló ubožnega in bolnega človeka vpraša sosed, kako se mu godí.

„Prav dobro se mi godí,“ odgovori ubožec.

„Saj si ves reven in nadložen,“ pravi sosed, „kako moreš reči, da ti je dobro?“

„Pa vendar vem, da se mi dobro godí,“ reče dalje bolnik; „in to ni čudno, zakaj Bog mi obrača in dela vse po mojej volji.“ Sosed se še bolj čudi in pravi:

„To še mànj umem! Reven in bolehen si ter praviš, da ti Bog obrača vse po tvojej volji; kako je to?“

„Prav lahko!“ pravi ubožec. „Če mi Bog kaj pošlje, naj si bo veselo ali žalostno, mislim si: Bog hoče takó! In prav takó in nič drugače hočem tudi jaz; zatorej je njegova volja vselej tudi moja volja. Naj mi torej ljubi Bog obrača in pošilja, kakor in kar hoče, on obrača in dela vselej in v vsem po mojej volji.“

Tako je govoril zadovoljni ubožec ter je zapél Bogu zahvalno pesem. Sosed gre dalje in si misli: Menil sem, da je ubožni sosed prav zapuščen in nesrečen človek; zdaj pa vidim, da je zadovoljnejši in srečnejši, kot jaz in veliko drugih.

17. Cerkvica.

Cerkvica vrh goré,

Cerkvica bela!

Vsak dan pozdravlja te

Duša vesela.

Zjutraj že, ko zlati

Solnce planine,

Srčne pozdrave ti

Diham 'z doline.

Tebe čez dan okó
Zmer pogleduje,
Srce večerne ti
Zdihe daruje.

Saj mi takó ljubó
Gledaš z višave,
S holmca zelenega
Daješ pozdrave.

Zvonček me tvoj budi
Zjutraj iz spanja,
K delu, k pokoju spet
On mi pozvanja.

Zátorej vrh goré
Cerkvica bela,
Vsak dan pozdravlja te
Duša vesela.

Fr. Levec.

18. Pastir.

Na hribu zelenem
Mi hiša stoji,
Okoli nje drevje
Prijetno cvetí.

Tam v hlevu lesenem
Živino redím,
Na pašo jo gonim,
Veselo živím.

Na paši veselje
S piščálko imám
In pesmice peti
Premile jaz znam.

Radujem se, pojem
Pri čredi vse dni,
Ko ptica v goščavi
Živím brez skrbi.

Najprvemu solnce
Mi kočó zlatí,
In prvemu potok
Mi žejo gasí.

Kaj tamkaj počnejo
V dolinah ljudjé,
Kaj v tujih deželah, —
Skrb mala mi je.

Na gorah visokih
Stanuje pastir,
Kjer vedno kraljuje
Tihota in mir.

Le včasih oblaki
Vojskujejo se,
In švigajo strele
In v dole leté.

Al' vendar se groma
In bliska požar
Sosedove hiše
Ogiblje vsekdar.

Na gorah visokih
Pri čredi vse dni
Jaz piščem in pojem —
Živím brez skrbi.

J. Bilec.

19. Čudna skrinjica.

Nekeje gospodinji so se pri gospodinjstvu godile vsakojake nesreče; vse je šlo rakovo pot. Podá se zatorej v log staremu puščavniku tožit svoje nadloge in mu reče: „Pri mojej hiši je vse narobe, mora biti kaj začarano. Ali veste, kako bi mi bilo pomagati v tej nadlogi?“ Puščavnik, bil je dober starček, jej reče: „Počakajte malo“; prinese zapečatenó skrinjico in pravi: „To skrinjico morate vse leto trikrat ponoči in trikrat podnévi po kuhinji, po kleti, po hlevih in po vseh hišnih kotih nositi; potem bo bolje. Črez leto dni pa mi skrinjico vrnite.“ Dobra hišna mati je imela veliko zaupanje v skrinjico ter jo skrbno nosila okoli. Ko je nekega dne že pozno v noči prišla v kuhinjo, so si dekile bile naredile pečenjak iz jajec. Ko je prvi dan sè skrinjico šla v klet, sreča hlapca, ki je ročko vina nesel skrivaj. Kadar je hodila po hlevih, našla je krave do kolena v gnoju, konjem pa namesto ovsa le slamo položeno. Tako je našla vsak dan kaj napačnega. Črez leto in dan se povrne sè skrinjico k puščavniku in mu vsa vesela pripoveduje, da je vse bolje. „A pustite mi,“ prosi, „skrinjico še eno leto, ker ima res čudno moč v sebi.“ Puščavnik se temu nasmeje in reče: „Skrinjice vam ne morem pustiti; ali skrivna moč, ki je v njej, naj vam ostane.“ On odprè skrinjico, in glej, družega ni bilo notri, kakor kosček papirja in na njem napisano:

„Če hočeš dobro gospodariti, moraš sam vse pregledovati.“

20. Slepčeva zahvala za dar.

Hvala, bratec milostivi!

Naj Gospod ti blagodari

In velika slava božja!
Naj Gospod vam zdravje dade
In pa milost vašej duši;
Lepa sreča naj vas spremlja
Na pot'vanju in na domu,
V črni gori in na morju
Od mladosti do starosti!
Veselite se v mladosti,
Naj ko žarko solnce sije,
Naj desnica vaša cvete;
Naj se roka vam posveti,
S katero ste mi darovali;
Naj dušica raj dospeje,
Naj počiva v svetem rajju,
Naj uživa rajsko slavo
Do vesoljne božje sodbe.

Sibska narodna, poslovenil F. Cegnar.

21. Nenavadna pravda.

Trije bratje so stanovali pod eno streho. Ubožni so bili in živéli so ob tem, kar so si zaslužili z delom; mirno so živéli ter niso poznali razprtije med seboj. Sveta bratovska ljubezen je bila med njimi.

Vsako delo so opravljali skupaj, zato jim je šlo vse lepo izpod rok. Povsod so jih radi jemali v delo. Nekdaj so bili namenjeni iti na travnik; obétali so, poseči ga do določenega dné. Zgodaj sta dva že napravljena, a tretjega ni; bil je bolan. Kaj je zdravima početi? Pri bolniku ju ustavlja bratovska ljubezen, a obljuba ju kliče na delo, ki se ne dá odložiti. Bolnik zapazi to njíju zadrego, zato jima reče, da mu za strážnico pokličeta staro sosedo, a sama naj gresta na delo. Poslušala sta in tako storila. Med delom se močno poganjata; zjutraj prej začenjata, a zvečer dalje na-

tézata: zato v istem času dokončata dva, kar je bilo namenjeno trem. A po plačilo brata ne gresta; čakala sta, da tretji ozdravi in potem ž njima dobode delež. Toda tretji brat nikakor ne dovoli. „Pojdita,“ reče, „in prejmita plačilo sama, kakor sta se tudi trudila sama. Jaz sem bil v tem bolan ter nisem zaslužil ničesa.“

Brata gresta po denar ter odštejeta tretjino bolniku. A ker najmlajši brat noče vzeti nezasluženega plačila, nastane med njimi prepir, ki pretí podreti njih lepo slogo. Da bi se to ne zgodilo, stopijo vsi trije pred opata Paladija ter ga prosijo, naj jim razsodi. Tá skliče svoje menihe, da bi se od teh bratov učili ljubezni in sloge, ter vpričo vseh prepir razsodi tako: „Pravica res pristoji mlajšemu bratu, ki se brani plačila, ker ga ni zaslužil; a čuditi se je starejšima dvema, ki mu hočeta z ljubeznijo vsiliti, česar po pravici hotéti ne more. Zató naj mlajši vzame, kar mu podaje ljubezen starejših.“

iz „Dragoljubcev“.

22. Božja skrinjica.

Živel je nekdam bogat človek, po imenu Benedikt, to je Blagoslólvljenec. Tega imena je bil tudi po pravici vreden, ker ga je Bog z vsem obilo blagoslovil, a on je božji blagoslov tudi rad razširjal med ljudi. Prizadeval si je vsacega razveseliti in mu dobro storiti, bodi si tujcu ali sosedu, sosebno pa ubožnim ljudém.

Kadar je kak vesel dan užival sè svojimi prijatelji, šel je v čumnato in si mislil: „Mnogo jih je, ki niso imeli takega dneva, in kaj bi bilo, ako bi bil povabil še enkrat toliko gostov? To bi se mojemu premoženju

le malo poznalo.“ — Tako misleč položi toliko denarja, kolikor bi ga bilo stalo kosilo, v majhno skrinjico, katero je imenoval „božjo skrinjico“.

Takisto je delal, ako je komu hiša pogorela ali se prigodila kaka druga nesreča. Vselej je nesrečnikom pomagal z darovi, a potem je šel v svojo čumnato in je rekel sam pri sebi: „Pri meni je vse v najlepšem redu in ne manjka mi ničesar; ali kaj, ko bi se tudi meni pripetila taka nesreča?“ To rekši položi zopet nekoliko denarja v skrinjico.

Takisto je mislil in delal Benedikt, ako je toča ljudém polje pobila, povodenj kvar naredila, ali sploh, če je bodi si katera koli nadloga zadela ljudi. Vselej je vložil nekoliko denarja v „božjo skrinjico“ in je rekel: „Tudi meni bi se bilo lahko kaj takega prigodilo.“

Ako so mu ljudjé ponujali draga vina in drage posode, kupoval in užival je take stvari, a vse zmerno. Šel je pa zopet v čumnato in si mislil: „Takih stvari sem sebi mogel kupiti ter sem si s tem zopet nekoliko pomnožil svojo imovino!“ To rekši položi nekoliko denarja v božjo skrinjico. Tudi je dobrega vina pošiljal bolnikom, ako so ga potrebovali v zdravje in krepilo. Tako je Benedikt delal ves čas svojega življenja.

Ko se mu je bližala zadnja ura, zdihovali so siromaki, jokale so vdove in zapuščeni otroci: „Kdo se bo usmilil nas ubogih sirot, ako umrje Benedikt, naš dobrotnik?“

A Benedikt jim reče: „Dober gospodar skrbi tudi takrat za svoje otroke, kadar ga ni domá. Zatorej vzemite „božjo skrinjico“ z vsem, kar ima v sebi. To je dar ubogim vdovam in sirotam; razdelite si in uži-

vajte modro!“ To rekši izroči svojo dušo Bogu ter mirno zaspí v Gospodu. A „skrinjica božja“ sloví še dandanes po vsem svetu in bo slovéla do konca dni.

Po Krummacher-ju.

23. Plačilo za resnico.

Bil je nekđaj šaljivec, ki je hodil po svetu od kraja do kraja ter je povsod uganjal svoje burke in šale. Nekega večera se usede pred hišo nekega kmeta na klop, da bi se malo oddahnil. Ko pride kmet s polja domóv in ga vidi sedeti pred hišo, vpraša ga: „Kaj sediš tukaj? Zakaj ne greš raji v kako hišo, saj vidiš, da se že noč dela?“ — Šaljivec odgovorí: „Dragi prijatelj! imam neko navado, katera ni nikomur všeč. Po vsej vasi sem že popraševal, ali nobeden me noče imeti črez noč. Zató hočem rajši tukaj prenočiti, jutri bo morda bolje.“ Kmet radoveden, káko navado ima šaljivec, vpraša ga dalje: „Povej mi vendar, káko navado imaš?“ On odgovorí: „Jaz povem vsakemu resnico, zato me pa noče nobeden črez noč.“ — „O saj je to vendar prav lepa navada! Idi le z menoj v hišo, prav prijeten gost si mi; resnico je treba spoštovati!“

Ideta v hišo. Kmet veli ženi: „Jera, pripravi prav dobro večerjo, gosta imamo v hiši!“

Ko sedejo k jedi, opazuje gost vse natanko in vidi, da ima gospodar eno oko zavezano, a njegova žena in hišni maček sta vsak na eno oko slepa. — Za nekaj časa reče gospodar: „Prijatelj, ravno poprej si rekel, da govoriš povsod resnico, povej tudi meni káko resnico.“ Gost mu odgovorí: „Gotovo bi vam jo rad povedal, ali dobro znam, da bodete hudi náme.“ — „O, ne, gotovo ne,“ odgovorí kmet. — „Tedaj vam

povem resnico, ker je želite sami," začne prekanjenec in pravi: „Glejte, tako dobri ljudje ste v tej hiši, a vendar imate vsi skupaj, to je, vi, vaša žena in maček, samo tri očesa!“

Ko kmet to sliši, razjezi se, zagrabi burkle in zažene šaljivca iz hiše. To je bilo prekanjencu plačilo za resnico.

Iz „Vrtca“-a.

24. Drevo v cvetu.

Ko gledam spomladi	Iz cveta čebele
Cvetóče drevó,	Nabirajo med;
Veselja se smeje	Napravljajo 'z njega
Mi srce sladkó.	Nebeško si jed.
Vseh vrtov je slava,	In v senci njegovi
Vseh vrtov je kras,	Pozabi se trud;
Prepevajo ptice	Glavičici sivi
Mu hvalo na glas.	Prijazno je tud'.

Zatorej ko vgladam
Cvetóče drevó,
Veselja se smeje
Mi srce sladkó.

M. Valjavec.

25. Upanje.

Glej, upanje hodi pred nami
Od rojstva, da gremo s svetá.
Ko tare nas teža na rami,
Nam palico v roko podá.

Kadár se nam sreča obrne,
Da megla pred nami leží,
Nebeški nam raj se odgrne,
Ko upanja luč zagorí.

Fr. Levstik.

26. Prave sreče dom.

Moj sin! odprta so ti pota na vse strani. Vprašaj svoje srce, kam te žene. Ako želiš učenosti, pojdi v velika mesta med učene ljudi; ako želiš bogastva, prehodi daljne kraje in prekmorske otoke; ako hlepiš po časti in visokej službi, idi, kamor te vleče tvoje srce; ako pa želiš sreče, prave sreče, ako želiš biti srečen med srečnimi, ostani v svojej domovini, ostani v hiši svojega očeta. Kjer si se rodil, tu delaj do smrti. Verjemi mi, da si boljšega mesta ne najdeš na vsem svetu. Svoje domovanje poznaš iz otročjih let: tu se nad teboj razpenja staro sinje nebo; tu ti sijajo čisto zlato solnce, ki ti je sijalo v otročjih letih; tu poznaš vsako drevo, vsak grm, ki raste ob potoku; tu ti izvirajo stari studenci. V zemljo, katera te je rodila, — ulezi se k pokoju. Le v domovini poznaš vse ljudi, poznaš njih misli in želje, poznaš njih dejanje in nehanje, ker si med njimi rasteš, ker jih poznaš s trate, kjer ste skupaj igrali. Le doma ti je jasna božja previdnost in osoda človeška. Le doma med svojimi ljudmi najdeš pravo srečo. Blagor sinu, ki ne išče daleč od doma svoje sreče!

Fr. Erjavec.

27. Materin blagoslov.

Spavaj, dete, spavaj,
 Z angelci se smehljaj,
 Máterino čuva te okó.
 Skákljaj, dete, skákljaj,
 Po livadi in po gaju,

Trgaj rože, trgaj,
Vpletaj vence, vpletaj
V zlate si lasé;
Pevaj, dete, pevaj,
Kar uči te srca
Cut nedolžnega;
Rasti, dete, rasti,
Brez skrbi in tóge,
Máterino čuva te okó.
Ko zapústiš rodno
Hišo, ne se bati,
Dete ljubljeno:
Saj s tebój povsódi bo
Máterina skrb;
Vselej v zlu saj mati
V varno svoje sprejme te naróčje.
Ko ugasne njej okó,
Dete, ne se bati
Saj njen blagoslov
Bo zvestó te spremljal,
Dokler tudi tí očesa
V spanje ne zatisneš zadnje.
Bog pa usliši dobrotljivi
Prošnje, ki jih k tebi mati
Z dna srcá dvigúje
Za dete svoje ljubljeno.

A. Klodič.

28. Veselja dom.

Preljubo veselje, oj kje si domá?
Povej, kje stanuješ, moj ljubček srcá?
Po hribih, dolinah za taboj hitím,
Te videti hočem, objeti želím.

Te iščem za mizo, kjer dobro jedó,
Na plesu pri godcih, kjer sladko pojó;
Al' prav'ga veselja na rajanju ni,
Pijancem, plesavcem veselje beží.

Po polju te iščem, kjer rož'ce cvetó,
Po logu zelenem, kjer ptice pojó;
Pa ptice vesele in rožice vse
Imajo veselje za mladega le.

Poslednjič veselje še le zasledím,
Na ravno ledin'co pritečem za njim;
Glej tamkaj z otroci prijazno igrá,
Jim kratek čas dela, pri njih je domá.

Vé blažena leta nedolžnih otrók,
Imate veselje brez težkih nadlóg;
Kako oh nazaj jaz srčno vas želim!
Al' ve ste minila, zastonj se solzím.

Le eno veselje pač čaka me še
V presrečni deželi, kjer mládo je vse;
Trpljenje v taisto deželo ne zna,
Le tamkaj je pravo veselje domá.

A. M. Slomšek.

29. Ne zaničuj darov božjih!

Bilo je 1812. leta, ko je šla francoska vojska na Rusko. Četa francoskih vojakov ostane za nekaj časa v majhnej ruskej vasi. Vaški krčmar, katerega je bila ta vojska že skoraj na beraško palico spravila, dobi dvanajst vojakov v stanovanje. Siromak se jih bojí in jim streže, kolikor zna in more. Belega kruha ni imel pri hiši. — Enajst vojakov je bilo tudi s črnim kruhom zadovoljnih, a nikakor ne njihov vodnik, prevzeten mladenič. „Belega kruha sèm!“ zavpije ošabnež, „če ne, drugo zagodem.“ S temi besedami zažene črni kruh

za vrata. Ves preplašen se splazi stari krčmar iz hiše, da bi poiskal prevzetnemu vojaku belega kruha. Dobi ga in mu ga dá. — Na to stopi v kot, kamor je bil odletel črni kruh, pobere ga, poljubi in skrbno položi v skrinjo, katero potem zaklene. Vojak se na vse grlo smeje staremu krčmarju in mu družega dne pri odhodu še reče zaničljivo: „Oče, meni se zdi, da bo kruh, katerega ste včeraj zaklenili v skrinjo, preden se mi vrnemo, vendar malo pretrd.“ Krčmar se nasmehe in molči.

Francozi so bili pobiti od Rusov. Na vse strani razkropljeni, zmrzli in izstradani so bežali pred ruskimi kozaki. Bil je zelo mrzel zimski dan. Naš krčmar, da bi prišel do vode, razbijal je led. Zdaj prihití do njega v cunje zavít, izstradan in skoraj na pol zmrzel človek. Krčmar komaj spozná v njem ošabnega vojaškega vodnika, ki je pred nekoliko tedni pri njem stanoval in zahteval belega kruha. Od mraza in gladú se tresoč prosi siromak stanovanja in malo kruha. Oboje mu obljubi prijazni krčmar in ga pelje v hišo, kjer je bilo nekoliko slame na tleh. O kako dobra postelja je bila od mraza trepetajočemu vojaku! Ali prazni želodec ni bil samo s tem zadovoljen. Krčmar takoj ugane, česa še manjka ubozemu vojaku, gre iz hiše, a kmalu se zopet vrne in prinese — oj! nič družega nego — sam ključ.

Z resnim licem odprè zdaj staro skrinjo ter prinese kos kakor kamen trdega, črnega kruha iz nje. Pokaže ga vojaku, rekoč: „Prijatelj! ali poznate ta kruh? Preden ste se vrnili, seveda, je postal že malo trd, ali mislim, da ima glad dobre zobé.“ — „O dà, dà, ima jih, ima,“ vzdihne vojak ter željno iztegne roko po trdem, črnem kruhu; kakor bi trenil, snedel ga je do

zadnje mrvice. Z ginjenim srcem ga je gledal krčmar in mu rekel: „O Bog! o Bog! ti si pravičen, in pravične so tvoje sodbe!“

Krčmar mu dá še jesti in piti ter mu pokaže stezo, po katerej je srečno ušel kozakom.

30. Mladini.

Kdor zgodaj na delo híti
In dela do trde noči,
Zaspí
Brez vse skrbi.

M. Vilhar.

31. Pregovori.

Priden človek ima kruha;
Glad morí samó lenúha.
Kjer je lenoba, kjer postavlánje,
Tamkaj je blizu hudo dejánje.
Naglo hodi, kadar kam hitíš,
Ali pazi, da se ne vsopíš.

Iz „Vrtc“-a.

32. Oslova senca.

Trgovec najme osla na kmetih, da mu nese blago v bližnje mesto; bilo je poleti ob velikej vročini in suši. Oslu tedaj naloží blago in za njim gresta trgovec in gospodar. Ker je pa cesta peljala po planem in skozi njive, trgovec osla malo ustavi in leže v njegovo senco, da bi se ohladil in počil. Gospodar mu pa tega ne privošči; vstati mu veli in osla gnati, kamor je ž njim namenjen. — „Najeto živinče,“ pravi óni, „smem goniti ali stati pustiti, kakor jaz hočem.“ — Gospodar mu odgovorí, da nima pravice do oslove sence, ker je le osla najel, ne pa sence njegove. Tako se prepirata in pričkata. Vrhu vsega tega se tožita in

pravdata zaradi oslove sence, in ta pravda še dan-današnji ni končana.

Za kar se ljudjé velikokrat prepirajo in pravdajo, to ni dosti več vredno, ko oslova senca.

V. Janežič.

33. Žabi.

V velikej luži na polju je stanovala truma žab in žabic. Bilo je vroče poletje, solnce je pripékalo, in že več dni ni bilo padlo kapljice dežja. Luža na polju se je začela sušiti, in njeni prebivavci so se morali vedno bolj stiskati, kjer je bila kaka globokejša jama; prava gneča je nastala v žabjem domu. S časom se posušé tudi najglobokejše kotanje. Mnogo žab pogine, druge pa si gredó iskàt novega stanovanja. — Praha polni pridete dve mladi žábici do neke vasi in zagledate globok vodnjak, kakršnih je več po vaséh. Vesela in nadepolna skoči mlajša na nizki oklep in veselo zakvaka: „Le urno skočive noter, sestrice, sicer bo naju konec.“ — Že ste hoteli skočiti v vodnjak, kar zakliče starejša: „Sestrice! stoj; kaj bi počeli, ko bi se tudi tu doli posušila voda! Pojdive dalje, da naju ne premaga izkušnjava.“ — In res, mala sestrice sluša starejšo, in žalostni ste skakljali dalje po razpoklih travnikih.

Ali ura rešenja je prišla. Temni oblaki so se zbrali na nebu, in že je daljni grom oznanjal nebeški blagoslov, po katerem je vse hrepenelo. Že padajo prve kapljice. Tresk pretrga črni oblak, in dež se ulije v gostih curkih. Ko črez nekaj ur solnčece spet posije skozi meglice, bilo je vse prerojeno; travniki, polja in vrti, vse je zopet oživeló in se okrepčalo, in tudi naši ljubi žabici ste se napili in zadobili dosti moči, da ste

se vrnili v domovinsko mlako. Ta je bila zopet polna; stari prebivavci so se sešli, in veselega kvakanja ni bilo ne konca ne kraja.

Pri vsem, kar storiš, misli na konec in ne obupaj, če te tudi sila tare.

Fr. Jeriša.

34. Lastovki v slovo.

Mrzli veter tebe žene,
Ljuba ptičica, od nas,
Ki znad lipice zelene
Pela si mi kratek čas.
Vsako jutro, ptička moja,
Rano si prepevala;
Vsako noč je pesem tvoja
Sladko me zazibala.
Kadar koli si zletela
V svoje drobno gnezdece,
Vsakokrat si mi zapela
Milo pesem v srcece.

Zdaj pa iz zvonika line
Zadnjo pesem žvrgoliš,
Ker čez hribe in doline
V tople kraje si želiš.
Zdaj boš zapustila mene,
Oj kak' srce me boli —
Mrzli veter tebe žene,
Pojdi, kam te veseli! —
Oh, da ni mi perje dano!
Rad, o rad bi spremljal te:
Pa v ledovje zakovano
Moje revno je srcé.

V. Orožen.

35. Kovač in krojač.

Neke sobote popóldne prinese krojač v kovačnico gladilnik, da si ga razbeli ondi. Gledajoč kovača reče mu krojač: „Moj Bog! kako se moreš po ves dan tako neusmiljeno žgati pri ognju, požirati ogljeno soparo, obračati težko železo, od ranega jutra do poznega večera nabijati s težkim kladivom, da ti iskre leté v lice! Sam Bog me varuj takega dela! Že zdaj me glava boli od tvojega nabijanja!“

„A kako tí, prijatelj,“ odgovorí mu kovač, „ki po ves dan čepiš sključen v kotu? Ali ti ne preséda, po ves božji dan držati drobno šivanko v roki ter ž njo

vbádati neprenehoma, drobni konec skozi majhno ušesce vtikati, napenjati si oči? — Res, pravo božje čudo je, da še nisi slep ter še nimaš grbe na hrbtu in ti še prsti niso odreveneli. Sam Bog me varuj takega nadležnega dela!“

Vsak stan ima svoje težave, — vsak dan svoje trpljenje.

A. M. Slomšek.

36. Sraka in golob.

Sraka in golob sta obiskala pava, da ga pozdravita.

Vračaje se reče opravljava sraka: „Kako nevšečen mi je pav! Kako zoprni glas njegov! Zakaj ne molči? Zakaj ne zakrije svojih nog?“ — Nedolžni golobček pa tako odgovori: „Jaz nisem zapazil njegovih pomanjkljivosti: občudoval pa sem lepoto života njegovega in bliščobo repa tako, da pava ne morem dosti prehvaliti.“

Dobri išče dobrega, hudobni pa hudobnega.

Po Phaedru.

37. Mravlja s kobilico.

Poleti skrbno	„Ti, beba! kaj veš?
Se mravlja močno	Tegà ne umeš;
Za kruhek potila,	O kresu gre peti,
Na kupe nosila	Veselo živeti,
Si hrano drobnó.	Braniti ne smeš.“
Kobil'ca cvrčí,	Natura zaspí,
Mar delat' jej ni;	Sneg se privalí,
O solncu vriskála,	Kobil'co izstrada:
Ni jenjati znála,	Obleda od glada,
Le v petju živí.	Boleha, medlí.
Kobilico pa	Do mravlje prišla
Popraša mravlja:	Vsa suha, tenká,
„Kaj, tí pa ne spravljaš?	Pač milo prosila,
Se le obotavljaš?	A nič ni dobila,
Bo zima prišla!“	Ozmerja jo pà:

„Jaz vrednim delim,
Lenuhe podim;
Poleti si pela
Sred mojega dela,
Pa pleši pozim'!“

Iz kr. „Čbelice“.

38. Pregovori.

Kar koli delaš, delaj previdno pa glej na izid.
Ako slepec slepca vodi, oba v jamo padeta.
Kdor noče, kmalu najde izgovor.
Kovač kuje železo, dokler je vroče.
Brez uzde strast je gotova propast.
Čast je ledena gaz, ki hitro zvođení.
Brez glave storjeno, gotovo izkaženo.
Dokler konja lové, ovsu mu molé.
Drevo se naslanjá na drevo, človek na človeka.
Kakor si bodeš postlal, tako bodeš spal.
Kjer osel leží, dlako pustí.
Obljuba dolg dela.
Po slabej tovarišiji rada glava boli.
Pravica oči kolje.
Ni nesreče brez sreče.
Sila kola lomi.
Tudi slepa kokoš včasih zrno najde.
Gorjé mu, pri katerem se miši in mačke bratijo.
Bolje bobova slama, nego prazne jasli.
Kdor se brati z volkom, mora ž njim tudi tuliti.
Kdor veliko govori, veliko vé ali veliko laže.
Kdor za smolo prime, se osmoli.
Lepa beseda najde lepo mesto.
Kar se ne stori, se ne zvé.
Kar te ne peče, ne gási.
Kadar greš volku naproti, pokličí psa sè seboj.
Kdor drugim jamo koplje, sam vanjo pade.
Srednja pot najboljša pot.
Zrelo jabolko samo odpade.

39. Izreki.

Pred smrtjo ne obvar'je koža gladka,
Od nje nas ne odkup'jo kupi zlata,
Ne odpodí od nas življenja táta
Veselja hrup, ne pevcev pesem sladka.

Fr. Prešeren.

Tebi svet še vse obeta,
Kar srcé si poželi:
Varuj brez sadú se cveta:
Sad osreči, cvet slepi.

J. Zupan.

Dokler sreča ti cvetí,
Boš prijat'ljev dosti štel;
Če pa sreča te pustí,
Sam boš za pečjó sedel.

Po latinskem U. Jarník.

Življenje naše, bratje! je sejanje,
Pri katerem se poleniti ne smemo,
Ker čas po bliskovo hití, in vemo,
Da, kdor je len ob setvi, malo žanje.

C.

Prijatelje spoznati
Nesreča te uči,
Ne moreš v sreči brati,
Kaj v družniku tičí.

U. Jarník.

40. Skrb in Smrt.

Sveti Peter in Pavel se napotita po svetu, da bi videla, kje je darežljivost in gostoljubnost, kje lakomnost in neusmiljenost.

Vsa trudna, lačna in žejna prideta na večer v neko mesto ter si poiščeta prenočišča, da bi se malo odpočila in kak grizljaj dobila za lačni želodec. Siromašna popotnika trkata od hiše do hiše na vrata, pri bogatih kakor pri ubogih, da bi dobila kaj milostinje, ali bila jima je sreča nemila in

ves trud zastonj. Zeló izpehana stojita zdaj že pred zadnjo hišo, ki je bila po vnanej podobi videti najbolj revna in siromašna v vsem mestu. Streha jej je bila vsa razdrta, in komaj bi si človek mislil, da biva tu kaka živa duša.

Peter stopi na dvorišče in potrka na vrata. Hitro se prikaže iz hiše stara, slabo oblečena žena ter ju vpraša, kaj bi rada.

„Če Boga poznaš in moliš,“ pravi Peter, „privošči nama, žena, kak kotichek v svojej hiši, da se odpočijeva od dolzega pota in da bova vsaj pod streho, ker je slabo, neprijetno vreme; do zdaj naju nihče ní hotel pod svojo streho.“ — „Tako je, tako,“ odvrne starka, „siromaka danes vsak izpod strehe goni, ko bi ga tudi videl v največjej potrebi in sili. Stopita le noter; kar imam, to vama rada dam — česar pa nimam, uboga sirota, tega vama pa tudi dati ne morem.“

„Midva sva popolnoma zadovoljna,“ reče Pavel, „ker vidiva tvoje pošteno, pa usmiljeno srce; kaj nama je tudi treba več?“

Odložita torej svoji torbici v kot. Zdaj reče Peter ženi: „No, povej nama, ljuba žena, kako ti je ime, da te veva poklicati po imenu.“

„Skrb me imenujejo,“ odgovorí starka in pristavi resno: „Kako bi vama rada kaj postregla! Da bi ne grizla suhega kruha, dala bi vama kaj rada kako hruško za prigrizek; ali moja hruška, dasi tudi je zeló rodovitna in polna, nima na sebi ni ene zrele hruške, ker to, kar dozori, hitro pokradejo ljudje.“

Nebeška popotnika pojesta nekaj suhega kruha ter se napijeta mrzle vode pa se uležeta spat. Zjutraj na vse zgodaj ustaneta ter se pripravita na daljnjo pot. Preden pa odideta, vpraša Peter starko, s čim bi obdarovala njeno dobroto in gostoljubnost. Naj jima razodene katero svojih

najsrčnejših želj, pa da jo izpolnita. — Kakor vsakdo, ki ima malo, pa veliko želi, tako je bila tudi ta dobra mamica zdaj vsa zmedena, da ni vedela, kaj bi rekla. Naposled vendar pravi: „Želim, da moja hruška zgrabi vsakega, kdor spleza na njo, da bi kradel sadje, in ga drži tako dolgo, dokler jaz pridem in mu dopustim, da zleze z nje.“

Popotnika prikimata nehoté z glavo na to čudno željo in odideta svojo pot.

Prihodnji dan zjutraj gre stara vun, da pogleda svoje polje in setev. To opazi neki tat in se spravi hitro na hruško, da pobere, kar je bilo zrelega. Ali oh žalosti in nesreče! — Veje ga zgrabijo in držé, da ne more nikamor, ne gori, ne doli. Na strašno vpitje prileté sosedje, da bi mu pomagali s hruške; splezajo torej nanjo, pa oj čuda! tudi oni ne morejo z drevesa. Zdaj si ne upa nobeden več na drevó, ampak vsi se čudijo in prekrižujejo ter strmé čakajo, kaj bude.

Zdaj pride starka s polja domov; lahko si mislimo, kako je bila vesela, ko vidi, da se jej je želja izpolnila, da je tat ugrabljen obvisel na vejah.

Na njeno besedo izpusté veje tatu, in ko ga dobro ošteje in posvari, izpustí ga tudi ona. Zanaprej ni bilo nikogar več na hruško. — Ne dolgo potem pride k njej tudi stara žena — smrt. Starka jo počaka in sprejme mirno brez strahú. Temu pa se čudi smrt ter reče starki: „Ti si me tako mirno sprejela, in vendar se me drugi ljudje tako zeló bojé!“ — „Zakaj bi se te bala?“ odgovorí stara Skrb, „dosti imam nehvaležnega sveta, pač si mi že dobro došla!“ — „Prav, starka!“ pravi na to smrt, „hajdi torej z menoj!“ — „Rada pojdem s teboj,“ pravi Skrb, „toda izpolni mi poprej le še eno željo. Rada bi namreč okusila še enkrat svojih hrušek, ki so mi bile edino blago.“ —

„Ako ne želiš nič več, stara, pojdi drage volje ponje.“ —
 „Oh, kako sem stara in slaba, kako neki zlezem na drevo?
 sosedje pa so čudni ljudjé. Ali ne bi hotela ti tako dobra
 biti, da splezaš na drevo, in mi prineseš eno hruško?“

Smrt se dá pregovoriti in spleza hitro na drevo, ali
 zdaj ne more več doli. Starka je bila kaj vesela, da je
 smrt tako prekanila, ter jo pustí nekoliko dni na hruški.
 Te dni ni nihče umrl na svetu. Naposled izpustí starka
 smrt, ker jej je obljubila, da ne pride nikoli po njo.

In tako vam smrt potuje križem sveta; tudi še dan-
 danes ruši in kolje staro in mlado. Skrbi ubiti ali umoriti
 in odnesti sè sveta pa vendar ne more!

J. Božič.

41. Na grobéh.

Blagor mu, ki se spočije,
 V črni prsti v Bogu spi!
 Lepše solnce njemu sije,
 Lepša zarja rumení.

Tiha zemlja ga ne dramí,
 Strasti ne bučí vihár;
 Bratoljubje vlada v jami,
 Greje prah ljubezni žar.

Bridke tuge, bolečine,
 Duhomorni trop skrbi,
 Žalovanje grenko mine,
 Potok solz se posuší.

Ne slepi rumeno zlato,
 Čast, ime, naslov in stan;
 Smrt pobráti pod lopato,
 Kar rodil je beli dan.

Krije vse odeja ena,
 Reve in škrlatnike;
 Zgrinja travica zelena
 Vsem enake prtiče.

Blagor mu, ki se spočije,
 V črni prsti v Bogu spi!
 Lepše solnce njemu sije,
 Lepša zarja rumení.

Fr. Cegnar.

42. Spominjaj se smrti!

Dolgost življenja našega je kratka,
 Kaj znancev že zasula je lopata!
 Odprta noč in dan so groba vrata;
 Al' dneva ne pové nobena prat'ka.

Pred smrtjo ne obvarje koža gladka,
Od nje nas ne odkup'jo kupi zlata,
Ne odpodí od nas življenja tata
Veselja hrup, ne pevcev pesem sladka.
Naj zmisli, kdor slepoto ljubi sveta
In od veselja do veselja leta,
Da smrtna žetev vsak dan bolj dozori.
Zna biti, da, kdor zdaj vesel prepeva,
V mrtvaškem prtu nam pred koncem dneva
Molčé trobental bo: „memento mori!“

Fr. Prešeren.

43. Večer.

Tihi mrak zemljó pokriva,	Božji sèl skrbnó iz raja
Luna sred nebá veslá;	V solzne kraje pride spet,
V gozdu slavec že počiva,	S spanjem vtrojene navdaja,
Pesmic milih ne žvrgljá.	Pokoj nosi križem svét.

Ne žaluje več sirota,
Rana več je ne bolí,
Ker jo v tihi sen zamota,
Žalost vsako prepodí.

G. Krek.

44. Večerna molitev.

Zadnjič danes, strune, zadonite,
Proti nebu hvalni glas nosite
Njemu, ki prižiga luč višavam,
Njemu, ki pošilja mir nižavam!
Z mrakom se mi bliža mirno spanje,
Mile naj sladijo mi ga sanje!
V rajskem svetu duh se naj sprehaja,
Dokler jutra svit me ne omaja.
Dan za dnevom urno se pomiče,
Vsaki večer resen glas nam kliče,
Da rumeno solnce kdaj se skrije,
Ali zjutraj več nam ne posije.

Torej, strune, žalostno donite,
Proti nebu hvalni glas nosite
Njemu, ki pošilja mir v nižave,
Njemu, ki nas vabi na višave!

A. Umek.

45. Martin Krpan.

I.

V Notranjem stoji vas, Vrh po imenu. V tej vasici je živel v starih časih Krpan, močen in silen človek. Bil je neki tolik, da ga ni kmalu takega. Dela mu ni bilo mari; ampak nosil je od morja na svojej kobilici angleško sol, kar je bilo pa že taistikrat ostro prepovedano. Pazili so ga mejači, da bi ga kje nehotoma zalezli; poštenega boja ž njim so se bali prav tako, kakor pozneje Štempiharja. Krpan se je pa vedno umikal in gledal, da mu niso mogli do živega.

Bilo je pozimi, in sneg je ležal okrog in okrog. Držala je samo ozka gaz, ljudem dovoljna, od vasi do vasi, ker takrat še ni bilo tako cest, kakor dandanes. V naših časih je to vse drugače, sevéda; saj imamo, hvala Bogu, cesto do vsakega zelnika. Nesel je Krpan po ozkej gazi na svojej kobilici nekoliko stotov soli; kar mu naproti prižvenketá lep voz; na vozu je pa sedel cesar Janez, ki se je ravno peljal v Trst. Krpan je bil kmetski človek, zato ga tudi ni poznal; pa saj ni bilo časa dolgo ozirati se; še odkriti se ni utegnil, temveč prime brž kobilico in tovor ž njo, da ju prenese v stran, da bi je voz ne podrl. Menite, da je Krpana to kaj mudilo, kali? Bilo mu je, kakor komu družemu stol predstaviti.

Cesar, to videvši, velí kočijažu, da naj ustavi konje. Ko se to zgodi, vpraša silnega moža: „Kdo pa si ti?“

Ta mu dá odgovor: „Krpan mi pravijo; domá sem pa z Vrha od svete Trojice, dve uri hodá odtód.“

„I kaj pa nosiš v tovoru?“ vpraša cesar dalje.

Krpan si naglo izmisli in reče: „I kaj? Kresilno gobo pa nekaj brusov sem naložil, gospod!“

Na to se cesar začudi in pravi: „Ako so brusi, po kaj so pa v vrečah?“

Krpan se ne umišlja dolgo, ampak urno odgovori, kakor vsak človek, ki vé, kaj pravi: „Bojim se, da bi od mraza ne razpokali; zato sem jih v slamo zabil in v vrečo potisnil.“

Cesar, ki mu je bil silni možak všeč, pravi dalje: „Antè véš, kako se takej reči streže! Kaj pa, da si konjiča tako lahko prestavil? Res nima dosti mesá, pa ima vsaj kosti.“

Krpan se malo zareži in pravi: „Vem, da imajo vaši konji več mesá; pa vendar ne dam svoje kobilice za vse štiri, ki so tukaj napreženi. Kar se pa tiče prestavljanja, gospod! upam si nesti dve taki kobili dve uri hoda in tudi še delj, če je treba.“

Cesar si misli: To veljá, da bi se zapomnelo, — in veli pognati.

Minilo je potem leto in nekateri dan. Krpan je pa zmerom tovoril po hribih in dolinah. Kar se pripeti, da pride na Dunaj strašen velikán, Brdávš po imenu. Ta je vabil, kakor nekdaj Pegam, vse junake našega cesarstva na boj. Ali cesar pa tudi ni imel tako boječih ljudi, da bi dejal: nihče si ni upal nadenj; toda kdor se je izkusil ž njim, gotovo je bil zmagan. Velikan pa ni bil mož usmiljenega srca; ampak vsakega je umoril, kogar je obladal. — To je cesarju začelo iti po glavi: lejte-si no! kaj bo, kaj bo, če se Brdavs ne ukroti? Usmrtil mi je že vso najvišjo gospodo! Tako je cesar toževal, kočijaž ga je pa slišal. Pristopi tedaj z veliko ponižnostjo, kakor gré pred tolikim gospodom, in pravi: „Cesarost! ali več ne morete pametovati, kaj se je godilo predlansko zimo blizu Trsta? Tisti Krpan, ki je tovoril s kresilno gobo in brusi, ne veste, kako je kobilico v sneg prestavil, kakor bi nesel skledo na mizo? Če ne bo Krpan Brdavsa premogel, drugi tudi ne, tako vam pravim.“

„Saj res,“ pravi cesar, „precej se mora ponj poslati.“

Poslali so veliko, lepo kočijo po Krpana. Ta je bil ravno tačas natovoril nekoliko soli pred svojo kočo; mejači so bili pa vse čisto ovédeli, da se zopet napravlja po kupčiji. Pridejo

tedaj nadenj ter se ga lotijo; bilo jih je petnajst. Ali on se jih ni ustrašil; pisano je pogledal in prijel prvega in druge omlatil ž njim, da so vsi podplate pokazali. Ravno se je to vršilo, kar se v četver pripelje nova lepa kočija. Iz nje stopi cesarski sel, ki je vse videl, kar se je godilo, in naglo reče: „Zdaj pa že vém, da sem prav pogodil. Ti si Krpan z Vrha od sv. Trojice, kaj ne?“

„Krpan sem,“ pravi ta; „z Vrha tudi, od sv. Trojice tudi. Ali kaj bi pa radi? Če mislite zaradi soli kaj, svetujem, da mirujte; petnajst jih je bilo, pa se jih nisem bal, hvala Bogu; samo enega se tudi ne bom.“

Sel pa, ki gotovo ni vedel, zakaj se méni o soli, reče na to: „Le urno zapri kobilo v konják, pa se hitro pražnje obleci, pojdeva na Dunaj do cesarja.“

Krpan ga neverno pogleda in odgovori: „Kdor će iti na Dunaj, mora pustiti trebuh zunaj, to sem slišal od starih ljudi: jaz ga pa menim sè seboj nositi, koder bom tovoril in dokler bom tovoril.“

Služabnik mu pravi: „Nikar tí ne misli, da šale uganjam.“

„Saj bi tudi ne bilo zdravo,“ reče Krpan.

Na to zopet govori sel: „Kar sem ti povedal, vse je res. Ali več ne véš, kako si bil umaknil predlansko zimo kobilico kočiji s pota? Oni gospod na vozu je bil cesar, pa nihče drug, véš!“

Krpan se začudi in pravi: „Cesar? — Morda vendar ne!“

„Cesar, cesar! Le poslušaj! Prišel je zdaj na Dunaj hud velikan, ki mu pravimo Brdavs. Tak je, da ga nihče ne ustrajuje. Dosti vojakov in gospode je že pobil, pa smo rekli: Če ga živ krst ne zmore, Krpan ga bo. Lej, ti si zadnje upanje cesarjevo in dunajskega mesta.“

Krpana je to s pridom utešilo. Jako dobro se mu je zdelo do vsega, kar je slišal, in reče tedaj: Če ni družega, kakor taisti Brdavs, poslušajte, kaj vam pravim! Petnajst Brdavsov za malo južino, to je meni toliko, kolikor vam kamen poriniti črez lužo, ki jo preskoči dete, sedem let staro; samo vedite, da me ne bodete vodili za nos!“ — To reče in brž dene sol s ko-

bile, kobilo pa v konják, gre v kočo ter se praznje obleče, da bi ga pred cesarjem ne bilo sram. Ko se preobuje, priteče vun in sede v kočijo, ter naglo zdrčita proti Dunaju. Na Dunaju ga prijazno sprejmejo.

II.

Prišel je čas boja z velikanom; bilo je ravno svetega Erazma dan. Krpan vzame lipov kij in mesarico, izbere si v cesarskem konjaku čvrstega konja pa jezdi iz mesta na travnik, kjer se je bojeval Brdavs. Martina je bilo čudno gledati. Njegov konj je bil majhen, on pa je imel dolge noge, tako da so se skoraj po tleh vlekle za njim, na glavi je pa nosil star klobuk širokih krajev, na sebi pa debelo suknjo iz domače volne; vendar se nobenega ni bal.

Ko ugleda Brdavs jezdeca, svojega sovražnika, začne smejati se s krohotom in reče: „Ali je to taisti Krpan, ki so ga poklicali nad mene tako daleč, tam z Vrha od sv. Trojice? Mari bi raji bil ostal doma za pečjó, da ne bi cvelil svoje stare matere, ako jo še imaš, da bi ne žalil svoje žene, ako ti jo je Bog dal. Pojdi mi izpred oči, da te videl ne bom; pa le naglo, dokler mi je srce še usmiljeno. Če me zgrabi jeza, ležal boš na zemlji krvav, kakor je sam cesarjev sin in sto drugih!“

Krpan mu odgovori: „Če nisi z Bogom še spravljen, urno skleni, kar imaš; moja misel ni, dolgo čakati, mudi se mi domov za peč. Tvoje besede so mi obudile v srcu živo željo do svoje kočje in do svoje peči; ali poprej vendar ne pojdem, da tebi vzamem glavo. Pa ne zameri! To mi je naročil moj gospod, cesar; jaz nisem vedel ne za té, ne za tvoje velikanstvo in za vse krvave poboje. Prijezdi bliže, da si podava roke; nikoli si jih nisva poprej, nikoli si jih ne bova pozneje; ali pravijo, da Bog nima rad, če pride kdo z jezo v srcu pred sodnji stol.“

Velikan se nekoliko začudi, ko to sliši. Naglo prijezdi ter mu podá svojo debelo roko. Krpan mu jo pa stisne tako, da precej kri udari izza nohtov.

Brdavs malo zareži, pa vendar nič ne pravi, ampak misli si: ta je hud in močen: pa kaj bo — kmet je kmet; saj se ne zna bojevati, kakor gre junakom.

Urno zasukneta vsak svojega konja in zdirjata si od daleč zopet naproti. Brdavs visoko vzdigne meč, da bi že o prvem odsekal sovražniku glavo; ali ta mu urno podstavi svoj kij, da se meč globoko zadere v mehko lipovino; in preden ga velikan more izdreti, odjaha Krpan z malega konja, potegne Brdavs na tla, pa ga položi, kakor bi otroka déval v zibel, ter mu stopi za vrat in reče: „No, zdaj pa le hitro izmoli en očenašek ali dva, in pa svojih grehov se malo pokesaj; izpovedal se ne boš več; nimam časa dolgo odlašati, mudí se mi domov za peč: znaj, da komaj čakam, da bi zopet slišal zvon, ki poje na Vrhu pri sv. Trojici.“ To izreče pa vzame počasi mesarico, odseka mu glavo in se vrne proti mestu.

Dunajčanje, ki so do zdaj le od daleč gledali, prideró k njemu; tudi sam cesar mu pride naproti, pa ga objame v pričo ljudstva, ki je vpilo na vse grlo: „Krpan je nas otel! Hvala Krpanu, dokler bo Dunaj stal!

Fr. Leestik.

46. Ubežni kralj.

Noč je temna, podkve jeklo pôje;
Lej po gozdu kralj ubežen jaha.
Zgubil vojske, zgubil zemlje svoje,
Skriva se ko zver po lesu plaha.
Nima žene, hčere, ne sinova,
Vse mu vzela vražna je sekira,
Koča vsaka duri mu zapira;
Spremljevavca nima pot njegova.

In zajezdi v gosto drevje lesa.
Konj se zdrzne, noče delj bežati,
V stran zahrska, kvišku pnè ušesa;
Brezno vidi pred seboj zijati. —

Kralj pa gleda in zastónj ugiblje;
S konja stopi, k veji ga priveže,
Plašč pogrne, nanj ves truden leže:
Sladki sen nad breznom ga zaziblje.

Dihnejo mu sanje v trudno glavo:
„Stol kraljevi iz zemljé mu rase;
„On pa seda nanj s častjo in slavo,
„Bogat, venčan, ko nekdanje čase.
„Zida se nad njim poslopje širno,
„Razsvetljeno, v zlatu lesketáje:
„Stavijo se veže na vse kraje,
„Zunaj čuje straže hojo mirno.“

„Prebudí se bobnov ropotanje,
„Prebudí se grom trobént vojaških,
„Vstane žvenket in ostrog rožljanje,
„Ide truma vojvodov junaških;
„Gre med njimi knez iz zemlje tuje,
„Ki mu hotel je deželo vzeti;
„Zmagan ide, ž njim tovarši vjeti,
„Klanja se mu, silni meč daruje.“

„Zadonijo spet trobente glasne,
„In prikaže se obraz kraljice;
„Ž njo sinovi, ž njo so hčere krasne,
„Njej visoke stréžejo device.
„Tu gospóda kralju vsa zavpije:
„Bog ti slavo brani čase večne!
„Svetlim vnukom tvojim dneve srečne!
„Hrum veseli po dvoranah bije.“

Vzdihne v živih sanjah kralj: „Carujem!
Oh, podobe gledal sem néznane,
Da ubežen skrivam se po tujem.“
V sanjah kvišku, kakor jelen, plane;

Hoče k svojim — roke širi — pada!
Meč z oklepom v dno breznà brenkoče:
Konj se strga, podkve vdar ropoče:
Krokotajo vrani iz prepada!

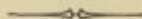
Fr. Levstik.

47. N o č.

Solnce rumeno
Goro zeleno
Zadnjič poljubilo je;
V krilo temine
Hribje, doline
Tiho zavili so se.

Tam na iztoku
Pa na oboku
Luna prikaže glavó;
Bolj se užiga,
Vedno bolj miga
Zvezdic prijazno zlató.

S. Jenko.

Iz zemljepisja.

48. Kdó?

Kdó je trate, gaje ozelénil,
Kdó sejal cvetice po livadah,
Kdó sadil drevesa med pečine,
Kdó je stavil gozde na strmine?

Kdo na skalo je naslonil skalo,
Kdo je skladal gore velikanske,
Kdo votline dolbel iz votline,
Kdo pogrnil zemljo rodovito?

Kdo je stvaril jezera, potoke,
Kdo razliva reke v širno morje,
Kdo užiga treske gromovite,
Kdo pošilja dež in roso svetlo?

Kdo nad nami je razpel obnebeje,
Kdo utrdil nebu svetle zvezde,
Kdo udružil mirno luno zvezdam,
Kdo žareči svit podaril solncu?

Kdo po cvetju kaže pot čebeli,
Kdo postrvi dá plavute bistre,
Kdo ubral je slavcu mile strune,
Kdo jelenu dal je brze noge?

Kdo je stvaril modrega človeka,
Kdo mu čelo proti nebu dvignil,
Kdo izročil mu vladarstvo zemlje,
Kdo udihnil dušo mu nesmrtno?

iz „Glasnik“-a.

49. Podoba naše zemlje.

Dozdeva se nam, da je zemlja velik, raven krog. Vidi se nam, da tja črez rob zemeljskega kroga ni ničesa, da je tam nebo tako rekoč poveznjeno na zemljo. A vid pogosto vara človeka!

Ko bi kdo zapustil domači kraj ter hodil vedno proti zahodu, prišel bi sè suhega na morje, z morja zopet na suho in tako dalje. Toda mahoma, ko začne premišljevati, kako dolgo je že od doma in kako daleč mu je še iti, da pride do kraja zemlje, mahoma je vse tako, kakor je bilo doma. Čudno mu je pri srcu; on sliši domači jezik govoriti in zagleda nazadnje zvonik, ki ga je tudi že videl. Prišel je domov, kraja zemlje pa ni zagledal. Potoval je namreč okrog zemlje, kakor bi s kredo potegnil črto okoli obla.

Ze v letih 1519—1522 je pogumni mornar Ferdinand Magalhaens prvokrat potoval okrog zemlje. Vedno proti zahodu jadraje je prišel od vzhoda prav tja nazaj, od koder je bil odplul. Za njim so mnogi drugi tako potovali okoli zemlje in sicer na raznotere strani. Avstrijanska fregata Novara je leta 1857. jadrjala proti vzhodu in leta 1859. od zahoda se vrnila v domače pristanišče.

Zemlja je torej krogla, in sicer malo naploskana krogla, kakor n. pr. jabolko.

50. Razne točke in črte na zemlji.

Zemlja ima kakor vsaka krogla svoje središče. Ravna črta, ki si jo mislimo od površja skozi središče do nasprotne strani potegnjeno, zove se premér. Premér od severa proti jugu je zemeljska os; njeni skrajni točki pa sta tečaja (severni in južni).

Črta enako daleč od obeh tečajev okoli zemlje potegnjena je ravník (ekvator). Meri pa 4000 μ m in deli zemljo v severno in južno poloblo. Z ravnikom vstric položeni krogi so vzporedniki, ki si jih premnogo lahko mislimo okoli zemlje potegnjenih. Najimenuitnejši vzporedniki so: dva povratnika (rakov in kozorogov) in dva tečajnika. Ravniku na obeh stranéh se razprostira do povratnikov vroči podnebni pas; med rakovim povratnikom in severnim tečajnikom je severni zmerni pas, med kozorogovim povratnikom in južnim tečajnikom pa južni zmerni pas; od tečajnikov do tečajev sta mrzla pasa (severni in južni).

Poldnevniko so oni krogi na zemeljskem površju, ki držé od tečaja do tečaja ter navpik režejo ravník. Vsak poldnevnik ali meridiján deli zemljo v vzhodno in zahodno poloblo. Ljudje stanujoči ob istem poldnevniku imajo istočasno poldne. Vzporedniki in poldnevniko delajo stopinjsko mrežo, ki jo vidite na globusu in na zemljevidih.

51. Solnce.

Kadar solnce zjutraj izza gorá gleđa v čisti jutranji zrak, zdi se nam precej blizu, in vendar je skoraj 15 milijonov μ m od nas oddaljeno.

Znano je, da topova krogla jako urno letí. Ko bi vojak na solncu trdo nabit top ravno na vas pomeril, smeli bi v istem trenutku, ko bi ga oni zasmodil, z mirno vestjo

leči in dobro spati. Smeli bi brez nevarnosti stati na istem mestu še marsikateri dan; krogle bi še le ne bilo. Dorastli bi v tem v krepke mladeniče in može, kroglo popolnoma pozabivši; kajti dospela bi še le v 24 letih na zemljo. Železnični brzovlak pa bi moral drdrati celó 300 let, preden bi se pripeljal od solnca do zemlje.

Ker je solnce tako daleč od nas, zdi se nam tudi kakor mala plošča. V resnici pa je tako velika krogla, da bi iz nje lahko naredil $1\frac{1}{2}$ milijon zemeljskih obel. Čudimo se tej velikosti, — in vendar so nekatere zvezde še večje od solnca. Kako velik in mogočen pa mora biti še le on, ki je ustvaril zemljo, solnce in zvezde?

52. Solnce in zemlja.

Vidi se nam, da se pomika solnce vsak dan od vzhoda do zahoda, in da zemlja mirno stoji. Tako se nam kaže; a vendar ni tako. Če se peljemo na katerem hitrem vozu ali po železnici, vidi se nam, da drevesa in hiše leté mimo nas. Vemo pa, da popotniki dalje gredo, in da druge reči ostajajo na svojem mestu. Enako se godí tudi zemlji. Dozdeva se nam sicer, da zemlja stoji, in da solnce hodi vsak dan od vzhoda do zahoda. A ravno nasprotno je resnica. Solnce stoji, zemlja pa se vrtí okoli svoje osi od zahoda proti vzhodu.

Zemlja se v 24 urah enkrat zasuče okoli svoje osi. To vrtenje nareja dan in noč. Proti solncu obrnjena stran ima dan, nasprotna polovica noč. Ko se zemlja suče okoli svoje osi, ne ostaja zmerom na enem mestu. Pomika se namreč tudi okoli solnca, in sicer od zahoda proti vzhodu po pakrožnej poti, ki se zove zemeljska draga. Da zemlja enkrat obhodi solnce, potrebuje 365 dni in šest ur. Ta čas imenujemo leto. Šest ur čez 365 dni je pa v štirih letih

en dan; zato je vsako četrto leto prestopno leto, katero ima 366 dni.

Zemeljska os ne stoji navpik na zemeljskeji dragi (ekliptiki), ampak je k njej tako naklonjena, da jo reže v poševnem kotu $66\frac{1}{2}^{\circ}$. Ona pa tudi ohranja vedno isto mer v svetovnem prostoru. Ker torej zemlja teka okoli solnca, in ker je zemeljska os enakomerno pošev položena, zato stoji zemlja vsak trenotek drugače proti solncu. To pa dela izpremembo letnih časov, to daljša in krajša dneve.

53. Luna.

Prijazna luna, ki ponoči tako milo sveti, je zvesta spremljevalka naši zemlji. Zdi se nam, da je luna blizu solnčne velikosti, in vendar je veliko manjša od solnca, celó 50 krat manjša od zemlje. Da se nam luna vidi tako velika, izvira iz tega, da je samo 38000 μ m od nas oddaljena. Od solnca bi topova krogla še le v 24 letih na zemljo priletela, od lune pa že v 20 dnevih!

Kakor zemlja okoli solnca, pomika se luna okoli zemlje. Proti solncu obrnjena polovica je svetla, druga pa temna. Ker se luna enako zemlji vrtí okrog same sebe ali okrog svoje osi, ni vedno ena polovica svetla, druga pa temna. Zemlja se okrog svoje osi zavrtí v 24 urah, luna pa okrog svoje v 27 dnevih in 7 urah. Dan je na luni tako dolg, kakor pri nas dva tedna, in ravno tako dolga je noč.

Okrog zemlje pride luna v 29 dnevih in 12 urah enkrat; v enem letu jo torej obhodi več ko 12 krat.

Ker se luna okoli zemlje in sè zemljo vred pomika okoli solnca, izpreminja se vedno stanje teh teles družega proti družemu: po tem nastajajo lunine izpremembe.

Mlaj je, kadar stoji luna med solncem in zemljo, ali malo više, ali niže. Ker je takrat le nje nerazsvetljena

polovica k zemlji obrnjena, ne vidimo je. Po mlaju se pomika luna na svojem potu med solncem in zemljo dalje; takrat opazujemo le ozko progo razsvetljenega polobla, ki vedno raste. Teden dni po mlaju zagledamo luno ravno na jugu, kadar solnce stoji na zahodu; vidimo pa polovico njenega od solnca razsvetljenega polobla v podobi črke **D** ter pravimo, da je prvi krajec.

Dva tedna po mlaju stoji luna solncu nasproti; ona vzhaja, kadar solnce zahaja, in nam kaže vso razsvetljeno polkroglo. Pravimo, da je polna luna ali ščip.

Sedem dni po ščipu vzhaja luna še le o polnoči kažoč se v podobi črke **C**. Pravimo, da je zadnji krajec. Od zdaj se njeni svetli kos vedno bolj zmanjšuje, dokler v sedmih dnevih zopet ne nastopi mlaj.

Luna ima torej trojno gibanje.

54. Solnčni in lunin mrk.

Mrk nastane, kadar stojé solnce, luna in zemlja v ravnej črti druga za drugo. Ako se o mlaju pomakne temna luna ravno med zemljo in solnce, zatemní se solnce, ker njegoví žarki ne morejo dospeti na zemljo. Oni deli zemlje, kamor pade lunina senca, imajo solnčni mrk. Če nam luna zakrije vse solnce, nastane popolni, drugače pa delni solnčni mrk.

O ščipu se včasih pripetí, da stopi zemlja ravno v črto med solnce in luno; takrat ne more solnce obsevati lune, ker je zemlja njegovim žarkom na poti. Pravimo, da je luna mrknila. Tema, ki jo opazujemo na luni, ni družega, kakor senca naše zemlje. Lunin mrk, ki se godí le o ščipu, kakor solnčni le o mlaju, je ali popoln ali delen.

55. Nebesna telesa.

Visoko nad nami se razpenja neizmerni nebesni prostor; tam vidimo solnce, luno in brez števila zvezd. Solnce ni svetla plošča, kakor se nam dozdeva, marveč prevelika svetla krogla. Ravno take podobe so tudi luna in zvezde. Solnce, luna in zvezde se imenujejo svetovi. Tudi zemlja, na katerej prebivamo, je tako svetovno telo ali svet.

Solnce razsvetljuje in ogreva našo zemljo in luno, pošilja pa svojo svetlobo tudi mnogim drugim svetovnim telesom, ki tekajo kakor naša zemlja okoli solnca. Takim svetovnim (nebesnim) telesom pravimo premičnice ali planeti. Zemlja je po takem premičnica, luna pa sopremičnica.

V neizmernem nebesnem (svetovnem) prostoru migljá pa tudi nebrojna množica takih teles, ki kakor solnce svetijo sè svojo svetlobo in se vidno ne premikajo drugo do drugega. Imenujemo jih zato nepremičnice ali stalnice.

Solnce je stalnica.

Nepremičnice so veliko večje od naše zemlje in se nam le zaradi tega zdé tako drobne, ker so silno daleč od nas. Od nepremične zvezde, ki je za solncem nam najbližja, potrebuje svetloba $3\frac{3}{5}$ leta, preden pride do nas!

Lepi belkasti pas, kateri drží na nebu od severa do juga, je rimska cesta. Pred ostrim daljnogledom se razkropí v brezštevilno množico nepremičnic.

Razen stalnic, planetov in sopremičnic se prikažejo včasih še repate zvezde, katere imenujemo tudi komete. Odlikujejo se z lepo bliščéčim jedrom in posebno z večjim ali manjšim svetlim repom. Repatim zvezdam so se ljudje vselej prav čudili. Prav naravno; čudimo se le temu, kar vidimo malokdaj, vsakdanje pa preziramo. Praznoverni ljudje menijo celó, da metlasta zvezda napoveduje vojsko,

kugo in druge nadloge. A ne teh, ne drugih nadlog nam ne naznanjajo repatice; kažejo le vsemogočnost in neskončno modrost našega stvarnika.

56. Zemlja in njeni deli.

Vsa zemlja meri nad 5 milijonov μm^2 . Le četrтина tega površja je suhega sveta, tri četrti pa je mokrega. Suha zemlja se deli na pet delov.

Na vzhodnem poloblu so: Evropa, kjer prebivamo mi; nje se drži Azija ali Jutrovo, kjer je bil prvi človek ustvarjen in kjer se je rodil naš zveličar. Afriko z neizmerno puščavo Sáharo loči od Evrope sredozemsko morje, od Azije pa sueški prekop. Avstralija se razprostira ravniku na jugu. Na zahodnem poloblu leži Amerika, ki jo je Kristof Kolumb našel l. 1492.

Ta del svetá je nam ravno nasproti ter ima noč, kadar je pri nas dan. Ta — navadno novi svet imenovana zemlja — je razdeljena v severno in južno Ameriko, ki ju sklepa ozko panamsko medmorje. Na zahodnem poloblu so tudi raztreseni mnogi avstralski otoki.

57. Morje.

Voda, ki obdaja v velikej množini suho zemljo, zove se ocean ali vesoljno morje. Morska voda je zelenkasta in slana ter se ne more piti. Mornarji morajo sredi morja pomreti za žejo, ako jim zmanjka sladke vode. Morje ni vedno in povsod enako mirno, ampak se giblje, sem ter tja pretaka, narašča in upada. Valovanje vzrokujejo vetrovi, ki pritiskajo na morsko površje ter ga plahutajo. Morski tokovi so ono gibanje vesoljnega morja, pri katerem se deli morja pretakajo med vodenimi bregovi kakor po velikem vodotoku. Kar so reke na suhem, to so tokovi na morju.

Razen tega gibanja opazujemo, da morje redno po 6 ur neprenehoma narašča, sledečih 6 ur pa ravno tako redoma upada. Naraščanje je plima (pritok), upadanje pa oseka (odtok).

Vesoljno morje se loči na pet velikih mórij.

Severno ledeno morje se razprostira okrog severnega tečaja ter obliva severno obrežje Evrope, Azije in Amerike. Drugod ga tečajnik loči od drugih mórij.

Južno ledeno morje je okoli južnega tečaja ter seza do južnega tečajnika, kjer se meša z naslednjimi morji.

Atlantsko morje je veleširoka struga med Evropo, Azijo, Afriko in pa Ameriko. Tečajnika je ločita od severnega in južnega ledenega morja, na jugovzhodnej strani pa se meša z indijskim in na jugozahodnej z velikim morjem.

Sredozemsko morje je del atlantskega, jadransko s tržaškim in kvarnerskim zalivom in črno morje pa sta dela sredozemskega morja.

Veliko ali tiho morje seza do ledenih mórij; na zahodu mu je Azija in Avstralija ograja, na vzhodu pa Amerika.

Indijsko morje se drži na jugu ledenega morja, na zahodu obliva Afriko, na severu Azijo, na vzhodu pa Avstralijo.

Vesoljno morje je v raznih krajih različne globokosti; njegova srednja globokost se ceni na 3000—3200 m. Morje ne loči le suhega sveta, ampak ga tudi veže; kajti brez števila parnikov in jadrenic šviga po širokej morske gladini, vozeč blago od obrežja do obrežja.

58. Prebivavci naše zemlje.

Zemlja živi mnogo milijonov ljudi, ki se razlikujejo po postavi, polti, laséh i. t. d.

Nam podobni ljudje z belo poltjo in lepo umerjeno postavo prebivajo ne le v vsej Evropi, ampak tudi še daleč tja po jutrovih deželah v velikem delu Azije in v severnej Afriki. Mnogo se jih nahaja celó v Ameriki in v Avstraliji.

V Afriki prebivajo črni zamorci z volni podobnimi lasmi, v Ameriki bakreno-rdeči Indijani, ki pa silno hitro odmirajo. Po vzhodnej Aziji stanujejo žolti Mongolci z glatkimi črnimi lasmi in drobnimi, zeló vdrtimi očmi; na polotoku Malaki in po mnogih otokih velicega ali tihega morja so pa naseljeni rjavi Malajci.

Kakor ljudje, tako so tudi živali in rastline različno razdeljene po zemlji. V vročih krajinah na obeh stranéh ravnika rasto drevju podobne trave in vedno zeleni listovci; v gozdovih se zibljejo pisani ptiči ter se prepirajo mnogo-vrstne opice. Zemlja je tu rodovitna in daje človeku brez posebnega truda obilnega sadú. Tukaj se pa tudi skrivajo velike kače in roparske živali, namreč lev, tiger i. t. d.

V mrzlih krajih blizu tečajnikov celó črno jelovje postaja krivenčasto in prutilčno; zemlja je neplodovita in pusta. Le malo je takih živalskih vrst, ki bi človeku živež dajale. Človek pa živi tudi v teh mrzlih krajih; tudi tukaj ljubi svojo revno domovino.

59. Evropa.

Evropa je sicer najmanjši, a najjimenitnejši del zemlje. Tukaj stanujejo najbolj omikana in najmogočnejša ljudstva, imajoča posestev celó v drugih delih svetá. Evropa se razprostira po zmerno toplem pasu ter ima zató zdravo podnebje. Proti severu seza do severnega ledenega morja, ob vzhodnej strani se drží Azije; na jugu jo loči sredozemsko morje od Afrike, na zahodu pa atlantsko od Amerike.

V Evropi je več držav; med njimi je za nas najvažnejša avstrijsko-ogrsko monarhija, ki se razprostira sredi tega dela sveta.

Našej domovini na severu in zapadu se prostirajo države nemškega cesarstva; najodličnejše so: kraljestvo prusko z glavnim mestom Berlin; kraljestvo saksonsko (Dresden); kraljestvo bavarsko (München) in virtembersko (Stuttgart). Dalje proti zahodu so: ljudovladi Švica ali Švajca (Bern) in Francosko (Pariz), kraljestvi Belgija (Bruselj) in Holandija ali Nizozemsko (Amsterdam), ter velikobritansko in irsko kraljestvo (London).

V severnej Evropi se nahaja tudi več kraljestev, namreč: Dansko (Kopenhagen), Švedija in Norvegija (Stockholm, Kristijanija); tu in po vsej vzhodnej Evropi se razprostira še rusko carstvo (Petrograd, Moskva).

V južnej Evropi je razen nekaterih kneževin turško cesarstvo (Carigrad) in kraljevine: Rumunija (Bukreš), Srbija (Belgrad), Grško (Atene), Italija (Rim), Španija (Madrid) in Portugalsko (Lizbona).

60. Iz severa.

Kadar pri nas žito zori in vrtnice najlepše cvetó, takrat so dnevi prav dolgi, noči pa kratke. V tem času pa našim bratom stanujočim v severnej Švediji in Norvegiji solnce ne zahaja. Kadar pri nas odbije polnoči, sveti solnce severnim Švedom še tako svetlo, kakor da bi nikdo ne smel zadremati. One dni jim jasno solnce kroži na obzorju in celó ne zahaja.

Dne 22. grudna imamo najkrajši dan in najdaljšo noč. A solnce pri nas vendar vsak dan vzhaja in zahaja, da-si se ne mudí tako dolgo na nebu, kakor o kresu. Od severnih krajev pa vzame takrat za delj časa slovo. Tema

je neprenehoma. Če pri nas zvoní poldne, je v daljnem severu še prav tako temno, kakor ponoči. Le včasih to temo razsvetljuje veličastveni tečajni sij ali žar, ki je v podobi velikanskega pasa tako rekoč sestavljen iz ognjenih ali žarečih trakov.

Nas bi gotovo žalost obšla, ko bi nas solnce zapustilo za več mesecev. Tudi severnikom to ni posebno všeč. Zato željno pričakujejo časa, kadar morejo ugasniti svetilnice. Ko se približuje tisti srečni dan, gleda staro in mlado hrepené proti onej strani neba, od koder bo jutranja zarja naznanila veseli solnčni prihod.

In vendar tudi tukaj človek zadovoljno živi! Da-si je severna zemlja samo z mahovi in lišaji pokrita, če tudi nima niti našega žita, niti našega sadonosnega drevja, vendar bi je severnik ne zamenil za najbogatejšo in najrodovitnejšo. Naše domače živali v teh mrzlih in puščobnih krajih ne morejo živeti; samo pes je, kakor povsod, tudi tu človeku zvest tovariš. Da pa more severnik živeti, dal mu je Bog žival, ki nadomestuje konja in govedo, ovco in kozo. Ta žival je severni jelen.

61. Evropejci.

Evropejci so bele polti in lepo umerjene postavz; gledé omike in duševnega razvoja prekosijo ljudi v drugih delih sveta.

Bistveno razliko med Evropejci kakor med raznimi ljudstvi sploh dela jezik, ki ga govoré.

Evropejci govoré med seboj različne jezike, ki pa se izpeljujejo po večjem iz treh starejših jezikov, in sicer iz latinskega (láski ali italijanski, francoski, španski, portugalski in rumunski), iz germanskega (nemški, holandski, angleški, danski, švedski), in pa slovanskega (ruski, rusinski,

poljski, češki, slovenski, hrvatsko-srbski in bolgarski). Razen teh govoré nekateri Evropejci še madjarski, turški in novogrški.

Prebivavci v Evropi so po večjem (nad $\frac{9}{10}$) kristjani; drugi so mohamedanci; nekaj je judov ali židov. Vsi ti časté le enega Boga (enobožci).

Kristjani so ali katoličani, ali pa taki, ki so se ločili od rimske cerkve. Ti so ali grški razkolniki, ali pa protestantje, katerih vera je zelo različna.

Katoličani so na Laškem, Španskem, Portugalskem, Francoskem, Irskem, v Belgiji, južnej Nemčiji in v avstrijsko-ogrski državi: nekaj jih je tudi na Švicarskem.

Protestantje prebivajo večinoma na Angleškem, v Škociji, severnej Nemčiji, Holandiji, na Danskem, Švedskem in Norveškem; nahajajo se pa tudi v Švici in v naši državi.

Grški razkolniki so na Ruskem in Grškem, v Rumuniji, Srbiji, Črni gori, Bolgariji; mnogo jih je pa tudi na Turškem in Avstrijskem.

Mohamedanci živé samo na Turškem; judje so razkropljeni po vseh evropskih državah.

62. Domovina.

Beseda sladka, domovina!	Če je obličje jasno tvoje,
Ne prideš več mi iz spomina;	Veselo moja struna poje;
Kot iskra živa v srcu tliš,	A če okó se ti solzi,
Ljubezen k sebi mi budiš.	V potokih moje se topi.
Ko solnca žar na tebe sije,	O sijaj, sijaj, solnce milo!
Srcé veselo v meni bije;	Na ljube domovine krilo,
A žalost tare mi duhá,	Obličje jasni jej temná
Če te nesreč meglá obdá.	In kráši s cvetjem jo ljubó!

A. Praprotnik.

63. Avstrijsko-ogrška monarhija.

Za nas najimenitnejša država je avstrijsko-ogrška monarhija, ki obsega 6240 Mm².

Če pogledamo zemljevid cesarstva, zapazimo, da mejí naša domovina (očetnjava) na Nemčijo, na Rusko, Rumunsko, Srbijo, Turčijo, Črno goro, na jadransko morje, Italijo, Švico in kneževino Liechtenstein.

V južnem in južno-zahodnem delu našega cesarstva se vzdigujejo Alpe, katere so najvišje gorovje v vsej Evropi. Po svojej snovini se ločijo v notranji pas, ali prvotne Alpe, in v dva postranska pasa, ali severne in južne apneniške Alpe. Iz Alp dobiva Donava, tekoč sredi države, mnogo dotokov. Tam, kjer se dunajski gozd bliža Donavi, stoji Dunaj ali Beč, največje in najimenoitnejše mesto vse monarhije in sedež cesarjev.

Od Dunaja teče Donava proti vzhodu prek dunajske kotline in male ogrske nižine, potem pa se obrne proti jugu in se valí prek vélike ogrske planjave. To planjavo obdaje na severu in na vzhodu zeló razrasteno gorovje, Karpati po imemu.

Na severnej strani gorenje Donave se vzdiguje več pogorij, kakor: Šumava (Böhmerwald), Krušne ali Rudne gore (Erzgebirge) in Sudeti, ki obsezajo izerske gore, Krkonoše (Riesengebirge) in Jesenike (Gesenke).

Monarhija obseza avstrijske in ogrske dežele. Avstrijske dežele so:

1. Nadvojvodina avstrijska pod Anižo (Enns) z glavnim mestom Dunajem (Wien), ki je tudi glavno mesto vsega cesarstva;

2. nadvojvodina avstrijska nad Anižo (Linc);

3. vojvodina salcburška (Salzburg);

4. poknežena grofija tirolska in Predarelsko (Innsbruck);

5. vojvodina koroška (Celovec, Klagenfurt);

6. vojvodina štajerska (Gradec, Graz);

7. vojvodina kranjska (Ljubljana, Laibach);

8. Primorsko (poknežena grofija goriška in gradiščanska, mejna grofija istrska in samosvoje tržaško mesto z okolico) z glavnim mestom Trstom (Triest);

9. kraljestvo dalmatinsko (Zader, Zara);

10. kraljestvo češko (Praga, Prag);

11. mejna grofija moravska (Brno, Brtinn);

12. vojvodina sleška (Opava, Troppau);

13. kraljestvo gališko (Levoy, Lemberg);

14. vojvodina bukovinska (Črnovci, Czernowitz).

Ogrske dežele so:

1. Kraljestvo ogrsko (Budim-Pešta) z veliko kneževino erdeljsko (sedmograško);

2. kraljestvo hrvatsko in slavonsko (Zagreb, Agram).

Vse te dežele ali kronovine so nerazdelni deli avstrijsko-ogrske dedne države, katere so od leta 1848. pod vladno našega premilega cesarja Franca Jožefa I. Avstrijski cesarji so iz vladarske rodovine habsburško-lotarinške.

64. Avstrija za vse.

Ako le če,
Avstrija bila in bo za vse!
Zdaj brambovci zaukajte:
Bit' če, bit' če
Avstrija za vse.

Kadar tedaj če,
Nikogar se ne bojimo,
Brez skrbi, varni, trdni smo:
Bit' če, bit' če
Avstrija za vse.

In ker če,
Obeta Rudolf iz nebes:
Premagal bodeš Franc zares!
Ker Avstrija če,
Tud' bo za vse!

In ker če,
Avstriji bo pomagal Bog,
Da se razširi krog in krog:
Bit' če, bit' če
Avstrija za vse!

65. Avstrijsko vodovje.

Glavna reka našega cesarstva je *Donava* ali *Dunava*. Idimo na ladjo parnico in vozimo se po tem vele-toku od tod, kjer prihaja v našo državo, do tja, kjer jo zopet zapušča!

Pri bavarskem mestu *Pasov* (*Passau*) priteče *Donava* v gorenje Avstrijsko in sprejme *Ino*, katera jej iz *Alp* privaja obilo vodá. Tako povečana dere *Donava* mimo *Linc-a*. Malo pod tem mestom se ž njo združi deroča *Travna*, ki svoje valove semkaj valí iz prelepe planinske pokrajine. Tej krajini s krasnimi jezери se pravi po nemško *Salzkammergut*. Sè *Schafberga* vidiš 19 planinskih jezer.

Nekaj niže se v *Donavo* izliva *Aniža*. Ta izvira na *Salcburškem*, teče prek gorenjega *Štajerskega* in dalje loči gorenje in dolenje Avstrijsko.

V dunajскеj nižini dela *Donava* nekaj lepih otokov, ki so z drevjem in grmovjem obrasteni. Ob bregovih so raztresene vasi in posamezne kmetije; na bližnjih hribih pa stojé gradovi ali pa razvaline in nas spominjajo davno minilih časov.

Pod mestom *Krems-om* teče *Donava* mirno skozi rodovitno *tulnsko polje*. Bolj ko se bližamo *Dunajskemu mestu*, živahneje postaja na parnici. Mnogi se odpravljajo. Že nas pozdravlja visoki zvonik stolne cerkve sv. Štefana. Kmalu potem se ustavi parnica v širocem pristanišču. Po kratkem prenehljaju zasuče se zopet na sredo reke in plava dalje. Na levej in desnej se razprostirajo široke ravnine. Tam namaka z *Dijo* (*Thaya*) združena *Morava* (*March*) *moravsko polje* in se izliva, delajoč mejo med Avstrijskim in Ogrskim, v *Donavo*; tu pa se plodovita *dunajska kotlina*

na jugu končuje v nerodovitno puštinjo pri dunajskem Novem mestu. Ta puščinja se imenuje kamenito polje; prek nje teče Litava (Leitha), ki na desnem bregu Donave Avstrijo mejí proti Ogrskemu. Nad Požunom (Preßburg) pride Donava na ogrsko zemljo in se razcepi v več panog, ki objemajo dva donavska otoka. Na desnem bregu sprejema Donava reko Rabo, v levo nje panogo pa se izliva Vag; pri trdnjavi Komorn se izteka Nitra, nekaj niže pa Gran. Pri Vacovu (Waitzen) se obrne Donava proti jugu ter se skozi Budim-Pešto v mnogih ovinkih počasi valí po velikej ogrskeji nižavi. Pod Osekom se ž njo združuje Drava, ki svoje z Muro pomnožene vode ob ogrskeji meji semkaj priganja. Ko se pripeljemo do Belega grada, vidimo, kako Sava, ki je med potom razen Savine, Kolpe in Une nabrala dosti drugih rek, svoje valove valí v Donavo. Prej pa se je z Donavo združila že ribnata Tisa (Theiß) s pritekajočim Samošem, Kőröšem in Marošem. Tisa je z Donavo zvezana tudi po Frančevem prekopu.

Na daljnem teku dela Donava mejo med Ogrskim in Srbijo ter pri starej Ršavi zapušča našo državo. Tu stopimo z ladje; do črnega morja je še dolga pot.

Iz našega cesarstva drvé še druge reke v Donavo, namreč Aluta, Seret in Prut.

Razen Donave in njenih dotokov naj se omenijo še sledeče vode:

V jadransko morje se izlivajo: Neretva in Krka v Dalmaciji, Soča (Isonzo) na Goriškem, Adiža (Etsch) z Izačo (Eisack) na Tirolskem. V severno morje se valita: Ren (Rhein), ki dela na kratkej črti mejo proti Švici; Laba (Elbe) z Izero, Ogro (Eger) in Voltavo

(Moldau), v katero se zopet izlivajo pritoki Votava in Berounka, Lužnica in Sazava.

V vzhodno morje se iztekate Odra in Visla (Weichsel). Odra izvira na Moravskem in sprejema Opavo; Visla pa prihaja iz Sleškega ter dobiva še pritoke Dunajec, San in Bug.

V črno morje drví Dnjester, ki svoje vode na Gališkem zbira in se množí sè Strijem in mejnim Podgoričem.

Avstrija ima premnogo jezer; največ se jih nahaja med Alpami. Na Karpatih je razkropljenih brez števila jezer, ki jih ondotni Slovani imenujejo „stavi“ ali „plesa“. Nemci jim pravijo „morska oka“.

Tudi rudnic in zdravilnih vod (kopeli) šteje Avstrija prav mnogo; največ jih je na Češkem in Ogrskem.

66. Studenca.

Vštric spod goré zelene	Na dvoje gresta pota,
Izvirata studenca dva,	Na dvoje bolj in bolj navzdol;
In kakor pot ju žene,	Končala teke bota,
Hitita v plan nevtegoma.	Al več se videla nikol'.

S. Jenko.

67. Avstrijske Alpe

se razprostirajo po deželah Donavi na jugu tja do državnih mej in do Save.

Alpe so sestavljene iz mnogih sklénjenih gor ali iz pogorij, med katerimi se nahajajo bolj ali manj rodovitne doline. Po širokih dolinah in nižjih gorskih planotah je zemlja največ pripravna za poljedelstvo; v ožjih dolinicah in više po gorah se polje umika travnatej zemlji. V gozdih je mimo storžnjakov (šilovja)

tudi še listnato drevje; čim više pa prideš, tem bolj redki prihajajo listovci. Nazadnje se izgubi tudi šilovje: le tu pa tam zapaziš nekaj pritlikavih in starfkavih grmov. Nad mejo zadnjega drevja se dviguje oni svet, ki ga navadno imenujemo planine. Pokrivajo ga razne trave, cvetice in alpska zelišča, ki poleti preživé premnogo čred domačih živali. Tod živé tudi Alpam lastne živali, n. pr. divja koza. Nad planinskimi pašniki se vzpenjajo skalnate Alpe z golimi stenami. Sivo prodovje pokriva prepadna tla; le malokje zagledaš kako osamelo travico ali kako gorsko zelišče. V tej višavi si mora popotnik po več ur le med skalovjem in prodom iskati nevarne steze. Tu vlada večna tihota; le včasih zaropče skala, ki se utrga od pečine in bučí navzdol; — le včasih se oglasi ptica roparica, ki svoj plen tu sem prinese, da ga použije v miru.

Skoro tri četrtine alpskih vrhuncev na Avstrijskem kipé do visokosti sivega skalovja. Robati skalnati grebeni so jako različne podobe. Marsikateri vršáci pa se vzdigujejo še više. Če niso preostri, pokriva jih večni sneg; na doljnjih koncih snežnin pa se širijo ledniki.

Ni popisati, kako lepi in veličastni so videti snežniki od daleč, kadar jih obseva jutranje ali večerno solnce. Žareč kipé v sinje nebo; pravimo, da plamté. Najvišji vršác avstrijanskih Alp je Ortles (4000 m) na Tirolskem.

68. Planinar.

Visoko vrh planin stojim,	Men' prvo solnce zablišči,
V veselju rajskem tu živim;	Ko zajde, meni še svetlí;
Tam dol' ljudje prebivajo,	Mrakóvi dol' stanujejo
Veselje redko vživajo;	In srca omrazujejo;
Prid' vrh planin,	Prid' vrh planin,
Nižave sin!	Nižave sin!

Poln čvrstih je cvetic moj stan,
 Stojé viharju, zimi v bran;
 Tam dol' mehkužne hirajo,
 Se razcvetó, že vmirajo;
 Prid' vrh planin,
 Nižave sin!
 Men' čiste sape zrak vedré,
 Mi jasnijo glavó, srcé;
 Tam dol' meglé se vlačijo,
 Duhá moré in tlačijo;
 Prid' vrh planin,
 Nižave sin!

Studenci bistri mi tekó,
 Pejé mi čredo in travó;
 Tam dol' se reke zbirajo,
 Jezove, breg podirajo;
 Prid' vrh planin,
 Nižave sin!
 Po jasnem meni solnce gre,
 Al' zvezde mígljajo svetlé;
 Tam doli strele švigajo,
 Med gromom hiše vžigajo;
 Prid' vrh planin,
 Nižave sin!

Bl. Potočnik.

69. Prebivavci avstrijsko-ogrške države.

Avstrijsko-ogrška država šteje 41 milijonov stanovavcev. Ti so razcepljeni na več narodov, ki se zopet ločijo po veri in jeziku, pa tudi po šegah, po obleki ali noši. Vsi avstrijski in ogrski državljani se delijo po svojem jeziku na 4 glavne vrste, namreč na Slované, Nemce, Romane in Madjare.

Prvi trije narodi prebivajo večinoma po goratih deželah; Madjari pa so naseljeni po srednjem ravnem Podonavju; le malo jih je tudi po erdeljskem višavju.

1. Slovanov je 19 milijonov; po stanovališčih jih ločimo v severne in južne. Severni Slovani stanujejo po deželah hercinsko-sudetskih gor, po zahodnih in srednjih karpatskih krajinah in bližnjih ravninah; delé se na Čehe, Poljake in Rusine. Jugoslovani prebivajo po južnih straneh Alp, po kraškem svetu in po bližnjih vzhodnih ravninah; delé se na Slovence (nad 1,270.000), Hrvate in Srbe.

2. Nemcev je 10¹/₂ milijonov; bivajo po Predarlskem, severnem in srednjem Tirolskem, po gorenjem

in dolnjem Avstrijskem, po gorenjem in srednjem Štajerskem in po zahodnem in severnem Koroškem; po gorovju ob mejah Češkemu kraljestvu in nekaj po zahodnem Sleškem; stanujejo pa tudi po drugih deželah med drugimi narodi (kakor Kočevarji na Kranjskem), po Moravskem i. t. d.

3. Romani so tisti národi, katerih jezik izvira iz latinskega; štejejo jih 3 milijone. K njim pripadajo Italijani, Furlani in Rumuni.

4. Madjarov je nad 7¹/₂ milijonov; med avstrijskimi narodi so ti zadnji posedli notranje pokrajine velike ogrske nižave.

Razen teh štirih poglavitnih narodov je še mnogo Židov, ki so raztreseni po vseh deželah, Armencev in nekaj Ciganov.

Kakor so avstrijski prebivavci različni po jeziku, tako dela med njimi razliko tudi vera. Razločujemo namreč kristjane, žide in tudi nekaj mohamedancev; največ je vendar kristjanov katoličanov.

Trdno dejmo se skleniti,
Sloga pravo moč rodi:
Vse lahko nam bo storiti,
Ako združimo moči.
Brate vodi vez edina
Nas do cilja enega:
Žívi cesar, domovina!
Večna bode Avstrija!

70. Mojim rojakom.

Slovenec! tvoja zemlja je zdrava,
Za pridne nje lega je prava;
Polje, vinograd, gora, morjé,
Ruda, kupčija tebe redé.

Za uk si prebrisane glave,
Pa čedne in trdne postave;
Išče te sreča, um ti je dan,
Našel jo boš, če nisi zaspan.

Glej, stvarnica vse ti ponudi;
Le jemat' od nje ne zamudi:
Lenega čaka strgan rokav,
Pal'ca beraška, prazen bokál.

V. Vodnik.

71. Pridelki v avstrijsko-ogrskej državi.

Avstrijsko-ogrska država je bogata mnogoterih pridelkov. Zemlja je po večjem rodovitna; nekatere krajine pa se lahko merijo z najplodovitejšimi evropskimi deželami.

Poljedelstvo. Različnega žita se mnogo prideluje zlasti na Češkem, Moravskem, Gališkem, na ogrskej in slavonskej zemlji; v teh kakor po alpskih deželah se sadjarstvo vedno bolj povzdiguje. Na Češkem raste izvrsten hmelj, katerega dobivajo zdaj tudi na Štajerskem. Po severnih krajinah našega cesarstva se prideluje dosti lanú, konoplje in pese za cukar. Vinstvo se nahaja povsod, le na gorenjem Avstrijskem, Salcburškem, Sleškem in v Galiciji ne najdeš vinogradov; največ vina dobivajo v deželah ogrske krone. Lesa do zdaj še ni primanjkovalo, razen v Dalmaciji, po golej kraševini in ogrskih pustinjah.

Živinoreja zdaj še ne zadostuje vsem potrebam cesarstva. Najlepša goveja živina se nahaja po alpskih deželah, posebno na Tirolskem, Salcburškem in Štajerskem. Kônj je po vzhodnih kronovinah več, nego po zapadnih. Najbolj razvita pa je reja ovác, zlasti na Moravskem, Sleškem, Češkem, po dolenjem Avstrijskem in Ogrskem; manj izdatna je reja prasičev.

Svile mnogo napravljajo po južnih krajinah. Nazadnje naj omenimo še štajerske kopune in češke fazane.

Kopanine so v našem cesarstvu prav mnogovrstne in bogate; najimennitnejše so: sol, premog in železo. Na severnem obnožju karpatskih gor se nahajajo neizmerne lege slanega kamena; največje solne jame so pri Vielički in Bohniji. Nekatero alpske dežele dajejo varjeno, Istra in Dalmacija pa morsko sol. — Črna in rjava premoga je obilo. To koristno palivo se nahaja v različnej meri po vseh kronovinah, le na Salcburškem in Bukovinskem ne; največ ga je na Češkem, Sleskem, Moravskem in Štajerskem. Na Gališkem se dobiva petrolej. Dobra železa je v našem cesarstvu posebno veliko; najboljša se nahaja na Štajerskem in Koroškem. — Živega srebra nam daje Idrija na Kranjskem, kotlovine Ogrsko in Tirolsko, svinca zlasti Koroško in Češko, cinka Kranjsko, cina ali kositra pa Krušne gore. Razen naštetih kopanin se na Avstrijskem dobivajo tudi druge koristne rude, prsti in kamenja.

Najboljši izdelki domače obrtnosti so različne tkanine iz prediva, pavole, volne in svile, usnje in razno usnjeno blago, srebrnina in zlatnina, orodje in posodje iz železa, bakra, jekla, stekla in glin. Do 8 milijonov ljudi živi samo ob obrtnosti.

Avstrija ima tudi živahno **trgovstvo**, katero pospešujejo mnoga občila, kakor: ceste, železnice, brodarstvo ali plovstvo po morju in rekah, pošte, telegrafii ali brzozjavi. Najimennitnejša trgovišča v našem cesarstvu so: Dunaj, Praga, Budim-Pešta, Debrecin, Levov, Brodi, Opava, Brno, Olomuc, Trst in Reka (Fiume). Trst je poglavitno tržišče za pomorsko trgovino.

I. Dežele v državnem zboru zastopane.

72. Nadvojvodina avstrijska pod Anižo.

(200 μm^2 , 2,666.000 ljud.) Meje?

Te dežele je $\frac{3}{4}$ hribovite. Donavi na jugu stojé apneniške Alpe z Ötscherom, Raksalpo in Snežnikom (Schneeberg) in Dunajski gozd (Wiener Wald). Na levi strani Donave se razprostirajo razne gore; srednji njih del se imenuje Manhart. — Največja ravnina je dunajska kotlina, katerej ob Moravi pravijo moravsko, proti Novemu mestu (Wiener-Neustadt) pa kamenito polje. Tulnsko polje je prav rodovitno.

Glavna reka je Donava, v katero se na desnem bregu izlivajo Aniža, Erlava in Litava, na levem Morava.

V tej deželi se prideluje veliko dobrega vina, zlasti v dunajske okolici. Obrtnost je zeló razvita; posebno od Dunaja do Novega mesta je mnogo tvornic (fabrik).

Glavno mesto te dežele je Dunaj, ki je ob enem tudi glavno in stolno mesto vsega cesarstva. V tem največjem in najimenitnejšem mestu naše monarhije prebiva nad milijon ljudi; tu je središče uradov, znanstvenih, obrtnih in trgovskih zavodov. Med mnogimi cerkvami je najslavniša ona sv. Štefana z 138 m visokim zvonikom. Dunaj šteje, na novo razširjen, 1,342.000 stanovavcev. V okolici sta lepa cesarska grada Schönbrunn in Laksenburg. Schwechat ima največjo pivovarno na evropske celini. Pottendorf pa največjo predilnico za bombaž. Pomniti je še: Novo mesto, Baden, St. Pölten in Krems.

73. Nadvojvodina avstrijska nad Anižo.

(120 μm^2 , 785.000 prebivavcev.) Meje?

Večjo, južno polovico te bogate in dobro obdelane dežele pokrivajo severne apneniške Alpe in njih razrastki, iz katerih se vzdigujejo najvišji vršáci: Dachstein ob viru Travné (3000 m), Priel in Pyrgas. Gore med Travno in Ino —

Hausruk — imajo dosti premoga. V severnej polovici so razrastki Šumave.

Glavna reka je Donava; nje desni dotoki so: mejna Ina sè Salico (Salzach), deroča a bistra Travna, ki teče skozi več prelepih jezer, Aniža sè Štiro (Steier).

Gorenje Avstrijsko prideluje obilo žita in sadja ter se odlikuje z veliko govejo živino. Bogata je dežela tudi kamene in varjene soli (Salzkammergut). V velikih tvornicah izdeluje razno železnino in jeklenino ter razpošilja po vsem svetu izvrstne kose in srpe.

Glavno mesto je Linc (42.000 lj.) ob Donavi. Pomniti je tudi: Freistadt, Ried, Hallstadt in Ischl sè solovarnicami, Gmunden (glavno založišče kubinjske soli), Wels, Steyer, na sotočju Štire in Aniže sè slovečo železno in jekleno obrtnostjo.

74. Salcburška vojvodina.

(72 μm^2 , 174.000 ljudi.) Meje?

Salcburška (Solnograška) dežela je skoro vsa gorata. Na jugu stojé prvotne Alpe, tukaj Visoke Ture (Tauern) imenovane, ki se na izvirkih Mure delé na Nizke Ture med Anižo in Muro in na koroško-štajerske Alpe. Največja reka je Salica.

Dežela ima obširne zelene planine in lepe senožeti, kar je živinorejo in mlekarstvo povzdignilo na prav visoko stopnjo. Pincgavska in pongavska goveda in pincgavski težki vprežni konji slové po vsej Avstriji. Solnograško je bogato tudi soli, mramorja in mavca.

Glavno mesto Salcburg (25.000 lj.) sloví po lepej legi in raznih spomenikih zidarske umetnosti; tu je sedež nadškofov. Hallein, soline; Gastein, imenitne toplice.

75. Poknežena grofija tirolska s Predarelskim.

(293 μm^2 , 929.000 ljudi, 60 $\frac{0}{0}$ Nemcev, 40 $\frac{0}{0}$ Lahov.) Meje?

Tirolsko je najbolj proti zahodu pomaknjena dežela našega cesarstva. Pokrivajo jo črez in črez najvišje Alpe v monarhiji; le ob rekah so sem ter tja ozke ravnice.

Prvotne Alpe zavzemajo ves prostor med reko Ino na severnej, in rekami Adižo, Izako in Rienco na južnej strani. Prelaz Brenner jih deli na ötztaleske gore, ki so večinoma z ledniki pokrite, in pa na Visoke Ture; iz teh se dviguje Veliki Venediger (3700 m). Adiži in Izaki na jugu se širi ortleško gorstvo z najvišjim vrhom v cesarstvu (Ortles 4000 m); vzhodno od teh so tridentinske planine. Predarelsko (ali Vorarlberško) in severno Tirolsko napolnjujejo severne apneniške Alpe.

Glavna reka Ina teče v Donavo, v katero se izlívajo tudi nekatere druge na Tirolskem izvirajoče reke. Ren dobiva nekaj dotokov iz Predarelskega ter jih drví v severno morje. Adiža z Izako in pritočno Rienco pa goni svoje valove v jadransko morje. Ob meji je bodensko in gardsko jezero.

Prebivavci so po večjem Nemci, na južnem Tirolskem tudi Italijani. Največji zaslužek jim daje živinoreja in sirarstvo, po južnih krajih tudi vino, sadje in svila. Obrtnost je na Predarelskem zeló razvita.

Glavno mesto Inspruk (20.000 lj.) stoji ob Iní. Briksen in Bolcan ob Izaki imata imenitno trgovstvo. Meran sloví zaradi milega podnebja, izvrstnega sadja in vina. Tudi ob Adiži stojita Trident in Roveredo, največji mesti v laških Tirolih.

Na Predarelskem je ob bodenskem jezeru Bregenc.

76. Burja, zameti in plazovi v Alpah.

Čim više stanujemo nad morjem, tem ostreji in mrzleji je zrak; če gremo torej pozimi na visoke gore, prihaja sneg vedno bolj suh in droben. Enako mrazu je tudi veter po višinah silovitejši in mrzleji. Večkrat razsaja po visokih gorah grozen vihar, ko je v dolinah vse mirno in tiho.

Tu nastane mnogokrat strašna burja, ki namete po nekaterih krajih mnogo snega, pa ga nosi po dvajset

in še več metrov visoko in ga potem pušča zopet na drugih krajih.

Največji zameti so po jarkih gorskih goličav in vrhuncev; tu ima namreč veter neznano moč, sneg pa je droben in suh. Gorjé popotniku, ako pride v takih časih na gore; že marsikdo je našel v zametih svoj grob. Uhojena steza je že zametena; kakšnega sledú ni, da bi se mogel po njem ravnati; tudi stopinje spredaj gredočega popotnika so popolnoma pokrite z debelim snegom. Polzki sneg, v katerega se globoko vdirajo noge popotnikove, zeló ovira hojo, da prigazi v enej uri komaj streljaj daleč. Na tako težavnem potu obnemorejo mu kmalu vse moči. Veter mu nese oster sneg v obraz in oči tako silno, kakor bi ga zbadal z bodečimi iglami. Ničesa ne vidi več pred seboj: izpremenjena, sè snegom pokrita okolica se mu zdi popolnoma tuja, da ne vé, kam se obrniti. Kakor brez uma gazi okrog, ter se vedno bolj oddaljuje od prave poti.

Gorjanci zaznamenavajo pot po takšnih gorah večkrat z dolgimi drogi, ki jih zasade ob stezah v zemljo; kraj večjih cest pa so postavljene majhne hišice, preskrbljene z drvi, da bi mogel popotnik, kadar jame mêsti, vanje bežati ter si pri ognju okrepčati zmrzle ude.

Mnogokrat pa se zgodí, da silni vihar tudi droge in hišice popolnoma pokrije sè snegom. Zastonj išče potem tujec zavetja, da bi se odpočil; nekaj časa tava dalje, slednjič pa obnemaga. Vedno bolj se čuti utrujenega; tesno mu jame biti pri srcu, zavednost ga zapušča.

Upajoč se nekaj počiti, sede v sneg, da bi nekoliko zadremal — ali revež zaspí trdno, da se nikdar več ne zbudí.

Groza je videti one, ki so se po velikih težavah rešili iz zametov; brki in lasje so jim naježeni, obleka zmrzla, noge vse ozeble. Celó obraz obdaja tanka ledena skorja, in vse obličje je tako zgrbljeno, da se človek svoje podobe ustraši, ako se pogleda v zrcalu. Nevarno je iti takemu človeku takoj v gorko izbo; kajti lahko si nakoplje hude ozeblin, ki ga mučijo potem morda vse življenje.

Za časa, ko še v Alpah ni bilo cest, kakor so dan današnji, in so ljudje hodili kar naravnost čez gore po sedlih, nahajala so se tudi po avstrijskih Alpah taka gostišča, kakršno je še danes slavnoznanó sv. Bernarda na Švicarskem.

Še bolj nevarni so plazovi, ki nastanejo, če se sneg na dolgo in široko spušča s hribov v doline. Včasih se suh in droben sneg odtrga od strmih bregov in se s preveliko hitrostjo valí v nižine. Posebno poguben je zračni tlak—silni veter, ki ga takov suh plaz naredí; ta veter podere ali s koreninami izruje cele gozde, vzdigne ali preválí velike skale, gorjanske kočé ali hiše ter jih razruši. Včasih se utrga premočeni in stlačeni sneg ter se drše po zeló strmem opolzlem bregu; hitrost debelega plaza raste od hipa do hipa. Zračni tlak pred njim vse podere, kar plaz sam potem razdrobí in zakoplje. To so mokri plazovi. Od teh snežnih plazov pa moramo razločevati zemeljske usade in posede.

Po J. Podmilšak-u in J. Jesenk-u.

77. Koroška vojvodina.

(104 μ m², 361.000 ljudi, 70⁰/₀ Nemcev, 30⁰/₀ Slovencev.) Meje?

Koroška dežela je po večjem gorata in ima dolge doline, ki so razširjene v precej veliko celovško ravnino. V severnem

delu se prostirajo ob deželnej meji Visoke Ture in koroško-štajerske Alpe; najbolj znana odrastka teh gorâ sta Svinjska planina in Golovec (Koralpe). Dravi na desno so potegnjene apneniške karnske Alpe, katere deli pontabelsko sedlo na zahodne in vzhodne. Vzpored sè zahodnimi so med Dravo in Zilo (Gail) zilske Alpe z Dobračem, s katerega ima potnik prekrasen razgled čez planinski svet. Vzhodne karnske Alpe se imenujejo Karavanke (Obir). Podobne so velikanskej steni, čez katero vodi več prelazov (Predel, Ljubelj i. t. d.). Najvišji vršac na Koroškem pa je Veliki zvonar (Großglockner, 3800 m) s prelepim lednikom.

Poglavitna reka koroške dežele je deroča Drava, ki izvira na Tirolskem in prestopa pod dolenjim Dravburgom na Štajersko. Znameniti njeni dotoki na levem bregu so: gorenja Bela (Möll), Jezernica (Lieser), Krka (Gurk) z Glano in Labodnica (Lavant), na desnem pa Zila. Imenitnejša jezera so: belo, milstatsko, osojansko (Ossiach) in vrbsko; po vrbskem jezeru pri Celovcu se vozi z ladjami parnicami.

Visoko gorata dežela ima zlasti v gorenjem delu mrzlotno in rastlinju malo ugodno podnebje; v dolnjih krajih pa je topleje. Najmilejše podnebje ima na jug odprta, a drugod dobro zagrajena labodska dolina.

Zbog hladnega podnebja in pomanjkanja ôrne zemlje Koroško ne prideluje toliko žita, kolikor ga potrebuje za svoje prebivavce. Tem bolj pa se pečajo Korošci z živinorejo; posebno se odlikuje goveja živina, pa tudi lepih kônj in plemenitih ovâc imajo Korošci obilo. Največ ljudi na Koroškem živi rudarstvo in kovinska obrtnost.

Koroški svinec je najizvrstnejši v vsej Evropi; bogata pa je dežela tudi železa in rjavega premoga —. Koroško ima dve železnici; prva s postransko progo od dolnjega Dravburga v Volšperg vodi od Maribora skozi deželo na Tirolsko; druga — Rudolfova — veže Koroško s Kranjskim in gorenjim Štajerskim; njena stranska proga drži od Trbiža (Tarvis) do Pontabla.

Deželni zbor šteje 37 udov; v državni zbor pa pošilja dežela 9 zastopnikov.

Glavno mesto je Celovec (Klagenfurt) s 18.000 prebivavcev; tu je sedež deželne vlade in krškega knezoškofa. V Celovcu je višja gimnazija in realka, učiteljišče in nekaj drugih šol. Družba sv. Mohorja. Blizu mesta je Gospo-svetsko polje z ostanki starorimskega mesta in vojvodskim stolom. Dalje naj se pomnijo: Beljak (Villach), staro mesto ob Dravi (6100 lj.); tu je velika založnica koroškega železa. Bleiberg z največjim svinčnim rudnikom na Avstrijskem. Spital in Trbiž imata fužine. V Borovljah (Ferlach) izdelujejo puške, v Prevaljah je velikanska izdelovalnica za železo, v Velikovcu (Völkermarkt) pa so imenitni semnji. Št. Vid je bilo nekdanje glavno mesto. Hüttenberg ima najbogatejše železnike v deželi, Volšperg pa slovečo tvornico za svinčeno bél.

78. Raj pod lipo pri Zilanih.

Vsaka župnina (vas) v zilskeji dolini ima košato lipo, na lipi oder za godce, pod lipo klopi za goste. O cerkvanju pridejo mladeniči in deklice ter se po opravilu pod lipo zberó in mirno na zelenej trati pričakujejo poldneva. Stranski in tuji ljudje le od daleč gledajo. Kadar zazvoní, odkrijó se moški in vse tiho móli. Zvon utihne in mlada družba zakrikne, da se glasi po vsej okolici. Godci zagodejo; mladeniči in deklice naredé okrog lipe koló in plešejo po svojej šegi. Na širokem prostoru nasadé na kol nov sodček, da se vrtí; vrhu kola visí venec iz rožic. Čvrsti mladeniči na brzih konjih mimo dirjajo ter z železnim kolom sodčku dno izbijajo, da se suče okrog kola. Kdor prvi dno prebije, dobí venec. Tujec ne sme blizu, dokler mu starejšina ne napije in reče „pomozí ti Bog!“ Tako so dobre volje pristni Zilani.

79. Lov na divje koze.

Divja koza je kaj živa, pa tudi plašna žival. Živi po najstrmejših pečinah, kjer se spenja in tako spretno skače, da se ji človek ne more nikoli dosti načuditi. Po strmih čeréh pleza in skače neznano hitro in varno; po dlan širokej stezici prek pečevja letí, kakor bi jo nosil vihar. Kraj globokih prepadov, kjer bi človek mislil, da ni prostora za njeno nogo, drví hitro kakor strela. Če jo zasleduje sovražnik, in če sama pride do konca stezice, spustí se kar v globino, ko bi tudi merila 8 metrov. V skoku se obdrží na skalici, katero bi človek lahko z roko pokril; obstreljena tudi na treh nogah pobegne ob strmih robovih lovcu izpred očí. Divja koza je jako čujoča. Kadar se pase, ozira se vedno okrog sebe. Če zapazi nevarnost, glasno zabrlizga in naznani tovarišicam, da je treba bežati.

Lov na divje koze je neizrečeno težaven in nevaren. Lovec mora biti trdnega života, vajen vsakršnih težav. Ne sme se bati večdnevnega truda; kljubovati mora mrazu, viharju in nevihti. Biti mora zmeren, hladnokrven, ali kadar je treba, tudi pogumen in drzen. Razen dobre in zanesljive puške mora imeti mirno roko, bistro oko, vedro glavo, ki se mu nikdar ne moti.

Včasih se podá nad divje koze že v večernem mraku, včasih pa le zgodaj ponočí. Črez ramo mu visí lovska torba, v katerej ima steklenico žganja in kaj za želodec. Po plečéh mu binga risanica, z desno se opira na debelo, okovano gorjačo. Kadar primaha do hudega strmovja, naveže na svoje črevlje šestero-krempljaste dereze, če nima že od doma čižem z ostrimi, podolgastimi žreblji podkovanih. Tako praska naprej, da se kar ogenj kreše pod njim.

Ako se lovcu posreči, da ugleda žival, mora včasih daleč plezati po trebuhu, skrivaje se za skale. Včasih pa mora hoditi ure in ure, preden obide žival tako, da jo ima proti vetru: zakaj lovca za vetrom koza kmalu zavoha, in potem je ves trud zastonj. Najbolje je, ako obide pasočo se kozo ter jej zapre pot, ko se pozneje s paše vrača proti vrhu. Za skalo skrit ali na trebuhu ležeč čaka koze, da mu pride na streljaj. Puška počí, zadeta koza skoči kvišku, prekucne se in pade mrtva na zemljo, ako je lovec dobro meril. Če pa jo je samo ranil, skrije se koza med pečine. Lovec pa hodi za krvavim sledom zmerom dalje in dalje na visoke in strme pečine, kjer je padši v brezno že marsikateri našel svoj grob.

Dostikrat pa lazi lovec dva ali tri dni po gorah, pa vendar ne prinese domov družega, nego prav težke noge in lačen želodec.

Po L. Pintar-ju.

80. Lovec.

Z lokom in sè streló	Zračnej visočini
Lovec preletí	Orel je vladar,
Goro in globélo,	Breznu in strmini
Ko se dan budí.	Lovec gospodar.

Dalja se mu klanja;
 Kar dospé mu v lov,
 Srna ali kanja,
 Vse je plen njegov.

Po Schiller-ju zložil Fr. Cegnar.

81. Štajerska vojvodina.

(224 μm^2 , 1,283.000 prebivavcev, 67⁰/₀ Nemcev, 33⁰/₀ Slovencev.)
 Meje?

Lepa štajerska vojvodina se vrstí tudi med planinske dežele; a vendar ima mimo goratih krajev več prijetnih in dobro obdelanih ravnin.

Aniži in štajerskej Salici na severu so severne apneniške (Dachstein 3000 m), na obeh straneh reke Mure prvotne, Dravi na jugu pa južne apneniške Alpe. Prvotne se cepijo v Nizke Ture na levem, in v koroško-štajerske Alpe na desnem bregu Mure. Té razhajajo v več razrastkov; severno-vzhodni odrastek drži proti Muri, ki ga seka, in dalje do avstrijske meje; južno-vzhodni pa drži kot Golovec proti Dravi ter po lepih slovenskih goricah prehaja v ravnino.

Južne apneniške Alpe na Štajerskem se imenujejo solčavske planine (Sulzbacher Alpen), ki se prostirajo med Savo in Savino. Iz njih se vzdiguje visoka Ostrica. Omeniti je tudi Pohorje z Veliko kapo.

Najimunitnejše ravnine so: veliko ptujsko, rodovitno lipniško (Leibnitz) in lepo graško polje.

Najdaljša in najimunitnejša reka na Štajerskem je Mura z Murico (Mürz); izliva se zunaj dežele v plovno Dravo. Ta pridere s Koroškega in sprejemlje Dravino in Pesnico. Ob kranjsko-štajerskej meji teče Sava, v katero se pri Zidanem mostu izliva Savina, blizu Brežic pa mejna Sotla. Tudi gorenji tek Rabe in Aniže sè Salico je na Štajerskem; Travnica pa ima v deželi samo svoj vir. — Štajersko ima več imenitnih rudnic in toplic.

Podnebje je po različnih krajih različno, kakor je namreč svet višji ali nižji. V planinskem pogorju gorenjega Štajerja je ostro in hladno, ob dolenjej Muri, ob Dravi in Savi pa mehko in toplo; zato se tudi rastlinje različnih krajev zeló loči med seboj.

Po dolenjem Štajerskem se prebivavci pečajo s poljedelstvom. Pridno in umno obdelana zemlja jim daje obilo raznega žita, a vendar ne toliko, da bi s tem pridelkom izhajati moglo tudi nerodovitno gorenje Štajersko. Malo ne po vseh krajih spodnjega in srednjega Štajerja sadé lepo sadno drevje in od leta do leta bolj izbrano vinsko trto. Izvrstno vino pridelujejo okoli Ljutomera, Maribora, Radgone (Radkersburg) in Konjíc (Gonobitz). Tudi s hmeljem so se jeli pečati. Dolenje-štajerska perotnina je dobro znana daleč po svetu. V Trebovljah

(Trifail) in Hrastniku, v Ivnici (Eibiswald), Köflachu in Voitsbergu se nakoplje dosti premoga.

Ta se pa dobiva tudi na gorenjem Štajerskem, ki se sploh ponaša sè svojimi kopaninami. Železa ima med vsemi avstrijskimi deželami največ; tudi soli (Aussee) jej ne manjka. Poleg rudarstva in podelovanja železa živé ljudje najbolj ob živinoreji; goveja živina je posebno znamenita.

Z obilnimi pridelki je živahno trgovstvo, katero pospešujejo mnoge železnice:

1. Od severa proti jugu vodi južna železnica; njene postranske proge so: od Maribora na Koroško, od Pragerjev na Ogrsko, od Zidanega mosta na Hrvatsko, od Bruck-a v Ljubno.

2. Cesarjevič Rudolfova železnica drži s Koroškega sredi gorenjega Štajerskega na Avstrijsko. V Ljubnem se veže z južno železnico.

3. S cesarjevič Rudolfovo železnico je zvezana železnica slovoča po nadvojvodinji Gizeli, ki pelje na Solnograško; od té se odceplja posebna proga, ki drži mimo Aussee-a na Avstrijsko.

4. Železnica od Ljubnega v Vordernberg (od Eisen-erz-a do Hieflau-a jo nadaljuje stranska proga Rudolfove železnice).

5. Ogrska zapadna železnica izhaja v Gradcu ter pelje na Ogrsko.

6. Köflachska železnica veže Gradec s Köflachom; od nje je napeljana stranska proga do Wies-a.

7. Najnovejša železna cesta na štajerskih tleh je od Mürzzuschlag-a do Neuberg-a.

Deželni zbor šteje 63 udov, v državni zbor pošilja Štajersko 23 poslancev.

Glavno mesto Gradec (97.000 preb.) je sedež ces. namestnika in sekovskega knezoškofa. Tu je vseučilišče, tehnika, 2 gimnaziji, 2 realki, 2 učiteljišči in mnogo drugih šol. Judenburg, Ljubno (Leoben), Bruck so znana mesta; Mariazell s fužinami je sloveč božji pot. Fürstenfeldska

okolica prideluje hmelj. V Gleichenbergu so imenitne toplice, katere obiskujejo bolniki od blizu in daleč.

Maribor (Marburg, 17.000 preb.) ob Dravi, sedež lavantinskega knezoškofa, ima gimnazijo, realko, učiteljsiše, šolo za vinstvo in živahno trgovstvo. Ob Dravi ste še mesti Ptuj (Pettau) in Ormož (Friedau). Slov. Bistrica (Windisch-Feistritz) in Slovenjigradec (Windisch-Gratz) ste tudi mesti. Celje (Cilli) na Savini je lepo mesto s prijazno okolico; Laško (Tüffer); Rimske toplice in Dobrna (Neuhaus) imajo sloveče toplice, Rogatec (Rohitsch) pa slatino.

82. Pastirčevanje na planinah.

V planinskih krajih se uspešno pečajo z rejo govedine. Pozimi imajo živino v hlevih, poleti pa jo pasejo po planinah. Veliko veselje vlada povsod, kadar se živina seli na planine, ali kadar se zopet vrača domov.

V poznej pomladi se spravi iz zaduhlih hlevov ter žene na zelene gorske pašnike.

Največej in najlepšej kravi, ki je vsej čredi vodnica, obesijo okoli vratú zvonec na lepem traku, med rogova pa ji privežejo šop cvetic. Tudi druge krave dobé zvonce, nekatere večje, nekatere manjše, vendar take, da se njih glasovi ujemajo. Prvi pred čredo hodi pastir, za njim krava vodnica in potem druga živina; sredi med njo stopa bik, kateremu privežejo med rogova s pisanimi vrvcami in cvetjem okinčan molzen stolček. Za čredo hodi hlapec, ki nosi molzno posodo. Vso drugo pripravo, ki je na planinah potrebna, naložijo na konja in pošljejo tja.

Živina je prav rada na planinah. Tu diha čisti zrak, tu ima dobro pašo. V višavah tudi ni take vročine, kakor po dolinah; silne muhe in obadi je ne nadlegujejo

toliko. Zato je živina na planinah čvrsta, zdrava in vesela.

Planinski pastir ima svojo kočo, v katerej ves čas pridno dela ter napravlja sir, skuto in maslo. Krave se pasejo, koder se jim ljubi. Ko pride čas molžnje, zjutraj in zvečer, zatrobi jim pastir v svoj veliki rog, in takoj se zberó na molzišče.

Tako preživé pastirji sè svojo čredo vse poletje na planinah, po katerih se razlega prijetno pastirsko petje. Ko pa nastopi pozna jesen, vračajo se z jasnih višav v meglene doline.

Po „Vrtc“-u.

83. Slovo.

Obvari vas Bog,
Oj solnčne višave!
Mora v nižave
Na zimo pastir.

Z dolin na višave, z višav pa v dolino!
Kukavica skliče nas na planino,
Ko zemljo odél bo mili rožni cvet
In pomlad zbudila studence spet.

Po Schiller-ju poslovenil F. Cegnar.

84. Rudar.

Rudarjevo življenje je tiho in dolgočasno. Kakor krt rije in tičí vedno pod zemljo; dan na dan vihti svojo rovnico v podzemskih temnih votlinah; pri brlečej luči koplje in odbija rudo. Le malokdaj se spravi pod milo solnce; tačas si ogleda, kako neumno svet gori živí. Navada mu je priljubila podzemski svet: zato ga kmalu zopet vidiš, kako po notranjih hodnikih v zemlji rudo s kladivom in rovnico kljuje in koplje, dokler mu bližnja roka z drugim kladivom zabije poslednji žrebelj v mrtvaško rakev.

J. Jurčič.

85. Kranjska vojvodina.

(100 μm^2 , 500.000 preb., 94⁰/₀ Slovencev, 6⁰/₀ Nemcev.) Meje?

Kranjska vojvodina je po večjem gorata dežela. Na severu se razprostirajo apneniške Alpe, ki so razrastene v julske pogorje (Triglav 2800 m, Mangart 2600 m), v Karavanke in pa v kamniške planine (Grintovec 2500 m). Južno-zahodno stran kranjske dežele pokriva Kras, t. j. nekoliko obrasteno, a z večine golo in kamenito višavje. Ob hrvatskeji meji so Gorjanci (Uskoki) večje pogorstvo. Sredi teh kranjskih gorâ se širi hribat svet in posamezne ravnine.

Kranjska dežela je po naravi ločena v tri dele: v Gorenjsko, Dolenjsko in Notranjsko.

Največja reka na Kranjskem je Sava, ki se pri Radovljici (Radmannsdorf) steka iz podkorenske in bohinjske Save (Savice) ter teče najprej prek dežele in potem ob štajersko-kranjskeji meji. Na desnej strani dotekajo jej Ljubljaniica, rakovita Krka (Gurk) in mejna Kolpa, ki se pa še le zunaj dežele izliva vanjo. Ljubljaniica je kaj čudna voda. Izvirajoč pod imenom Pivka daleč na Notranjskem se skrjuje v postojinsko jamo, pri Planini pa se kot Unec zopet prikaže izpod zemlje. Unec ponikne v razvotljeneji kraševini in privrè kot Ljubljaniica (Laibach) na dan. — Idrijica in Ipava se iztekate v Sočo. Kranjsko ima več jezer; največja so: bohinjsko, prekrasno blejsko (Veldes) in presihajoče cèrkniško.

Podnebje na Kranjskem je po gorah hladno, po dolinah nekoliko topleje; na Notranjskem brije zlasti pozimi viharna burja.

Kranjce redi nekoliko poljedelstvo, nekoliko živinoreja, da-si ne zadostuje niti prvo, niti druga; zato se mora žito uvažati iz tujih dežel. Visoko stopnjo pa je doseglo čebelarstvo, ki daje deželi obilo medú in voska. Po toplejih krajih raste vinska trta, posebno v prelepeji ipavskeji dolini. Izmed kopanin se dobiva največ živega srebra (v Idriji),

precej premoga in železne rude. Obrtnost se po malem razvija; trgovina pa bi lahko cvetela še boljše.

Kranjsko vežete sè sosednimi deželami dve železnici, namreč: južna in cesarjevič Rudolfova.

Deželni zbor šteje 37 poslancev; v državni zbor pa pošilja Kranjsko 10 zastopnikov.

Glavno mesto Ljubljana (Laibach, 30.000 preb.) ob Ljubljani, je sedež deželne vlade in knezoškofa; ima gimnazijo, realko, učiteljišče i. t. d. Slovenska matica. V obližju je mahovje, ki daje dosti šote.

Razen že omenjenih krajev je pomniti še: Tržič (Neumarkt), obrtnost z železom in usnjem, Kranj (Krainburg), Kamnik (Stein), Loka (Bischoflak); Krško (Gurkfeld) ob Savi (vinstvo), Novomesto (Rudolfovo), Ribnica (Reifnitz: rešetarji), Črnomelj (Tschernembl). Kočevje (Gottschee) in okolica imate nemške naselnike, ki kupčujejo z raznim blagom daleč po svetu. Postojna (Adelsberg) je trg na Notranjskem sè slovečo podzemeljsko jamo.

86. Cérkniško jezero.

V našej lepej domovini
Jezero se tu nahaja,
Ki se širi po dolini
In prečudno spet odhaja.
Kjer so ribe se podile,
Ptice pridejo, pojó, —
In naenkrat rastja žile
Tla z zelenjem ovijó.

In ko žito se požanje,
Spet odpró se čudni viri;
Voda pride, teče vanje,
Da se jezero razširi.
Tako voda nevidljivo
V zemljo steka se, poide,
Izgubi se neumljivo,
Kakor neumljivo pride.

L. Toman.

87. Bohinjsko jezero.

Triglav, najvišja kranjska gora, stoji skoro v kotu med kranjsko, koroško in goriško deželo. Ob južnem podnožju se razprostira globoka bohinjska dolina od

jutra proti večeru in se deli v dolenjo in gorenjo dolino. Dolini loči nevisoko, pa strmo hribovje; kjer se druga druge drži, tam je začetek bohinjskega jezera.

Jezero je čez dobro uro dolgo, blizu pol ure široko in kakih 133 *m* globoko. Iz njega teče bohinjska Sava po spodnji dolini proti jutru in ti kaže pot k jezeru, do katerega nikjer drugje ne moreš priti z vozom.

Jezero je mirno, skoro bi rekel mrtvo. Temné ga črnosive strmine na obeh stranéh. Samota vlada okrog in okrog. Tu ne slišiš družega glasú, kakor šum Save in njenih valov; tu ne vidiš razen dveh cerkvic nobenega človeškega prebivališča. Vse drugače se smeje blejsko jezero; vse na njem in okoli njega je prijetno in milo. Blejsko jezero je podoba življenja, bohinjsko podoba miru.

Po dr. J. Mencinger-ju.

88. Postojnska jama.

Kolikor ima narava čudežev, morda nobeden tako ne gane srca, kakor podzemeljske jame, ki so tolikanj bogate krasnih iz kapnika narejenih podob. Taka jama je tudi blizu Postojne, katera se po njej vrsti med najznamenitejše kraje vse Evrope. Kako je čudna, krasna, veličanska in grozna! Dolga je nad 2 *km* in na raznih mestih kaj različno široka. Z njenega stropa in njenih visečih sten kapljá voda, v katerej je mnogo apnenca raztopljenega; kapljaje pa se ta voda suši in apnenec trdi ter napravlja raznovrstne podobe, preumetne, raznobarvne kipe, stebre, cvetke, i. t. d., da skoro ne more verjeti, kdor teh reči ni videl sè svojim očesom. Mnogo teh kapnin se sveti, kakor bi bile sestavljene iz samih dragocenih, brušenih kamenov in biserov.

Prostori v jami imajo različna imena. Ko stopiš v jamo, odprè se ti najpred velika cerkev stolnica; v globočini pred seboj slišiš deročo Pivko, nad glavo pa vidiš velikanski obok iz sive skale, ki ga je razpel vsemogočni zidar.

Če greš dalje ali se voziš po železnem tiru, prideš v cesar-Ferdinandovo, nadvojvoda-Ivanovo, cesar-Franc Jožefovo in Elizabetino jamo i. t. d. do Kalvarije, ki jo zaljša cel gozd stoječih kapnikov, zanimljivi vodobér in strašno tartarsko brezno. Na tem potu vidiš na milijone kapnin v raznih podobah, ki visé od stropa doli ali se vzdigujejo od tal proti stropu. Tudi posamezni kapniki imajo razna imena, p. pr. krstni kamen, prižnica, zvon, orgle i. t. d. Najlepša podoba cele jame pa je „zagrinjalo“. Čarobno se zavija doli po lesketajočej steni. Rob njegov je prozoren, pomarančne, rjave in rdečkaste barve, zagrinjalo samo pa je tako belo, da se sveti.

Vsako leto na binkoštni ponedeljek je vsa jama razsvetljena. Na stotine ljudi se izprehaja po njenih obširnih prostorih; góde in celó pleše se v njej.

89. Primorsko.

(Poknežena grofija goriška in gradiščanska, mejna grofija istrska in samosvoje mesto tržaško z okolico.)

(80 μm^2 , 696.000 ljudi, 2^{0/0} Nemcev, 32^{0/0} Slovencev, 20^{0/0} Hrvatov in Srbov, 42^{0/0} Lahov, 4^{0/0} drugih.)

Razen dolenjega Posočja in nekaterih globokejših dolin je vsa primorska dežela hribovita. Na severnih stranéh jo pokrivajo apneniške Alpe, drugod pa goli Kras. — Največja reka v Primorju je Soča (Isonzo), ki izvira na zahodnem pobočju Triglava ter sprejema Idrijico in Ipavo. Posebno zanimljiva je kranjska Reka; izgublja se pod zemljo ter po blizu 60 km

dolgemu teku iz sedem skalnatih lukenj zopet pridrvi izpod razvotljene kraševine. Suha Istra ima le nekoliko potokov.

Podnebje je zelo različno; po alpskem predelu in po kraškej planoti je precej ostro, poleti vroče in suho, a pozimi zelo mrzlo, posebno kadar brije huda burja. Ob dolnej Soči, ob morskem obrežju in po kvarnerskih otokih imajo bolj ugodno podnebje; zima je tu kratka in mehka.

Rodovitna zemlja se nahaja le okoli Gorice (Görz) in Gradišča, na Krasu pa je zelo kamenit in plitev svet, kateremu navadno tudi moče primanjkuje; zato poljedelstvo v Primorju ne daje mnogo pridelkov. Še sadjerejo se najbolj pečajo po okolici goriški, po soški in ipavski dolini; vina pa pridelujejo v dobrih letih po ravnem in po brdih obilo. V Istri in po kvarnerskih otokih raste smokve, mandeli in oljka, ki daje dobrega olja mnogo čez domačo potrebo. Živino redé močno ob gorenjej Soči, malo pa drugod; tudi sviloreja daje prebivavcem nižjih krajev precej dobička. V pomorskih krajih nalové toliko rib, da jih razpošiljajo daleč v notranje dežele.

Na Primorskem se ne dobiva nikakšnih kovin, toliko več pa je lepega zidarskega kamenja; Istra se ponaša z morsko soljo.

Trgovstvo je v Gorici in v primorskih mestih jako živahno, zlasti v Trstu, ki je največje trgovsko mesto našega cesarstva.

Južna železnica vodi iz Kranjskega v Trst in dalje mimo Gorice na Laško; tudi od Divače v Pulj že žvižga hlapon.

V državni zbor pošilja Primorsko 12 poslancev; deželni zbori pa so trije; goriški šteje 22, istrski 33 udov, občinski zbor v Trstu pa ima vse pravice deželnih zborov.

Glavno mesto vsega Primorja je Trst (Triest), ki šteje z obmestjem 157.648 prebivavcev. Tu je sedež ces. namestnika in pa škofa.

Družba avstrijskega Lloydja ima veliko parobrodovje; njene ladje plavajo po vsem sredozemskem in črnem morju in prek sueškega prekopa celó v Indijo. Blizu mesta je ob morskem bregu Miramar, prekrasni grad pokojnega mehikanskega cesarja Maksimilijana.

Na Goriškem je Gorica (Görz, 21.000 lj.), prelepo mesto, v Gradišču je ječa za hudodelnike. V starem času kaj sloveče mesto Oglej (Aquileja) je zdaj majhen kraj. V Istri je Pazin glavno mesto; Koper (Capo d' Istria) in Piran imata velike morske soline. Poreč (Parenzo) je sedež deželnega zbora, Pulj (Pola) ima največjo luko za avstrijsko vojno brodovje, Rovinj (Rovigno) pa precej razvito trgovstvo.

Na otokih: Lošinj (Lussin), Čres (Cherso) in Krk (Veglia) so mesta enakih imen.

90. Čičarija in Čiči.

Čičarija se razprostira po vsej severnej strani istrskega polotoka po gorah, ki ločijo Kranjsko od Istre. Tu je zemlja suha in peščena, le doline so sem ter tja rodovitne. Vsak kosček dobre zemlje je obdelan in obsejan: a suša je tako huda, da skoro vsako leto revnim Čičem vse po njivicah zgori od velike vročine.

Hribje so ali popolnoma s kamenjem posuti, ali pa s praprotjo in po nekod z nizkim grmovjem obrasteni. Le ena vrsta gorá je olepšana z lepim zelenim gozdom. Blizu stanujoči Čiči hodijo vanj po drva in žgejo oglje.

Doline po Čičariji so majhne, in le tu pa tam žuborí kak vrelec po njih. Čiči imajo prav malo vode. Ženske morajo v silnej vročini daleč v goro h kacemu studentu hoditi po vode. Donašajo jo v vas na hrbtu v nalašč za to napravljenih sodčeki. Za živino ima vsaka vas po eno ali več lokev, ki so globoke, da malo kdaj vode v njih primanjkuje.

Da-si je Čičarija pusta in nerodovitna, vendar je malo krajev, ki bi bili z vasmi tako napolnjeni, kakor Čičarija. Kamor koli se človek ozrè, in kjer koli je kak kosček zemlje, vidi se vas. Po vaséh se odlikuje snažnost; za nizkimi hišami so skoro povsod lepi, zeleni vrtovi.

Izmed sadonosnega drevja ljubijo Čiči najbolj orehe in češplje.

Čiči so trdni in krepki ljudje. Vajeni so vsakega dela, utrjeni so v trpljenju in v nevarnostih. Največ so velike postave. Blizu kranjske meje bivajoči Čiči govoré slovenski jezik, ki je nekoliko namešan s hrvatskimi besedami, po drugod pa hrvatsko, sè slovenskimi izrazi pomešano narečje. Samo v dveh vaséh, kjer je jedro Čičev, govoré svoj lastni jezik, katerega razumejo malo ne vsi drugi Čiči.

Oblačijo se v debelo, največ doma pridelano sukno. Moški nosijo bele hlače in rjave jopiče, opanke na nogah, na glavi pa širok klobuk. Kadar je hud mraz, imajo še suknjo do kolen. Ženske so oblečene skoro kakor Kranjice.

S čim pa se živé Čiči? — Ker je narava Čičariji podarila malo rodovitne zemlje, morajo si Čiči po drugih potih iskati potrebne hrane. Oni, ki so blizu Reke, nosijo na svojem hrbtu, ali na osličku ali pa na muli drva v mesto in se s tem živijo; drugi znosijo na mulah veliko oglja v Trst ali na Reko. Najbolj znani po svetu so tisti Čiči, kateri prodajejo kis, in pa tisti, ki nosijo perišče „lorbarja“, s tem si med potom proseč milostinje.

Pri pogrebih spremljajo vsi sorodniki, znanci in prijatelji mrliča na pokopališče. Tu zdihujejo in jokajo; potem pa gredó na pokojnikov dom, kjer imajo pojedino — pogrebščino.

Iz Novic.

91. Mornarska.

*Ladija meni domovje,
Polje neskončno morjé;
Klasi rumeni valovje,
Kadar ga žarki zlaté.*

*Ladija hipoma plava,
Vstaja — odhaja vihár;
Čvrsta je moja postava,
Zdrav in vesel je mornár.*

A. Umek.

92. Dalmatinsko kraljestvo.

(128 μm^2 , 528.000 ljudi, 93⁰/₀ Hrvatov in Srbov, 6⁰/₀ Lahov, 1⁰/₀ drugih.) Meje?

Dalmatinsko kraljestvo je najbolj proti jugu pomaknjena kronovina naše države. Ozko, razpokano obrežje z mnogimi luknjami in vdrtinami je kraševina; tako tudi mnogi otoki. Vode ima dežela malo; brežnice (Zermanja, Krka, Cetina, Neretva) se po kratkem teku spuščajo v morje, katero dela mnogo izvrstnih luk in pristanišč. — Dalmacija ima toplo podnebje; zato prideluje smokve, mandele in še drugo južno sadje. Glavna pridelka pa sta olje in vino, katero se hrani v mehah iz kozjih kož. Po gorah se bavi Dalmatinec z rejo ovac in koz, ob morju pa z ribištvom.

Razen morske soli, premoga in asfalta Dalmacija nima rudnin.

Dalmatinci so izvrstni mornarji in ladjestavci.

Glavno mesto *Z a d e r* (Zara, 24.000 lj.) je trdnjava. Šibenik in Splet (Spalato) sta mesti ob novoizpeljanej železnici. Dobrovnik (Ragusa). Kotor (Cattaro) v kotu čudno zavitega zaliva ima veledobro pristanišče. Budva je najjužniše avstrijsko mesto. Med otoki je Brač (Brazza) največji, Vis (Lissa) pa slovi zaradi avstrijske zmage leta 1866.

93. Vlahi v Dalmaciji.

Od Zadra do Neretve živi poseben narod, ki se odlikuje sè svojo rastjo in svojim značajem od vseh drugih dalmatinskih Slovanov. Ti prebivavci severovzhodne notranje dalmatinske dežele se imenujejo Vlahi. Večina jih je zelo čvrste in lepe, visoke rasti. Vida so ostrega, sluha tankega. Razgovarjajo se z brda do brda, kakor bi si bili blizu; a drugi pri njih stoječi slišijo z druge strani samo nejasne glasove. Telesa so tako močnega, da lahko nosijo na plečih tovore, ki bi jih drug človek mogel komaj vzdigniti. Čudno je pri

Vlahih, da radi hodijo po krajšem potu, bodi si še tako slab. Vlaha ne spraviš na dobro cesto, ako ima daleč po njej. Ker morajo že od mladih nog hoditi za kozami in ovcami, in sicer bosonogi in gologlavi, privadijo se že otroci težav in trpljenja. Vlaha živé zeló preprosto in zmerno v enostavnih hišah. Da-si jim je obleka narejena bolj po turškem, ko po našem kroju, so vendar Vlaha kristjani in veliki sovražniki Turkov. Hrabri so in neustrašni, pošteni, mirni in gostoljubni; zameriti se jim pa vendar ne smeš. Jezik govore hrvatski.

Iz „Vrte“-a.

94. Češko kraljestvo.

(520 μm^2 , 5,850.000 preb., 63⁰/₀ Čehov in 37⁰/₀ Nemcev.) Meje?

Češko kraljestvo oklepajo tri inostranska kraljestva, namreč bavarsko, sasko in prusko in tri avstrijske dežele. Katere?

Rodovitna in prav dobro obdelana dežela je po večjem valovita ravnina: opasana pa je z raznimi gorami. Obdajajo jo namreč: gozdovita Šumava, Krušne ali Rudne gore in pa Sudeti. V Krkonoših je Snežka (Schneekoppe) 1600 m visoka.

Glavna reka je Laba, ki v Krkonoših izvirajoč odpeljuje iz dežele skoro vse tekoče vode: sprejema namreč Izero, Ogro in Voltavo, katerej zopet pritekajo Lužnica in Sazava, Votava in Berounka. Češko ima tudi mnogo po vsem svetu znanih rudnic in toplic; take so Karlovi vari (Karlsbad), Toplice, kopeli Marijanske (Marienbad) in Frančiškove (Franzensbad).

Mesta. Glavno mesto „zlata“ Praga (170.000 preb.) ob Voltavi sloví po svojej lepej legi, po svojih starih in krasnih poslopjih. Na mnogo imenovanem mostu čez Voltavo stoji spomenik sv. Janeza Nepomučana. Příbram, imeniten rudnik za srebro. Na severu: Litomerice (Leitmeritz) z lepo obdelano okolico, češki vrt imenovano; Jablonec (Gablonz) trži se steklom; Rumburg, Warnsdorf, Boleslav (Bunzlau),

Trutnov (Trautenau) in Liberec (Reichenberg) so imenitna obrtna mesta, seособno po platnarstvu in suknarstvu. Na vzhodu: Kraljevi gradec; Pardubice, Hrudim, Litomyšl, Kolin imajo fabrike za cukar, papir in vžigalice; Kutna gora (Kuttenberg) z nekdanj najbogatejšim srebrnim rudnikom. Blizu tam je Časlava. Na jugu: Budejovice (Budweis), Pisek, Tabor in Krumlov (Krumau). Na zahodu: Polzenj (Pilsen, premog, sloveče pivo); Heb (Eger) ima zelo razvito obrtnost in trgovstvo, Jahimov (Joachimsthal), od katerega so dobili tolarji (dolarji) svoje ime, pa srebrni rudnik. Žatec (Saaz) je središče češkega hmeljarstva. Češko ima 370 mest.

95. Mejna grofija Moravska.

(222 μm^2 , 2,277.000 ljudi, 70 % Čehov in 30 % Nemcev.) Meje?

Ta mejna grofija je valovita, hribata planota, katero obdajajo neznatne češko-moravske višine, Jeseniki in pa moravski Karpati. Med ravninami je žita bogata Hana najbolj imenitna.

Moravske reke niso plovne; največ jih drvi k Donavi, le Odra se obrača proti severu. Za deželo najvažnejša reka je Morava, katerej dotekate Bečva in Dija. Dija sprejemlje Švarcavo, ta pa zopet Svitavo in Iglavo.

Mesta: Brno (Brünn, 82.000 preb.), deželno glavno in prvo tvorniško mesto za suknenino in volnenino. Trebič (Trebitsch), Iglava (Iglau) in Svitava (Zwittau) izdelujejo sukno. Znojmo (Znaim) ima vinorejo.

Olomuc, močna trdnjava; Sternberg, Prostejov (Proßnitz), Novi Jičín (Neutitschein) in Kromeriž (Kremsier) so obrtna mesta.

96. Sleška vojvodina.

(52 μm^2 , 606.000 ljudi, 49 % Nemcev, 23 % Čehov, 28 % Poljakov.)
Meje?

Po večjem gorata, a skrbno obdelana zemlja te vojvodine živi na malem prostoru primerno veliko ljudi, ker se pečajo z raznim obrtom, zlasti s suknarstvom in platnarstvom.

Razdeljena je na dva dela. V zahodnem delu je glavno mesto Opava (Troppau, 20.000 lj.) na istoimenem dotoku reke Odre, v vzhodnem pa je pomneti Tešín (Teschen) in Belsko (Bielitz).

97. Sudetske dežele.

Deželam, po katerih se razprostirajo Alpe, pravimo alpske; enako imenujemo kronovine: Češko, Moravsko in Sleško z eno besedo sudetske, ker so Sudeti po njih razrasteni.

Mnogo alpskega sveta je pokritega z večnim snegom in ledom, mnogo ga je skalnatega in golega. Po takih krajih ni sledú človeške delavnosti. V sudetskih deželah pa zemlja ni tako neugodna, da-si mora človek tu pa tam močno si prizadevati, preden jo storí rodovitno in plodno. Z gozdi pokrita so malo ne vsa pogorja; kar pa ni gozdnatih tal, je z neznatnimi izimki ôrna zemlja. Zato sudetske krajine lahko preživé več ljudi, nego alpske; zato se tukaj vasi hitro širijo v trge in mesta. — Podlaga blagostanja so tem deželam poljedelstvo, živinoreja, obrtnost in trgovstvo.

Žita se prideluje nad potrebo; največ ga namlati ponosni Hanák. Koruza se sicer ne seje povsod; a rži, pšenice, ječmena, prosa, krompirja in bele pese je obilo. Trta je zasajena le sem ter tja; drugod pa daje hmelj, konoplja in lan dosti dobička. Okusnega sadja imajo celó za tujo kupčijo.

Tudi živinoreja je hvale vredna, najbolj se odlikuje ovčarstvo. Po visokih planinskih jezerih šviga pisana postrv; v ribnikih sudetskih dežel, kateri se po številu lahko merijo z alpskimi jezeri, pa gospodarita karp in ščuka.

Alpe so domovina divjih koz; po sudetskih krajinah pa redé v fazanjakih obilo fazanov, ki slové zaradi okusnega mesa. Včasih zakruli v starih gozdih še divji mrjasec.

Soli, zlata in živega srebra sicer ni; obilo pa je drugih kopanin. Zbog obilnosti drv, premoga in gonilnih vod, kakor zaradi raznovrstnih prirodnin je obrtnost zeló razvita. V obrtnem oziru so sudetske dežele najjimenitnejše v našem cesarstvu. Imajo namreč največ in najrazličnejših tvornic; njih blago se prodaja v najbolj oddaljene kraje svetá. Najvišje važnosti so: steklo in porcelán, sukno in platno, cukrer in pivo.

Trgovstvo pospešujejo dobre ceste in povsod razpeljane železnice.

98. Gališko kraljestvo.

(785 μm^2 , 6,608.000 ljudi, 43 $\frac{0}{100}$ Rusinov, 52 $\frac{0}{100}$ Poljakov, 5 $\frac{0}{100}$ Nemcev.) Meje?

Galicija je na jugu gorata, na severu pa ravna. Iz Sleškega držé v deželo Beskidi (zahodni Karpati), ki jih Poprad loči od gozdnih Karpatov. Glavni reki ste mejna Visla in Dnjester; v Vislo hité razen drugih Dunajec s Popradom, San in Bug. Dnjester zbira vodovje vzhodne Galicije (Strij, Podgorič).

Da-si je dežela pod neugodnim podnebjem, vendar prideluje obilo žita in redí mnogo živine. Dobivajo tudi dosti lanú in konoplje. Izmed kopanin je najjimenitnejša kuhinjska sol in petrolej. Obrtnost je na nizkej stopnji; premnogo pa nakuhajo žganja.

Mesta. V zahodnej polovici, kjer stanujejo Poljaki, so najjimenitnejša mesta: Krakov (66.000 prebivavcev) na Visli, nekdanje stolno mesto poljskih kraljev, Bohinja in Vielička s povsod znanimi solinami; Bjala, Tarnov, Rešov. V vzhodnej Galiciji prebivajo po deželi Rusini, po mestih pa večinoma

Poljaki in Židovi. Levov (Lemberg, 113.646 prebivavcev) je deželno glavno mesto; sedež treh nadškofov (rimskega, grškega, armenskega). Druga večja mesta so: Premišlj, Jaroslav, Sambor, Drogobič, Stanislavov, Kolomeja in Brodi (tržišče ob ruskej meji).

99. Bukovinska vojvodina.

(105 μm^2 , 647.000 ljudi, 19^{0/0} Nemcev, 42^{0/0} Rusinov, 34^{0/0} Rumuncev, 3^{0/0} Poljakov, 2^{0/0} Madjarv.) Meje?

Ta vojvodina ima ime od bukovih gozdov, ki pokrivajo polovico vseh tal. Ob rekah Seret in Prut je rodovitno njivje, katero daje obilo turščice in ovsa. V severnem delu prebivajo Rusini, v južnem pa Poljaki, Slovaki, Nemci, Madjari in Armenci.

Glavno mesto so Črnovci (45.000 lj.) na Prutu. Radavec ima najiminitnejšo žrebčarijo v cesarstvu; Seret, Sučava.

II. Dežele ogrske krone.

100. Ogrsko kraljestvo.

(2800 μm^2 , 15.300.000 ljudi, 46^{0/0} Madjarov, 21^{0/0} Slovanov, 13^{0/0} Nemcev, 17^{0/0} Rumuncev, 3^{0/0} drugih.) Meje?

Ogrska je po nekoliko gorata, po nekoliko pa ravna. Gorovje na levem bregu Donave se vrsti h Karpatom (mali in moravski Karpati, Beskidi, gozdnati Karpati in erdeljske rudne gore). Drugi imenitni oddelki karpatskega gorovja so visoka Tatra, ogrsko rudogorje i. dr. Tostran Donave pa ogrsko mejo večkrat prestopajo alpski razrastki, nekaj iz Avstrijskega, nekaj iz Štajerja. Taka odrastka sta litavske gore in bakojski gozd. — Nižavje obsega malo (ob Donavi od litavskih gôr do bakojskega gozda) in veliko ogrsko ravnino ob Donavi in Tisi.

Glavna reka je Donava, katerej dotekajo na levi strani mejna Morava, Vag, Nitra, Gran, Ipolj, Tisa s Hernadom, Bodrogom, Samošem, Kôrôšem, Marošem, Bego in pa Temeš; na desnem bregu dobiva Donava Litavo, Rabo, Sarvico in mejno

Dravo. Razen mnogih karpatskih jezer naj se pomnite blatno in nežidersko.

Ogrska zemlja je zelo rodovitna in daje obilo raznih prirodnin. Velik del vsega avstro-ogrskega žita zraste tukaj; najbolj sloví zaradi pšenice (v Banatu), lanú in tobaka. Ogrsko prideluje kaj veliko vina; med tem je tudi tokajec, ki se lahko meri z najboljšim vinom v Evropi. Gozdi so kaj neenako razdeljeni; sredi velike ravnine primanjkuje drv, da morajo ljudje celo sè suhim gnojem kuriti. Po preobširnih pustinjah se pase nebrojno goveje živine, kônj, ovác in prasičev, reke pa so polne rib. Ogrska je tudi bogata raznih kopanin; zelo veliko se dobiva bakra, srebra, zlata, železa in precej tudi drugih kovin; mnogo ima tudi premoga. Ceste so slabe, obrtnost neznatna.

Mesta. Na Donavi je glavno mesto Budimpešta (439.000lj.). Velikanski most na verige veže sestrski mesti. Druga večja mesta so: Pečuh (Fünfkirchen), Kaniža, Vespriim, Stolni Belgrad (Stuhlweißenburg), Steinamanger, Šopronj (Ödenburg), Rab, Ostrogon ali Gran, sedež ogrskega prvostolnika, Mohač, Komorn, najmočnejša trdnjava v monarhiji, Požún (Pressburg), Sčavnica (Schemnitz) z rudniki, Košice (Kaschau), Jager (Erlau), Kečkemet, Segedin, Sobotica (Theresiopel), Zenta, Zombor, Novi sad (Neusatz); Debrecin, Veliki Varadin (Großwardein), Arad, Temešvar, Vršec, Pančevo in Ršava (Orsova).

Razen teh in mnogih drugih mest šteje Ogrsko dosti velikih trgov in vasí s po več tisoč ljudmi.

Mesto Reka (Fiume) z okolico je ogrsko primorje.

101. Ogrska planjava.

Ako te je pot pripeljala v veliko ogrsko kraljestvo in si ogledal njegove znamenitosti, gotovo te je najbolj zanimala preobširna planjava, ki se prostira med Karpati in Alpami. Deset kranjskih dežel bi lahko razgrnil po njej! Kolikor so presegle oči, nisi videl družega,

nego neizmerno planjavo. Mordà si hodil dva ali tri dni, da nisi zapazil žive duše na potu, še celò drevesa ne, kjer bi se bil odpočil v hladnej senci; le neizmerna pustinja se je širila pred in za teboj; bil si kakor na morju! Kako si bil tedaj vesel, ko si prišel do človeških stanovališč; sicer so bile le borne kočice, a tvojim trudnim nogam bolj po godu, nego visoke palače v velikanskih mestih. Kaka radost te je navdajala, ko si pomislil, da si zopet pri ljudeh!

Morebiti je bila kaka tanja, kamor si srečno dospel že v večernem mraku. Tanje pa imenujejo Madjari samotna gospodarska poslopja. Malo ne vse vasi v ogrskeji nižavi imajo namreč zeló obširna in prostrana posestva: marsikateri gospodar mora dobro korakati po več ur, preden pride do skrajnega svojega polja. Zato si je tukaj postavil tanjo ali puščo. Spomladi se preseli semkaj in obdeluje črno, mastno zemljo, iz katere potem zraste turščica tolika, da se jeseni jezdec lahko skrije v njej.

Po brezkončnih pašnikih okoli tanje se pasejo brzi konji, kosmate ovce in dolgorogato govedo. Tam, kjer se dviga tanek dim, da ga komaj vidiš, so gotovo zakurili pastirji, da se opráže nekaj slanine.

Med ogrskimi pastirji so čikoši (konjski pastirji) najpredrzniši, najponosniši in najbolj vztrajni. Čikoš ustrahuje in ukrotí najdivjišega žrebca. Vrže mu z neznanu spretnostjo zadrgo okoli vratú in jo zategne s tako močjo, da konj kakor mrtev telebne na tla. Kakor blisk šine zdaj čikoš na žrebca in mu zrahljá zadrgo; konj skoči, spenja se z jezdecem in dirja kakor besen skozi razbegujočo čredo po daljnjej pustinji. Z eno roko se drži čikoš dolge grive, z drugo pa vihtí bič. Tako jezdi v divjem diru, dokler se žrebec ves upehan ne

vdá. Pravijo, da je krotek vsak konj, katerega je enkrat tako prijela trdna roka čikoševa.

Ovčarskim in govejskim pastirjem so močni ovčarski psi zvesti tovariši. Skrbno čuvajo izročene jim črede. Tu je treba strahovati neposlušnega ovna, tam pokazati zobé brezskrbnim jagnjetom; zdaj mora pes klasti v strah okornega vola, zdaj zopet prignati k čredi samovoljno kravo, ki se je predaleč oddaljila. Odganjati pa mu je tudi izstradanega volka in se sklati ž njim, če je treba.

102. Erdeljsko.

Erdeljsko je na vseh straneh z gorami obdano; na zahodnej meji so Rudogore, po drugod pa oklepajo in preprezajo deželo Karpati, katerih južna veja se imenuje tudi erdeljske Alpe. Iz njih se vzdiguje Negoj (2500 m). Velikih ravnin ni, dolin pa več, zlasti ob rekah. Erdeljsko vodovje se steka ali v Tiso (katero?), ali pa, kakor Aluta, naravnost v Donavo.

Dežela je bogata zlata in soli; redi tudi lepe konje in bivole, žita pa ne pridela za potrebo.

Erdeljsko je upravno popolnoma zedinjeno z Ogrskim in tudi na ogrskem državnem zboru zastopano.

Braševo (Kronstadt), Sibirj (Hermannstadt), in Kološvar (Klausenburg) so najimenitnejša mesta.

103. Hrvatsko in Slavonsko kraljestvo.

(425 μ m², 2,200.100 ljudi, 74⁰/₀ Hrvatov, 23⁰/₀ Srbov, 3⁰/₀ Nemcev, Madjarov in drugonarodnikov.) Meje?

To kraljestvo seza po nekoliko v kraševino, po nekoliko v alpsko predgorje. Velika in Mala Kapela pa Velebit ob dalmatinskeji meji so kraševinske, Maceljske gore ob štajerskeji meji pa so alpinske tvorine, tako tudi nizko sremsko hribovje (Vrdnik).

Glavna reka je mejna Sava, ki sprejmlje Kolpo in Uno; druga velika reka je Drava, katera se, mejo delajoč proti Ogrskemu, pod Osekom (Esseg) izliva v Donavo. Posavje in Podravje je globoka, rodovitna, nekoliko pa močvirnata nižava.

Hrvatska napravlja mnogo srednjega vina, Slavonija pa dosti žita in slivovice ter ima najlepše hrastove gozde, po katerih se pasejo svinjske črede.

Ta dežela je sklénjena z ogrsko deželo ter pošilja nekaj poslancev v državni zbor v Budim-Pešto.

Glavno mesto je Zagreb (Agram, 37.000 lj.) ob Savi, sedež deželnega zbora; živahna kupčija z žitom. Druga mesta so: Bag (Carlopago), Senj (Zengg), Karlovec (železnica), Krapina z imenitno žvepleno kopeljo, Varaždin blizu Drave; Osek, Petrovaradin in Zemun (Semlin), v zakotju Save in Donave z močnimi trdnjavami, Djakovo, Brod ob Savi, Požega, Sisek na stočju Kolpe in Save, najimenitnejše žitno tržišče na Hrvatskem.

104. Domovina.

Okleni se predrage domovine,
Posveti v blagor srce jej in dušo,
Tu ima korenine tvoja moč;
Tam zunaj v tujem svetu stal boš sam
Ko slabi trst, ki lomi ga vihar.

Schiller. — Poslovenil Fr. Cegnar.

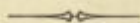
105. Avstrija moja.

Domovje moje, Avstrija!
Ti biser vsega si sveta!
Za te jaz gorim,
Za te jaz živim.
Ko bi izbiro dal mi Bog,
Da doma iščem si okrog,
Ne dvomil bi in rekel koj:
Ti Avstrija! ti dom si moj!

O domovina, Avstrija!
Ti biser vsega si svetá!
Bogastvo ti rodi morjé,
Visoka gora in poljé!
Gojí se v tebi môž modrost,
Domá je ženska tu krepost,
Zato mi duša vneta poj:
O Avstrija! ti dom si moj!

O domovina, Avstrija!
Ti biser vsega si svetá!
In kaj drží te, kaj krepí,
Da vsak sovrag se te bojí!
Edinost tvoja jim je jéz,
Edinost Avstriji je vez;
Edini gremo zanjo v boj;
O Avstrija! ti dom si moj!

Kersnik.

Črtice iz prirodoslovja.

106. Toplota.

Solnce zemljo ne le obseva, ampak tudi ogreva; ono je glavni vir vse toplote na zemeljskem površju. Toplota je različna po dnevnih in letnih časih, pa tudi pri raznovrstnih telesih. To razliko toplote zaznamujemo z besedami: vroče, toplo, mlačno (morno), gorko, hladno, mrzlo, studeno.

Toplota se oživi, ogenj se vname na solncu, ako se solnčni žarki sè zažigalnim steklom naberó ter napeljejo na gobo ali na drugo gorljivo tvarino. Ogenj se tudi ukreše; divji ogenj pa se naredí, če se drgne les ob les. Vžigalice se vnamejo, ako se kod podrgne ž njimi. Tudi pravijo, da se neposušena in mokra krma na kupu sama vname.

Zakaj si manemo roke, kadar nas zebe? Sveder se ogreje, če ž njim vrtamo delj časa. Zakaj? Vozovom se mažejo osi; čemu?

Ogenj je prekoristna reč, dokler pazimo nanj. Pri ognju kuhamo in pečemo živež; ž njim si grejemo stanovanje; ogenj čisti železo, srebro, zlato in druge rudnine. Malo je predmetov, da bi jih ne izpremenil ogenj.

Ogenj gasimo z vodo, ali pa, če zadržujemo zrak od njega. — Čestokrat je iz iskrice nastal silen požar ter upepelil hiše, vasi in mesta; zato je z ognjem previdno in varno ravnati.

107. Korist ognja.

Koristna ognja je oblast,
 Ko človek čuva njeno rast,
 In kar napravi, kar stori,
 Je dar nebeške te moči.
 A moč nebeška strašna je,
 Če varstva sponi zmakne se,
 In samoglaven tir puhti
 Nature proste prosta hči.
 Iz oblaka
 Blagor pride,
 Dež izide;
 Iz oblaka v strah sosesk
 Vdari tresk!
 Čujte, v plat zvoná zvoní,
 Gorí!
 Kakor kri
 So nebesa,
 To žarenje dneva ni!
 Kvišku kvišku plam se dviga,
 Na široko liže, vžiga,
 Urniše od vetra šviga,
 Kot iz prečnega oboka.
 Zrak žari, tramovje poka,

Strop se vdira, okno zije,
 Dete plaka, mati vpije.
 Béži, reši, kar je moči!
 Jasno vidi se ponoči. —
 Človek branit omaguje,
 Pogorišče ogleduje.
 Premoženje je pepel.
 Črno je
 Zalo stanje
 In razpokano zidanje.
 Pusta groza tam prebiva.
 Luna blede
 Skozi otlá okna gleda
 Noter v hram.
 Enkrat še
 Pogorišče
 Mož obišče
 Siromak: zgorelo vse!
 Po svetu naj zavetja išče.
 Dasi mu vse je ogenj vzela,
 Tolažba ena mu ostane:
 Ko vidi svoje zopet zbrane,
 V nesreči svoji je vesel.

Po Schiller-ju Koseski in Slomšek.

108. Razširjanje toplote.

Ako se dotaknemo z roko gorke peči, gre toplota od peči v roko.

Če držiš iglo v plamen, ne segreje se le na tistem koncu, kateri je v plamenu, temveč gorkota se pomika zmerom dalje in dospè do družega konca ter te v prste speče, da moraš izpustiti iglo. Brez škode pa držiš

kratko treščico med prsti, da-sì gorí na družem koncu. Vtakni žareče železo v mrzlo vodo, prehajala bode iz njega vročina v vodo, dokler ne bosta železo in voda enako topla.

Toplota se prevaja skozi tvarino teles tako, da jo prvi delek podeli bližnjim in ti zopet sosednim.

Kovine hitro sprejemajo toploto in jo tudi hitro oddajajo; kovine so tedaj dobri prevodniki toplote. Slabi prevodniki pa so: les, slama, volna, svila, kožuhovina, perje, papir, sneg in led, voda in zrak.

Dobre prevodnike rabimo, kadar hočemo gorkoto hitro razširiti. Da voda hitro zavrè, vlijemo jo v železne posode. Železne peči se hitro razgrejejo. Slabe prevodnike rabimo, kadar hočemo zabranjevati prehitro ohlajenje, ali pa, če hočemo odvrčati prehudo vročino.

Toploto svojega života pridržujemo pozimi z obleko, ki je narejena iz slabih prevodnikov, namreč iz volne, kožuhovine i. t. d. Topla ležišča si narejamo iz mahú, sená in iz perja. V tesnej obutvi nas raje zebe, nego v ohlapnej. Pozimi ovijamo mlado drevje in vodnjake sè slamo ter pokrivamo tla po cerkvah z deskami. Sneg brani, da jesenske setve ne pozebejo pozimi.

Likalnik in druga kovinska orodja, katera se razbeljujejo ali razgrevajo, imajo lesene ročnike, da ne pride vročina tako hitro do roke. Na vročo peč devamo pod steklenico kosček papirja, da ne počí. — Glinasta peč se sicer počasi razgreje, a delj časa gorka ostane, nego železna. Pod slamnato streho je pozimi gorkeje, poleti pa hladneje, nego pod streho, ki je z opeko ali s kositrom pokrita.

Kovinska krogla, ki zdrkne lahko skozi obroč, ne pade več skozi, če jo razgrejemo.

Tekočine vzkipe, ako se kuhajo v prepolnej posodi.

Če napihnemo nekoliko mehur ter ga zavežemo, potem pa ga obesimo blizu tople peči, napenja se polagoma, na hladnem pa zopet upade.

Toplota torej razteza reči, mraz pa jih stiska in krči.

Hladna steklenica rada počí, če vanjo vlijemo vročo tekočino; notranji njeni delci se namreč bolj raztegnejo, ko vnanji. Zakaj razbeli kovač in sodar železne okove, preden jih nabije?

109. Toplomer.

Denite desno roko v mrzlo vodo, levo pa ob enem v toplo! Kadar vas zazebe v desno, vtaknite obé v mlačno vodo. Desnici bo gorko, levici pa mraz. Iz tega se vidi, da se ne moremo zanašati na svoje čute, kadar hočemo ž njimi meriti toplino raznih telés.

Zato imamo posebno orodje, s katerim merimo toplino: pravi se mu toplomer ali termometer.

Toplomer je steklena cev, katera je povsod enako ozka; na spodnjem koncu je razširjena v kroglico, na gorenjem pa zaprta. V kroglici in v spodnjem delu cevi je živo srebro, v gorenjem delu cevi pa ni srebra, pa tudi zraka ne. Ta priprava je navadno pritrjena na podolgovato, leseno ali pa kovinsko ploščico, na katerej vidimo zareze. Vsaka zarezka znači eno stopnjo gorkote ali pa mraza. Čim večja je namreč toplota, tem bolj se živo srebro razteza ter vzdiguje v cevi; čim manjša je pa toplota in čim večji mraz, tem bolj se živo srebro krči ter pada v cevi.

Zareze ali stopnje na toplomeru se narejajo tako le: Toplomer se vtakne v tajajoči se led, kjer se pustí tako dolgo, da se živo srebro v cevi ustavi pri nekej točki. Ta točka se zaznamenava z ničlo (⁰) in se imenuje ledišče.

Potlej se vtakne toplomer v vrelo vodo; živo srebro se razteza in vzdiguje v cevi samo do neke točke, pri kateri obstoji.

Ta točka se imenuje vrelišče in se zopet zaznamenava. Razdalja med lediščem in vreliščem se razdeli na več enakih delov, ki jim pravimo stopnje ali gradi. Réaumurjev (Reomirjev) toplomer kaže med obema točkama 80, Celzijev pa 100 stopinj.

Ako je bolj mrzlo, kakor tajajoči se led, skrči se živo srebro še pod ničlo; torej se tudi pod lediščem napravijo zarez. Stopnje nad ničlo so stopnje toplote, one pod ničlo pa stopnje mrazú.

Vrtnarjem kaže toplomer v rastlinjakih, ali imajo rastline dovolj toplote, ali ne. Zdravnik določa s termometrom toplino kopeli in bólnic; pivovarji merijo ž njim toplino ječmenovke.

Če vzamemo toplomer v pest, povzdigne se živo srebro do 29. stopnje R. Toplina krvi je pri zdravem človeku nekaj nad 29 stopinj R. Kadar hočemo zvedeti toplino zraka na prostem, obešamo toplomer v senco, pa ne na solnce.

V sobah, v katerih se kuri, naj bo vsaj 13, nikdar pa ne bodi nad 16 stopinj toplote.

110. Zrak.

Zrak ali vzduh je prozorna, plinava telesnina brez barve in obdaje našo zemljo od vseh strani. Zrak se

vrtil se zemljo okoli njene osi in teka ž njo po neizmernem nebesnem prostoru okoli solnca. Zrak polni vse prostore in tudi najmanjše praznine; brez zraka ne bi živela nobena žival, ne bi rastla nobena rastlina, brez zraka ne bi bilo nikakršnega življenja.

Zrak je mešanica dušca, kisleca in ogljenčeve kisline. Prvega je v zraku največ, drugega pa najmanj. Dušca je skoro zmerom enaka množina v zraku, množina ogljenčeve kisline se pa menja, posebno v zaprtih prostorih, ker se napravlja pri dihanju, gorenju in vrvežu. Zatorej je treba take prostore, kjer je mnogo ljudi, ali kjer se kuri, in kleti večkrat odpreti, da se zrak sčisti.

Kislec pa ima nasprotna svojstva dušca in ogljenčeve kisline. Za dihanje in gorenje je neobhodno potreben; brez njega bi mi ne mogli živeti in luč ne bi mogla goreti.

Ako se pokrijemo čez glavo, dihamo težko; ako podveznemo gorečo svečico s kozarcem, svečica ugasne, ker ji primanjkuje kisleca.

Kislec dela rjò na železu in zelenico na bakru; kislec storí, da reči gnijejo, trohnijo, prhnijo in preperijo; on vzrokuje tudi vrvež.

Zakaj piha kovač z mehom?

Zakaj so svetilnicam nasajeni stekleni cilindri?

III. Zračni tlak.

Napolnimo kupico z vodo, položimo nanjo list močnega papirja, na papir pa roko! Obrnimo potem kupico ter previdno odtegnimo roko! Papir se vendar še trdno drži kupice, da voda ne more iz nje. — Vteknimo ozko stekleno cev, ki je na obeh koncih odprta, popolnoma v vodo! Zateknimo en konec

s prstom, vzdignimo jo potem iz vode tako, da držimo zamašeni konec zgoraj, in videli bodemo, da ostane vsa voda v cevi. Kako je to?

Niti v kupici, niti v cevi ni zraka, pač pa okoli njiju. Ker se pa zrak vzdiguje visoko nad zemljo, pritiskajo gorenje zračne plasti na spodnje, v katerih živimo, ter jih stiskajo. Tako stisnjeni zrak se hoče raztegniti in razširiti navzgor in navzdol, na desno in na levo; zato pritiska enakomerno na vse strani. Tako pritiska zrak tudi papir na kupico in na spodnji del cevi s tako silo, da drži vodo v posodi. Če pa odtegnemo prst od cevi, takoj izteče voda; kajti zdaj tlači zrak od zgoraj prav tako, kakor od spodaj, in voda pada na tla vsled svoje teže kakor vsaka druga telesnina. Kaj se zgodí, če potegnemo čép iz polnega, zgoraj dobro zabitega soda? Ali poznate natégo ali lever?

112. Tlakomér.

Zrak ni vselej enako težák. Mrzli je gostejši in zaradi tega tudi težji od gorkega.

Učenjaki so izumili posebno orodje, s katerim se more zraku meriti teža. Pravi se mu barometer, po naše tlakomer. Ker se po večjej ali manjšej zrakovej teži rado vreme izpreminja, zove se tudi vremenik.

Tlakomer je steklena cev, navadno do 85 *cm* (32 palcev) dolga. Na gorenjem koncu je zalita, na spodnjem pa ima odprto in kvišku zakrivljeno kroglico. Kroglica in nekoliko cevi ste z živim srebrom naliti; nad srebrom pa je prazen prostor brez zraka, in sicer zató, da zrak le na spodnjem koncu tiščí na živo srebro. Steklena cev je pritrjena na poličico, na katerej so zaznamenovani *cm* in *mm* (palci in črtice).

Ker je cev zgoraj zaprta, zrak le na spodnjem koncu tišči na živo srebro, ki je povprek 76 *cm* (nad 28 palcev) visoko v cevi. Kadar je zrak težji, pritiska še bolj na živo srebro; to se vzdiguje po cevi en, dva, tri in celo do 20 *mm*. Čim lažji je pa zrak, tem manje pritiska na živo srebro, katero pada zaradi tega — včasih do 71 *cm* (27. palca).

Kjer koli se zrak segreje, raztegne se in se zlajša; zato se vzdigne nad sosedne zračne plasti ter se razširi nad njimi. Njegovo mesto zaleže gostejši hladni zrak. To zračno gibanje je veter. Vetrovi zelo vplivajo na tlakomer.

V naših krajih posebno burja (severovzhodnik) in sever vzdigujeta živo srebro v vremeniku, ker pišeta iz mrzlih krajev in torej prinašata mrzlejši in gostejši zrak. Ti dve sapi ste sploh bolj suhi; zato delate lepo vreme. Kadar se torej živo srebro v vremeniku vzdiguje, pričakujemo lepega vremena.

Jug in zahodnik delata, da živo srebro pada v barometru. Prihajata namreč iz toplejših krajev ter nam prinašata gorkejši ali lažji zrak. Na potu čez morje se navzameta vodenih sopar, zato sta mokra in nosita dež. Kadar tedaj živo srebro v vremeniku pada, naznanja deževno vreme. K lepemu in slabemu vremenu pa pripomorejo razen zrakove teže tudi še druge okolnosti.

Ker pa z barometrom merimo le zračni tlak, zato vremenik ni zanesljiv vremenski prerok. Gotovo pa pride vihar, kadar jame živo srebro v vremeniku hitro in zelo padati. Zakaj?

Zračni tlak je večji ob vznožju kacega hriba, nego vrhu njega. ker tukaj pritiska samo tisti zrak, ki je nad hribom, spodaj ob vznožju hriba pritiska tudi zrak, ki

je razširjen med vrhom in vznožjem. Zató tlakomer redno pada, če ga nesemo na višino, ter se redno vzdiga, če gremo ž njim z višine v nižino. Zaradi tega z barometrom lahko merimo razne višine.

Toplomer in vremenik sta si na videz podobna. Oba sta iz steklene cevi, v katerej je živo srebro; nad srebrom je pri obeh nekaj praznega prostora, v katerem ni zraka. Pri obeh ste cevi pritrjeni na ploščico, na katerej so zaznamenovane zareze. Vendar pa se ločita v več rečeh: 1. Cev pri toplomeru je na obeh koncih zalita, pri barometru pa samo zgoraj. 2. V toplomeru se živo srebro vzdiguje, ker ga toplota razteza, v vremeniku pa zato, ker ga tišči zrakova teža. 3. Razdelitev pri vremeniku kaže *cm* in *mm*, ali pa palce in črtice, pri toplomeru pa le enako naravno napravljene zareze ali stopnje. 4. Vremeniki so vsi enako dolgi; toplomeri pa so lahko daljši ali krajši.

Nalijmo malo steklenico na pol z vodo, zamašimo jo in vtekimo skozi zamašek leseno ali stekleno cev skoro do dna tako, da zamašek nikjer ne prepušča zraka. Ako močno pihamo v cev, zgostí se zrak v steklenici in, ko nehamo pihati, sikne vodni curek iz posode.

113. Gasilna brizglja.

Ta priprava je bila povod iznajdbi jako koristnega stroja, namreč gasilne brizglje. Kar je bila v onej pripravi steklenica, to je pri brizglji vetrenik, v katerega se voda goni z dvema sesalkama. V vetreniku je cev, ki seza skoro do dna in je zgoraj okretna. Ta je začetkoma zaprta in se šele odprè, ko je zrak v vetreniku vsled vedno večje vode tako zgoščen, da v nepretrganem curku brizga vodo.

114. Voda.

Voda je med vsemi telesninami najbolj razširjena na zemlji. Vsakej živej stvari, bodi si živali ali rastlini, je neobhodno potrebna. Čista voda je prozorna in nima nič okusa. Najgostejša je pri + 4. stopnji po Celziju, kar je silno važno.

Če se ohladi še pod + 4. stopnjo, takrat zlahni; zato se naredi led na površju vode in plava zaradi svoje manjše gostote na njej. Ker voda v podobi ledú zavzema večji prostor, kakor v kapljivosti, razžene lahko posode, katere so bile z vodo do vrha napolnjene in zamašene. — 1 dm^3 vode tehta 1 kg , če ima 4 stopnje toplote. Ako se voda segreje nad 4 stop., zrédi se zopet ter pri 100. stopnji vrè. Nad 100 stopinj se ne dá segreti, in vsa toplota, katera se ji privodi, porabi se za parjenje.

Voda se dá razkrojiti v dva plina, v kislec in vodenec. Iz dveh litrov vodenca in enega litra kisleca nastaneta po kemičnem spajanju 2 litra vodene pare. Ker je vodenec $14\frac{1}{2}$ krat lažji od zraka, polnijo se ž njim zračni baloni, s katerimi se ljudje vzdigujejo visoko nad zemljo. Znano je, da kislec pospešuje gorenje; vodenec pa sam gorí, zato se ogenj še bolj razvname, ako se malo poškropi z vodo, ker ogenj vodo razkroji.

V zemlji se nabira voda v neznanih jamah, teče šestokrat po dolgih žilah, preden privrè na dan. Na potu se navzame ogljenčeve kisline, apna, kremenice, različnih solí in drugih rudninskih snoví, po katerih je tekla; tako vodo imenujemo trdo. Trda voda je pitna studenčnica, mehka pa dežnica in rečnica. A popolnoma mehke, t. j. kemično čiste vode v naravi ni; vsakej je primešanih več ali manj drugih tvarin.

Trda voda se izpremeni v mehko, ako se pari in se para ujame in ohladi; pa tudi, ako stoji delj časa na zraku, ali če se prekuha, ker se pri tem ogljenčeva kislina izhlapi, apno pa se usede na dno in na stvari, katere so v vodi. Zaradi tega je v pitnej studenčnici težko skuhati marsikatere stvari, recimo: fižol, grah, lečo. Tudi za pranje je trda voda nepripravna, ker se v njej milo težko raztopi.

Nekatere vode imajo v sebi dosti rudnin raztopljenih: take imenujemo rudnice. Voda izvirajoča iz večje globočine je tudi toplejša; vrelcem, katerih toplina meri po Celziju 30 stop. in več, pravimo toplice ali pravi gorki studenci.

Fr. Jurkovič.

115. Kuhanje.

Postavimo posodo vode k ognju! Kmalu se vzdigujejo mnogi biserčki; ti so zračni mehurčki, katere toplota izganja. Ko se je voda bolj segrela, nastajajo na dnu posode večji mehurji, ki se tudi vzdigujejo, a početkoma ginejo, preden pridejo do vrha. Ti mehurji so vodena para, v katero so se zbog gorkote izpremenili nekateri vodeni delci. Vzdigujoč se v posodi dospejo mehurji s prva do višjih, še ne zadosti segrelih vodenih plasti; zato se ohladi in zopet zgosté v kapljice.

Kadar se je pa vsa voda v posodi zadosti segrela, stopa vedno več parnih mehurčkov kvišku; vsa voda jame kipeč gibati se, mehurčki pa se razpočijo na površju. Če se segreta tekočina zaradi parnih mehurčkov kipeč giblje, pravimo, da se kuha ali vre. Čim dalje vre tekočina, tem manj je je, ker prehaja v paro.

Vročina torej izpreminja tekočine v paro.

Posoda s kropom pri ognju počí, ako je tako dobro zamašena, da para ne more iz nje. Para, ki se dela v njej, jo razžene.

Iz te in iz enakih izkušenj so spoznali umni možje, da ima ujeta in stisnjena para veliko moč ter da bi se dala prav tako v prid obrniti, kakor voda, ki goni mlinska kolesa. Res so izumili parni stroj, ki posoja človeku na sto tisoče delavnih rok, pa mu tudi nadomestuje tisoče tovarne in vozne živine. Parni stroj je dal brodniku moč nad vetrovi in valovi; on goni mlíne, nič ne dé, ali se je mlinski potok posušil ali zmrznil; parni stroj lahko nosi najtežja bremena in letí, kakor veter v najbolj oddaljene kraje.

116. Hlapenje.

Če stojí voda v odkritej čašici delj časa, vidimo, da je je čedalje manj. Mokro perilo se posuší na zraku. Dežnica izgine na cesti.

Vodo torej izpreminja v paro ne le velika vročina, ampak tudi manjša gorkota, to se vé, da toliko bolj počasi, kolikor manjša je gorkota. To prostovoljno parjenje imenujemo hlapenje ali puhtenje. Pri hlapenju se dela puh le na površju, pri pravem parjenju pa znotraj v kapljini. Kje prej izhlapi liter vode — v steklenici, ali v skledi, — v zaprtej sobi, ali v izbi na prepihu?

Puhtenje se vrši torej tem hitreje, čim več tekočinskega površja se dotika zraka, čim hitreje tekó črez tekočino nove zračne plasti in čim topleji je zrak.

Držimo mokro roko v zraku! Čutili bodemo hlad, ker se voda hlapi. Otvjmo toplomerjevo kroglico z mokrim platnom, takój pade živo srebro v cevi.

Hlapeče tekočine po takem vežejo, ali, rekli bi, uporabljajo toploto.

Kjér se voda izpreminja v hlap, ohlaja se zrak.

Svojega diha v toplem zraku ne vidimo; če pa dihnemo na hladno, likano ploščo, porosí se takój. Ohlajen hlap se zgostí ter izpremeni v kaplje; v tem se vezana toplota zopet razveže.

Zakaj v vročem poletju škropimo pòd? Zakaj razgrinjamo ali razobešamo mokre reči, katere hočemo sušiti? Kako se pridobiva morska sol na gredicah? Zakaj mahamo z mokrim pismom sem ter tja? Vročó juho vlijemo v plitev krožnik ter jo mešamo in pihamo. Zakaj li? Zakaj se v mokrem oblačilu lahko prehladimo? Kako je človeku, ki gre iz kopeli?*)

117. Zvok.

Zvok in glas je vse to, kar slišimo.

Da čujemo zvok, treba je treh reči: 1. telesa, katero dela zvok; 2. med tem telesom in našim ušesom mora biti neko sredstvo ali neka tvarina, po katerej se zvok razširja; 3. naše uho mora biti zdravo.

Med telesom, katero vzbuja zvok, in našim sluhom se nahaja navadno zrak; na visokih hribih, koder je zrak tanjši, ne slišimo tako dobro, kakor v dolini, kjer je vzduh gostejši. Kjer ni zraka, tudi ni zvoka. Zrak je torej najvažnejše sredstvo, po katerem se zvok raz-

*) Tu naj se uvrsti pouk o meglah, oblakih, o dežju in snegu, rosi in slani.

širja; a edino vendar ní. Položimo žepno uro na konec šolske klopi, na drugi konec pa nastavimo uho: kako razločno čujemo njen tiktak! Ako se uležemo na zemljo, zaslišimo pekèt konjskih kopit v velikej daljavi. Potapljavci so čuli pok puške še 38 *m* pod površino vode. Ribe v velikih ribnikih kličejo sè zvoncem na krmljenje. — Razen zraka so torej tudi druge tvarine, katere zvok vodijo in širijo od kraja do kraja.

Da nastane zvok, je treba, da kako telo zatrepeče. Že na prvi pogled se vidi, da se trese zvočeča struna; ako udarimo ob zvon in potem rahlo položimo prst na njegov rob, čutimo prav dobro, da neki notranji trepèt spremlja zvonjenje.

Vrzimo kamenček v mirno vodo! Kaj zapazimo? Valovi se širijo od tistega mesta, kjer je kamenček padel v vodo, v vedno večjih in večjih, a tudi nižjih kolobarjih po vrhu vode, dokler ne izginejo. Enako valovito se trese tudi zrak, kadar ploskamo z rokama, ali če pokamo z bičem. Zračni valovi se širijo na vse strani, a prihajajo zmerom slabši. Zató je zvok tem slaběji, čim bolj se oddaljimo od tistega mesta, kjer je postal.

Ako opazujemo drvarja v daljavi, vidimo njegove udarce prej, nego jih čujemo. Blisk se prej vidi, nego se zasliši grom.

V daljavi 1020 *m* od nas se ustrelí s topom. Ko se zažgè smodnik, vidimo v tistem trenutku blisk, pok pa začujemo za 3 sekunde pozneje. Zvok je torej potreboval 3 sekunde, da se je razširil 1020 *m* daleč; v enej sekundi je prehodil 340 *m*. Po tem lahko računimo oddaljenost neviht.

Zvok se podnevi ne čuje tako daleč, kakor ponoči. Podnevi je namreč zrak neenakomerno razgret;

zvok mora torej prehajati tu gostejše, tam pa redkejšo zračno plasti ter izgublja svojo moč. Megla, dež, sneg, nasproten veter in druge stvari slabé zvok. Zvok naleti pri svojem razprostiranju na ovire, n. pr. na zidovje, skalovje i. t. d.; vsled teh ovir se odbija. Ako stena ni preveč oddaljena, strinja se odbiti zvok s prvotnim; zato narašča njegova moč — zvok se razlega. Petje v zaprtej sobi se glasi močnejše, nego na prostem. — Kadar pa je odbijajoča stena tako oddaljena, da se prvotni in odbiti zvok slišita razločno, nastane odmev ali jek.

Zvok je jako različen; zato imamo tudi prav raznovrstne izraze, ki nam značijo ta ali oni zvok. Tu nate nekaterih: brneti, bučati, doneti, hrumeti, klenkati, kričati, peti, ploskati, pokati, praskati, treskati, trkati, škripati, šumeti, zvoniti.

Zvočna različenost pri strunah je zavisna od njih dolgosti, debelosti in napetosti. Kako se morejo strune enake dolgosti razno ubrati?

118. Jek.

Zmerom kliče glas doneč:	Zvezde upu so prižgane,
Dani so nam kratki dnovi,	Up je trden kakor dob,
Urno dirjajo valovi;	Čvrst ko morske skale rob,
Kar ne poderó vetrovi,	Naj še tako reže zob
To poseka — čuj strmeč —	Nam prebridke smrtne brane —
Meč.	Rane.

Pojmo pesmi, bratje, zdaj!
 Radost srca naj vzdiguje,
 Mir po zemlji naj kraljuje,
 Slast v glasovih oznanjuje
 Da njih dom je lepši kraj —

Raj.

A. U m e k.

119. Svetloba.

Vsemogočni je rekel: „Bodi svetloba!“ — in bila je svetloba. Koliko dobroto je nam Bog podelil s tem! Zahvalite se mu torej, kolikorkrat žarki veličastnega solnca prisijejo v vašo sobo, zakaj solnce je vir svetlobe.

Razen solnca se svetijo same ob sebi tudi še nekatere druge reči, kakor zvezde nepremičnice, goreča in žareča telesa, marsikateri mrčes, trhlenina, gnile ribe i. t. d. Telesa okoli sebe svetlobo razširjajoča so samosvetla. Zopet druge reči pa dobivajo svetlobo od svetlih teles; takim pravimo razsvetljene ali temne.

Ako kdo stopi z lučjo v temno izbo, naglo je svetlo po njej. Svetloba se torej hitro razširja na vse strani.

Solnčni žarek posije v temno sobo skozi malo odprtino v ravnej črti. Torej se razprostira svetloba na vse strani in sicer v ravnih črtah, ki jim pravimo svetlobni traki ali žarki. Svetloba se razširja čudovito hitro. Svetloba preleti v osmih minutah 15 milijonov μm dolgo pot od solnca do zemlje.

Ako se obrnemo proti svetlemu telesu, udarijo nekateri njegovih svetlobnih trakov nam v oči — zato vidimo telo. Temne stvari pa vidimo, kadar odbijajo svetlobne trake, ki padajo nanje od svetlih teles. Hiše, stolpi, drevesa i. t. d. so temna, in vendar jih vidimo podnevi že od daleč, ker vsestransko odbijajo nanje padajočo svetlobo. Luna je sama ob sebi temna, pa nam vendar nekoliko sveti, ker solnčni žarki od nje odbiti prihajajo do nas.

Svetlobni trakovi se razširjajo ne le v praznih prostorih, ampak prešinjajo tudi tekočine in trdna

telesa. Telesa, ki puščajo svetlobo skozi svojo tvarino, so prozorna. V prostor za neprozornim telesom ne pride svetloba; zaradi tega je v nerazsvetljenem prostoru senca, ki je tem daljša, čim bolj na pošev padajo svetlobni trakovi.

Svetloba pa stori, ne le da vidimo razne reči, temveč je tudi vzrok, da se nam kažejo z določeno barvo. Beli solnčni žarek je namreč sestavljen iz sedmerih barv; neprozorna telesa pa odbijajo ali vso — nerazdeljeno — svetlobo, ali pa večinoma le trakove določene barve. Nerazdeljeno svetlobo odbijajoča telesa so bela; telesa, ki odbijajo le rdeče trakove, druge pa posrkavajo, so rdeča. Telo pa, ki vse svetlobne trakove sprejmlje v sé, vidi se nam črno.

Telesa gladkega površja, posebno pa svetlo likane kovine najbolj odbijajo svetlobo. Telesa, katera svetlobo kolikor mogoče popolnoma in pravilno odbijajo, imenujemo zrcala: ta so ravna ali navadna, jamasta ali vbočena, napeta ali izbočena.

Ako hočemo razločno videti kako reč, mora biti dovolj razsvetljena, ne sme biti predaleč od oči in tudi ne preblizu očem. Tudi mora vtis na oči trajati nekoliko časa. Svetlobni vtisi, ki se naglo vrsté, zdé se nam istočasni. Ako goreč ogel naglo vrtimo v krogu, vidimo goreč krog; kajti z naglim vrtenjem vidimo na vseh točkah krog nekako istočasno.

120. Mavrica.

Vsi svetlobni trakovi gredó naravnost dalje; kadar pa pridejo iz katere tanke v gostejšo ali iz goste v tanjšo reč, takrat dobé drugo mér, takrat se lomijo. Ako na primer vtaknemo ravno palico pošev v vodo ter pogledamo po strani, vidi se nam palica vrhu vode

prelomljena; kajti onega dela, ki je v vodi, ne vidimo na pravem mestu, ampak nekoliko više, nego je v resnici. Lomljeni žarki so tudi krivi, da se nam vidi dno čiste vode više, nego je.

Če postavimo kozarec vode na bel papir tako, da sije solnce nanj, lomijo se žarki v vodi, pa tudi razdeljujejo ali razkrajajo se v svoje razne barve. Še lepša se vidi ta prikazen na trirobem steklu (prizmi). Na steni za prizmo zapazimo prelepo, sedmobarvno sliko. Zgoraj je rdeča, potem zagorelorumena, dalje svetlo-rumena, potem zelena, svetlo-modra, temno-modra, spodaj pa vijoličasta. Najlepše pa se prikazujejo te barve v mavrici, katera nastane, kadar pred nami deži, za nami pa solnce sije. Solnčni žarki se lomijo v deževnih kapljicah ter se delé na sedem svetlih, raznobarnih trakov. Čim nižje stoji solnce, tem više se spenja mavrica. Gotovo ste že opazovali visečo rosno kapljico, ko se je blesketala zdaj rdeče, zdaj rumeno, zeleno i. t. d.

Ko je solnce še globoko pod obzorom, njegovi žarki vendar že razsvetlujejo ozračje. To je jutranja zarja. Kako pa nastane?

121. O mraku.

Na tratico sedem,
Počivam sladkó;
Mrak svoje grinjalo
Razpenja temnó.
Vse trudno potfihne,
In spava sladkó,
Sam slavček še v dolu
Prepeva ljubó.

Na nebu budijo
Se zvezde gosté,
Oživljajo v meni
Nebeške željé.
Tam gori moj Oče,
Moj svetli je dom.
Po volji njegovi
Če živel tu bom.

M. Kastelec.

122. Magnetizem.

Neka železna ruda ima to posebno svojstvo, da náse priteza železen drobiž.

Telesa, katera železo náse vlečejo in držé, imenujejo se magnetna; móči pa, ki to vzbuja, pravimo magnetizem po mestu Magneziji, kjer so baje najpopred opazovali to prikazen.

Pa tudi v jeklu ali železu sploh lahko obudimo magnetizem, ako ga taremo ali drgnemo z ono magnetno rudo.

Če posujemo magnet z železno pilovino, obesi se té največ na obeh koncih; na sredi pa se ga ne prime noben železen drobec. Magnetova konca se imenujeta tudi skrajnika ali pola.

Kadar magnet tako podpremo ali obesimo v težišču, da se more prosto sukati, ustavi se zmerom na istem mestu, v katero se vselej zopet povrne, kakor koli ga premaknemo: en skrajnik je namreč obrnjen proti severu, drugi proti jugu. Na obeh koncih priostren magnet, ki se vrtí okrog svoje navpične osi, je igla magnetnica; pri nas vendar ne kaže natančno proti severnemu zemeljskemu tečaju, ampak se nagiblje nekaj stopinj proti zapadu.

Igla magnetnica nastavljena v posebnej škatljici, ki ima na dnu zaznamenovane strani neba, je kompas, mnogim dober kažipot.

Kadar približamo južni magnetov skrajnik južnemu skrajniku igle magnetnice, odbegne konec gibljive igle. Če pa približamo magnetov severni skrajnik južnemu skrajniku magnetne igle, bližata se oba skrajnika, dokler se ne dotakneta in sprimeta.

Istoimena skrajnika magnetov se torej odbijata, raznoimena pa se pritezata.

Če potrosimo na papir železne pilovine, pod papir pa denemo magnet, postavijo se železni drobeci kakor iglice navpik. Vsak drobec je postal magnet, ki pod njim ležečemu obrača nasprotni skrajnik.

Navadno se daje magnetom podoba podkovi; pri takih magnetih leži skrajnik poleg skrajnika. Kako izvlečeš šivanko, ki ti je padla v kako poklino?

123. Elektriika.

Če pečatni vosek drgnemo ob sukno ali drugo volneno blago ter potem držimo nad papirnatimi kosčki, skačejo ti kosčki urno na pečatni vosek ter zopet odletavajo. Drgnjenje je torej v vosku vzbudilo neko moč, katera papirnate kosce náse vleče in zopet odbija. Prav to se tudi godí, ako drgnemo steklo, smolo in jantar. Če to poskušamo v temi, zapazimo na drgnjenih rečéh neko svetlobo. Ako je pečatni vosek, katerega drgnemo, dolg in debel, švigne nam iz njega iskrica v prst, kadar ga vosku bližamo; ta iskrica nas nekoliko zbode ali uščipne, ob enem se sliši neko pocanje. Moč, katera tako dela, imenuje se elektriika; reči pa, v katerih se vzbuja, zovejo se električne. Ime elektriika izvira od jantara, kateremu se po grški pravi elektron. Na jantaru so namreč že stari Grki zasledili to čudno moč.

Drgnjenje pa ni edina pot, po katerej se vzbuja elektriika. Veliko se je tudi izvabi, kadar se dotikajo različne kovine, n. pr. bakrove in cinkove ploče.

Nekatera telesa lahko sprejemajo elektriiko, razširjajo jo prav hitro po svojem površju in zopet popolnoma

oddajejo. Taka telesa imenujemo dobre električne prevodnike. Njim se prištevajo: kovine, mnoge kapljine, mokri zrak, vlažna zemlja, človeško in živalsko truplo i. t. d.

Zopet druga telesa sprejemajo elektriko le tam, kjer se dotikajo električnih, potem jo pa tudi trdno držé in je nič kaj ne razširjajo: tem pravimo, da so slabi električni prevodniki. Taki so: steklo, slama, svila, lasje, suhi zrak, maščobe i. t. d.

Kaj je nam storiti, ako hočemo kateremu telesu ohraniti elektriko!

Kar so električne prikazni v malem, vidimo v velikem ob hudem vremenu.

Ako se namreč zračne sopare ohladé in v mehurčke izpremené, nabira se na njih elektrika. V debelih in velikih oblakih je je včasih prav veliko. Če se tak oblak približa družemu, švigne električna iskra iz oblaka v oblak; pravimo, da se je zablislilo. Kadar pa šine iskra na zemljo, rečemo, da je tresčilo, ali da je strela udarila. Najraje treska v visoke stvari in v dobre električne prevodnike. V visoke reči tresči zato rado, ker so viharnemu oblaku najbližje; v dobre prevodnike pa zaradi tega, ker po njih elektrika najhitreje pride do vlažne zemlje. Zvoniki, visoka in samotna drevesa, visoke hiše, dim iz dimnika in celó dež izvabijo večkrat strelo náse. Išcé si najboljših prevodnikov potare in razžene strela vse, kar jej je na poti, stopí kovine, zažgè gorljive reči in ubije ljudi in živali. Navadno na teh ni videti nikakšnih ran. Pri tem se razširja neki poseben, zadušljiv, žveplenast duh.

Kadar se zablisne, ob enem tudi za grmí. Strela namreč letí tako brzo, da se pred njo stisne zrak, za njo pa nastane praznina, v katero bližnji zrak brž

z vso močio plane ter vzroči tisti pok, ki ga imenujemo grom. Ker se svetloba hitreje razširja, nego zvok, vidimo prej blisk, potem še le čujemo grom. Kadar hitro za bliskom čuješ grom, takrat je nevihta prav blizu. — Kdor začuje tresk blizu sebe, sliši le enojen pok; daljnemu poslušavcu pa je grom drdrajoč in bobneč, ker odmeva pok od oblakov, od gorá, gozdov i. t. d.

Kadar je hudourni oblak prav daleč, vidimo le blisk, groma pa ne slišimo; to je blisketanje.

Električna moč pa se tudi posebno čudno rabi pri telegrafih ali brzojavih. Od velikih mest je ob cestah po stebrih napeta bakrena žica (drat) v daljne kraje; po njej šviga elektrika iz kraja v kraj, kamor hoče brzojavnik.

124. O nevihti.

Zanési nam, zanési Bog,
 Otmí nas rev, otmí nadlog!
 Grozí sovražnica srdíta,
 V oblakov sivih plašč zavíta;
 Beseda njena — grom rohnèč,
 In njen poglèd je — blisk gorèč.
 Besede grom in blisk očesa
 Nebesa in zemljó pretresa.
 Pod plaščem nosi bič prikrit,
 Oj bič iz zrn ledenih zvit:
 Gorjé, če jezna ga zavzdigne,
 Če ž njim po polju plodnem švigne,
 Gorjé!
 Glej, tam na polju setev mlada,
 Žívilo naše, naša nada,
 Šibeče teže se drevó;
 Glej, pisan cvet na mladem vrti,
 Ognjeni sok na vinski trti
 Plahó ozira se v nebó,

In vse se vije, vse trepeče,
 Boji se šibe vse grozeče.
 Zanési nam, zanési Bog,
 Otmí nas rev, otmí nadlog!
 Oh, saj te kličemo očeta,
 Čuj prošnjo siromaka — kmeta,
 Sprejmi naš jok in vzdih in stok:
 „Ne vniči žuljev pridnih rok!
 Ti migni blisku — žar se vpihne,
 Le prst zavzdigni — grom potihne,
 Le véli — bič se razdrobí,
 Le žéli — led se raztopí:
 In roka, ki je prej grozila,
 Bo blagoslov na nas rosila.
 Zanési nam, zanési Bog,
 Otmí nas rev, otmí nadlog!“ —

Iz „Zvon“-a.

125. Strelovod.

Amerikanec Benjamin Franklin se je po mnogoterih poskusih prepričal, da blisk ni nič drugzega, nego mogočna električna iskra, katera ne dela nobene škode, ako leti po dobrih v zemljo napeljanih prevodnikih. Premišljeval je zdaj, kako bi mogel elektriko izvoditi iz oblakov. Napravil je o tem sledeči poskus:

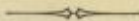
Leta 1752. je po vrvci spustil navadnega papirnatega zmaja (lintverna) v zrak, ko se je bližala nevihta. Zmaj je imel zgoraj železno ostrico, ki je bila z vrvjo zvezana z dobrim prevodnikom. Na spodnji konec vrvi je privezal ključ, nekaj više pa svilnato nit, s katero je držal zmaja. Glej! iz hudournega oblaka je po zmočenej vrvci pritekla elektrika. Iz ključa je švignila iskra v prst, kolikorkrat se ga je dotaknil s členom.

Ta poskušnja je napeljala Franklina, da je postavil leta 1760. prvi strelovod v Filadelfiji.

Strelovod ima na železnem, vsaj $1-1\frac{1}{2}$ m nad sleme se vzdigajočem drogu pozlačeno sulico ter odpeljuje streló po železnem ali kotlovinskem protu v zemljo. Dobro napravljen strelovod brani okrožje, čigar premér je po priliki 6 m dolg. — Na Avstrijanskem je stal prvi strelovod že l. 1754. Postavil ga je bil na župni dvor blizu Znojma Prokop Diviš. Da-sì ga je moral kmalu zopet odpraviti, ker so nespametni kmetje mislili, da oni drog odganja dež, vendar lahko rečemo, da je strelovod izumil Avstrijanec.

Ob hudej uri varujmo se visokih in električno dobro vodečih stvari. Pod milim nebom ne stopajmo pod drevesa, posebno ne pod taka, ki stojé na samem; ne stojmo blizu živali, senenih kop, ribnikov, močvirij ali rek! Letati ali naglo voziti se tudi ni varno; kajti za vetrom rad potegne blisk.

Ob hudej uri ne stopajmo k stenam, durim, oknom ali pa pod dimnik. Pogasimo ogenj na ognjišču ter odprimo v sobi okno ali duri, a takó da ne nastane prepih. Najvarneje je sredi izbe. Varujmo se, zaupajmo pa tudi v Boga!

Prirodopisje.

126. Trije deli prirode.

Neštevilne in različne so stvari, ki bivajo na zemlji in pod zemljo. Vsakej je podelil Bog posebna svojstva in moči, da doseže od stvarnika določeni ji namén.

Da spoznavamo prirodo lože, delimo jo na tri dele: živalstvo, rastlinstvo in rudnistvo. Živali živé, čutijo in se prostovoljno gibljejo; rastline sicer tudi živé, a nimajo čuta in se tudi ne morejo prostovoljno gibati. Rudnine se imenujejo sploh tiste stvari, katere ne živé, ne čutijo in ne rastó, ampak se vekšajo od zunaj nabiraje enake dele.

Pri živalih in rastlinah opazujemo posebne, življenju potrebne organe; teh ni pri rudninah. Prve imenujemo zató organska, rudnine pa neorganska telesa.

Pri rudninah je torej enako, ali jih popisujemo velik ali majhen del. Pest peščenca nam njegova svojstva kaže tako dobro, kakor gruda ali čela gora tega kamena.

127. Netopir.

Ko poletnega večera tih mrak prepreza vse stvari na zemlji, planejo iz vsakršnih temnih votlin netopirji in prhutajo po zraku kakor črne vešče. Netopir je čuden polutan. Poglejmo ga bolj natanko!

Na kratkem vratu čepí precej debela glava z golimi in dolgimi ušesi, a majhnimi očmi. Čeljusti ste globoko razklani in polni ostrih zôb. Prednji nogi niste prav nič podobni zadnjima, vse kosti so daljše in močnejše; štirje prsti so posebno podaljšani, le palec je kratek in ima močan, zakrivljen krempelj. Med podaljšanimi prsti je razprežena tanka, gola mrenica, kakor na dežniku tkanina med šibicami. Ta mrenica se začinja na vratu, razprostira se med prsti, gre ob truplu do zadnjih nog in obdaje tudi rep.

Netopir vidi precej dobro, še bolje voha, neznansko tanko sliši in čuti preizvrstno. To natančno čutje ga menda najbolje vodi ponoči.

Vsi netopirji so ponočnjaki. Podnevi spé v vsakršnih luknjah in votlinah, po duplih, v starih zidovih in dimnikih, pod strehami, v zvonikih in drugod. Večkrat jih je nakopičenih toliko, da je strop ves črn od njih. V miru se obesi netopir za krempeljce na zadnjih nogah, stisne mrenico ob sebi kakor plašček, podvije rep ter visí po ves dan z glavo doli obrnjen. Pozimi se stisnejo v kako zatišje in spé. O južnem vremenu se včasih prebudé in malo izleté, pa gredó zopet spat.

Naši netopirji jedó samo žuželke, zlasti nočne hrošče, metulje in mušice, katere že od daleč čujejo brenčati po zraku. Zaradi tega in zaradi svoje požrešnosti so prav koristne živali. Netopir sicer rad leta v take shrambe, kjer se suši slanina ali mesnina hrani; a ne, da bi žrl slanino, ampak ker lovi in hrusta razne žuželke, molje, muhe in drug mrčes, ki se redí o mesu in slanini. Izmišljeno je tudi, da se netopirji radi zaprašé človeku v glavo, in da se mu zapletajo v lase.

Ne pobijajte torej netopirjev!

V toplejih krajih živé večji prhutarji.

128. Jež.

Ako hočete videti čudnega ponočnjaka, pojdite z menoj!

Solnce je zatonilo za gorami; v gozdu so za čas umolkneli razni glasovi, rosa je jela rositi. Ustavimo se na porobju in stopimo za gosti grm. Zdaj je v gošči nekaj zašumelo med suhim listjem, zdaj zopet, vedno bliže nas: no! zdaj se je zgenilo dračje, iz grmičja se prikaže koničast rilček in precej za njim čudna žival starikavega, nagrbanega lica, kratkega repa, nizkih podplatastih nog in óblega trupla v bodečej sivej suknji. To je jež. Da-si tudi je videti okoren, vendar hlasta sem ter tja, stika po luknjah, prevrača listje in rije z rilcem kakor prasiček. Izpod kamena je prepodil martinčka; hitro plane za njim. Živalca bi se zvijala in branila, a ni časa; jež jo je že pohrustal in nemudoma dalje išče živeža. Poknila je veja pod našimi nogami; jež se zdrzne, malo posluša, pa hipoma skrči glavo in noge ter se zavije v klopčič. Ako tudi je našopiril bodice, vendar ga rahlo vzamemo v roke ter ga nesemo domov na vrt.

Jež je čuden gost. Res je v svojem vedenju nekaj neroden in telebast, ali vendar poštenjak od nog do glave; nobene hudobije ni v njem, prav po nedolžnem trpi, če ga preganjajo sirovi nevedneži. O ježu govoré nevedni ljudje, da na skrivnem piščeta kolje, krave sesa in Bog si ga vedi kaj še, kar je vse izmišljeno. Plašni samotar žedí ves dan v kakej seči ali luknji pod kako korenino, včasih pod kupom suhljadi, in šele zvečer si upa zapustiti svoje skrivališče. Boječe capljá okoli z mokrim rilcem vedno sledé miši, žabe, kuščarje, kače, črve, polže, ogrce in drug mrčes. Najraji žrè miši;

zató ga imajo ljudje tudi v hiši, kjer razen miši loví še druge nečedne živali. Ako ne dobí dosti mesnih jedí, loti se tudi sadja. Znamenito je pri njem sosebnó to, da tudi najstrupenejšega gada požrè brez kake škode. Tako se jež pošteno preživí do jeseni. Ko začne listje padati z dreves, skrbi tudi on za zimo; izkoplje si globoko jamo ter nanosi vanjo listja, mahú in trave, da je vsa polna. Smešno je gledati ježa, kako si znaša posteljo. Povalja se baje po listju in mahovju; kar se je nabodlo na bodice, to nese domóv. Ako se zraven nasadí še kaka lesnika ali hruška, mu je tudi prav. Ko pride zima, zarije se jež v svojo jamo, zviije se in zaspí tako trdno, kakor morebiti nobena druga žival.

Ježev je povsod, na ravnem in v gorah. Ljudje navadno mislijo, da sta pri nas dva ježa: pasji in svinjski; a to pride od tod, ker imajo nekateri daljši, drugi krajši rílec.

Mladi ježi se kmalu privadijo hiše in bili bi človeku všeč, ko bi ponoči ne bili tako nemirni, in ko bi ne imeli slabega duha. Na vrtéh pa so ježi zeló koristni; pametni gospodar bi jih moral vabiti na vrte, ker mnogo hasnijo, škode pa ne delajo nikakršne.

Ježevi najhuši sovražniki so velike uharice in psi; kjer ga ovohajo, ne dadó mu mirú. Siromak si ne vé pomagati drugače, nego da se zviije v klopčič in tako preganjavcem priliko dá, da si nosove okrvavé na bodicah.

Kakor jež, živita tudi krt in navadna rovka z večine ob žuželkah in sploh malih živalcah: zató se ti trije imenujejo žuželkojedni sesavci.

129. Volk.

Volk je podoben psu, a večji je od njega, da-si tudi se dobodo psi, kateri so malo ne toliki in tako močni, da bi človek mislil, volkóvi so.

Volk je navadno nekaj nad 1 meter dolg, rumenkasto siv in črno lisast. Iz oči mu gleda lokávost (zvižajčnost) in poniglavost. Neizrečeno je samogolten, vedno bi žrl; a vse nič ne pomaga, zmerom je lačen in suh kakor trlica. Poleg tega je vendar močan, da-si je videti ves trhel in medel. Ob vsej svojej móči je poniglav in bojazljiv; poštenega boja se ogiblje ter zató po navadi ne gre nad človeka. Med poletjem se klatijo volkovi največ po samem prek gozda ter iščejo zajcev, ptic, podgan in domače živine, ako jo morejo kje dobiti. A pozimi, kadar pritisne hud mraz in ne dobijo dosti živeža v gozdu, zberó se na večje čete; lačni se potepajo s hriba na hrib ter ponoči strašno zavijajo, da je človeka groza. Lakota jih goni na polje; ob cestah se potičejo, pritepó se v vas, pograbiyo psa izpred hiše, živino iz hleva, konja izpred voza. Volk, da-si je videti boječ, napade, ako je hudo lačen, tudi človeka; kadar okusi človeško meso, potem silno drzen kolje ljudi, sosebno otroke. Videli so ga, da je mrtvece vlačil iz grobov in žrl. Na paši se prikaže po visokej travi ter potlej preži na žrebe, telico, svinje ali koze, ki se mirno pasejo. Najrajši grabi pa ovce, bodi si na paši, ako ovoha, da ni psa blizu, bodi si ponoči v staji. Tedaj kolje neusmiljeno ter mnogo več podavi, nego mu je potrebno. Z ovco preskoči plot in nesoč jo drži toliko od tál, da se mu ne vleče po zemlji. — Od ubitega volka človek nima kaj velike koristi. Njegovega mesa niti druge živali nočejo jesti, menda zató, ker diší zoprno. Samo njegov kožuh je nekaj vreden; največjo ceno imajo ruski in švedski volkovi, katerim se kože cené po 16 do 24 kron.

To kvarljivo zver zatirajo ter pobijajo povsod in vedno. Poprej so jim nastavljali zanke, kopali jim jame; a zdaj jih streljajo, ali moré sè strupom. Mečejo jim

mesa, otrovanega sè strašnim jadom strihninovim. Zver požrè meso in že je mrtva.

Volčica konci aprila meseca v kakej skrivnej jami skotí po petéro do devetéro vólčet, ki so po 12 do 14 dni slepa. Mladi volk se hitro sprijazni s človekom, privadi se pasjega živeža ter pobrati se včasih tudi s psom.

130. Lev.

Prostrana Afrika in sosedne dežele vroče Azije so domovina najsilnejše mačke, leva. Lev je najmočnejša, najpogumnejša in najdrznejša zver. Po pravici se imenuje kralj vsega živalstva. Dolg je 1'5 do 2'5 m, visok pa skoro 1 m. Obilne grive, katere pokrivajo vrat in pleča, dajó mu veličastno podobo. Velika glava mu je okroglasta kakor pri mačkah sploh, jezik pa raskav. Izpod širocega čela resno in mirno gleda okoli sebe. Zenica je podobna razpoki. Močno, z rumenkasto-rjavo dlako pokrito truplo je zalito in napeto, a vendar gibčno in vitko. V širokih šapah (tacah) ima strahovito moč; z enim samim udarcem pobije konja ali vola na tla. Oborožene pa so šape z ostrimi kremplji, katere pri hoji skrčuje ter jih tako ohranja ostre. Močen je pa tudi rep s čopom. Samica je manjša in nima grive.

Lev hodi navadno zvečer na lov; z grmečim rjoventjem naznanja, da gre na rop. Njegov glas zbega vso naravo; gozdne živali se plaho skrivajo, živina v ograjenih stajah je vsa zmótena, privezane kamele in konji se hočejo siloma odtrgati in pobegniti, govedo zamolklo mukajoč skače sem ter tja, ovce in koze se zaganjajo in spenjajo na ograjo žalostno meketaje, psi tulijo in cvilijo, potnika obhaja groza. Po mačje zalezuje lev svoj plen, pograbi ga v skoku, pobije s šapo ter mu zmrví kosti.

Človeka lev le redkokdaj napade, ako ga ni poprej razdražil, in ako ni posebno lačen. Pripoveduje se celó, da se je umeknil mirno stoječemu človeku. Kdor bi se ga pa prestrašil in pobegnil pred njim, tega bi nič ne moglo oteti pogube.

Pri nas vidimo leva le v zverinjakih.

131. Kuna.

Ni menda bolj predrznih tatic in bolj grdogledih roparic, kakor so kune vse povprek.

Domača kuna ali kuna belica je večja od smradljivega dehorja; dlake je črno-rjavkaste, grlo in prsi so bele, rep pa dolg. Belica se raji drži ljudskih pohištev, nego njena sestra zlatica. Podnevi leži v kakej luknji ali v kakem duplu blizu hiš; rada se tudi skriva po drvnih skladanicah, grobljah in starih zidovih, potika se celó po skednjih in svislih.

Ta malopridna in krvoželjna zver je pravi strah za kuretino; ako le more, pritepe se v kurnjak ali golobnjak in ne neha daviti, dokler čuti še kaj živega. Kadar ne more zgrabiti kar koli kuri podobnega, zadovoljna je tudi z jajci, mišmi in sè sladkim sadjem, po katero spleza na drevje.

Beličina kožica daje dobro krzno, ki pa nima tolike vrednosti, kakor ono od marsikaterih drugih živali kuniega plemena, n. pr. hermelinovo in soboljevo. Kunam se prišteva tudi jazbec.

132. Rjavi medved

je nekaj manjši, nego njegov beli brat v severnih krajih. Ta zver je neokretnega, z dolgo in gosto rjavkasto dlako porastenega telesa in kratkega repa; gobec je

kratek in koničast, čelo izbočeno, zobovje pa zelo močno. On hodi po širokih golih podplatih, na prstih pa ima ostre kremplje, s katerimi dobro pleza.

V južnej Evropi prebiva rjavi medved le na planinah; v severnej in vzhodnej pa se nahaja sploh v samotnih globinah. Dokler je mlad, živi ob rastlinah, koreninah, jagodah; méd mu je največja sladčica. Ako je pa okusil slast krvi in mesa, preži na večje živali, zahaja rad k ovčjim čredam, trga govedo in se tudi konjskih kopit vsakokrat ne ogiblje. Človeka ne napade izlepa; ako ga ne draži, pojde mu še s pota. Mrtvega človeka se ne dotakne, le povoha ga in gre dalje.

Dasi je kosmatinec videti okoren, vendar je uren in gibčen; medved dobro teče, plava in pleza. Medved napada in se brani s tacami vzpenši se na zadnji nogi.

Kadar se zima približuje, poišče si tacar v zatišju brlog in si ga nastelje; ko pritisne mraz, gré spat. Če zima popušča, prebudi se; včasih celo vstane in gre malo svetá pogledat: ako se mraz ponovi, kolovrati v brlog nazaj. Ko spomladi zapusti zatišje, je ves medel in mršav.

Medveda radi streljajo; njegovo meso se jé, koža pa dáje dobro kožuhovino.

Ujeti mladi medvedi se dadó ukrotiti; v prejšnjih časih so jih učili plesati ter jih potem kazali za denar. Toda za kosmatinca je bila to huda šola, in le taki ljudje, katerim se žival ne smili, mogli so se s tem ukvarjati. Zdaj je medvedarija precej ponehala.

Živali pasjega, mačjega, kunjega in medvedovega plemena so mesojedne zveri.

133. Veverica.

Kdo še ni z veseljem gledal lahkonoge veverice, bodi si v tihem gozdu, kjer navadno živi ter svoje spretnosti in

umetnosti kaže, bodi si sirotico zaprto v tesnej kletki! Zmerom je vesela in gibčna, nikoli ne miruje, vedno je pripravljena na dir in skok. Veverica je res lepa živalca.

Blake je rjavkaste, po trebuhu pa bele; nahajajo se tudi črne in v severnih krajih celó modro pepelaste veverice. Posebno jo odlikuje dolgi in metlasti, na dvojje razčesani rep, katerega zna zavihovati na vse strani. Tudi dlakavi šopki na ušesih jej lepo pristoje. Živahna in razposajena veverica nas spominja nekoliko opice. Nikoli ne more dolgo biti na istem mestu, vsak čas ima novo opravilo. Kadar najde lešnik, hitro sede na zadnji nogi, privihne rep, s prednjima nogama prime lešnik ter ga začne dolbsti in sukati na vse strani; a kmalu ga zopet izpusti, liže se in umiva, popade zopet lešnik in zoblje sladko jedrce. Ko pa kaj zaškrtno blizu nje, vrže ga proč in kakor misel šine po smreki v gosto vrhovje. Tam gori se stisne v rogovile ter oprezno gleda s črnimi očmi doli, ali res pretí kaka nevarnost.

Ko vidi, da se nima ničesar bati, odgrizne v vrhu dolg češarek, prime ga s prednjima nogama ter ga začne gristi in obdelovati, da luske in iveri daleč okoli leté. A tudi tega dela se naveliča; za kratek čas se malo poziblje na šibkej vejici, skoči na spodnjo močnejšo vejo ter se zavihti na drugo smreko, ki stojí za 2 do 3 m od prve. Urno, urno skače od smreke do smreke; preden jo moremo ujeti z očmi, že je Bog si ga vedi kje v svojem gnezdu.

Pa veverica je samo podnevi in o lepem vremenu tako živa in skočna; o deževju in o velikej vročini leží mirno kje v gošči. Stanuje pa navadno kje na visokem drevesu med rogovilami, redkokdaj v kakem duplu. Gnezdo ima iz vejic in mahú jako umetelno spleteno in znotraj mehko nastlano; vrata so na spodnjej strani, da ne more deževati v gnezdo. Mlade veverice se hitro sprijaznijo s člo-

vekom ter postanejo krotke in domače. Ker so snažne, smešne in kratkocasne, imajo jih ljudje radi v kletkah za veselje in zabavo. V starosti se rade potuhnejo in grizejo. Veverica v strahu pišče, v veselju pa muklja.

Ta živalca živi po vsej Evropi v gozdih, najraje v jelovih, kjer tudi pozimi v snegu dobí jesti. Živi se z vsakršnimi jedrci, posebno z borovim, smrekovim in jelovim semenjem; rada dolbe tudi lešnike in orehe.

Njena največja sovražnica je gozdna kuna ali zlatica, ki zna tako hitro plezati in skakati. Tudi ljudje postrele mnogo veveric zaradi lepe kožice in okusnega mesa. Ako se preveč ne plodé, veverice niso ravno škodljive.

Kakor veverica, imajo tudi nekatere druge živali, kakor: zajci, miši, podgane, hrčki, bobri i. t. d. v vsakej čeljusti dva dletasta zoba, s katerima morejo prav dobro glodati; zato se imenujejo glodavci.

134. Velblod ali kamela.

Po velikem delu Afrike in po sosednih azijskih zemljah se prostirajo žareče puščave. Tudi za te dežele, katere le malokje oživlja kak studenček, po katerih žareče sape sežgó vsako bilko, ki bi morebiti hotela poganjati v jalovem pesku, skrbela je brezkončna dobrota in modrost božja. Bog je podaril tem deželam k a m e l o.

Brez te živali bi puščava ločila narode, ki prebivajo ob njenih robéh, prav tako, kakor nas od Amerike loči atlantsko morje. Ali kakor nas po morju plavajoče ladje vežejo in seznanjajo z Ameriko in z drugimi prekmorskimi deželami, tako je tudi kamela nam in našemu trgovstvu tako rekoč odprla bogate dežele, ki leže onkraj puščave. Zato razumni Arabec imenuje kamelo ladjo v puščavi, in Egipčan posebno za

troje hvalo daje Bogu, namreč za reko Nil, za kamelo in za dateljnovo palmo.

Na kameli najpred zapazimo visoko grbo sredi hrbta. Ta grba je iz masti; pri dobri in obilnej krmu se hitro napolni in napne, pri pičlej pa upade in splakne. Velblod je višji od vsakega konja. Na dolgem zvitem vratu se ziblje majhna, skoro ovčja glava s trobastim gobcem, majhnimi ušesi in velikimi očmi. Na dolgih nogah ima dva parkeljca, po katerih pa ne hodi, kakor drugi parkljarji, temveč stopa na žuljave podplate, ki so mesnatim podplatom podobni in prav prikladni za hojo po pesku, ker se ne vdirajo. Na prsih, na kolenih in gležnjih ima trde žulje, na katere se spustí, kadar počiva, kadar se ji tovor naklada ali razklada.

Velblod krmo prežveka in spada torej kakor govedo, ovca, koza, srna, jelen i. t. d. med preživače s četverorazdelnim želodcem, dasi ima kamela le tridelen želodec.

Kamela je neprecenljive zmernosti in zadovoljnosti. Ni je menda živali na svetu, ki bi bila zadovoljna s tako malovredno in osorno krmo. Rada je najpustejši drač in najreznejši osat; v slast jej gre tudi suhljad in trhljad. Ob takej krmu živi ves teden in zraven neutrudna prenaša najtežje tovore, s katerimi prekorači mnogo milj v enem dnevu.

Za brezvodne puščave je pa velblod še posebno imeniten, ker more tudi ob suhej krmu po več dni prebiti brez vode. Bosa pa je, da potniki, ako jih žeja morí, zakoljejo kamelo ter se napijejo vode iz njenega želodca. To pa je resnica, da velbloda vodi neki poseben nagon tudi po neznanih potih in da že od daleč čuti vodo.

Kamela pa Arabcu ne služi samo za ježo in tovorjenje, temveč tudi z mlekom, mesom, kožo in dlako. Velblodovo blato se rabi namesto drv. Tako je velblod prav za prav domača žival prebivavcem dolgočasnih in suhoparnih puščav.

Ta sicer prekoristna žival ima pa tudi slaba svojstva. Kakor nekateri pripovedujejo, je pogosto trmasta in jezí jezdeca, zlasti novinca, kakor najboljše vé in zna.

135. Osel.

Osel je s konjem v najbližjem rodu in se vendar zeló razlikuje od njega. Ta uborni sivec ni le manjši od konja, ampak tudi njegovo truplo ni tako zalito kakor konjsko. Glava je bolj široka; dolga ušesa, s katerimi vedno giblje, oponašajo mu radi nagajivi ljudje, ne vedoč, da ima zató osel tudi tako dober sluh, kakor malokatera žival. Kratek vrat z majhno grivo drži naravnost naprej. Prsi so ozke, trebuh napét, hrbtišče pa bolj kostito; čez hrbet in pleča nosi črn križ. Njegov rep ni prav nič podoben konjskemu, ker ima le na koncu čop daljše dlake. Osel je kopitar, kakor konj, mula in zebra. Njegova hoja je pazljiva in oprezna: kjer se je enkrat spoteknil, ne bode se lahko drugokrat, ker se prišedši na tisto mesto spomni prve nesreče.

Osel je veliko boljši tovornik, nego konj. S težkim tovorom coka neutrudno več ur v največjej vročini in po slabej cesti ali stezi; prémišljeno in mirno koraka po strmih rebrih, mimo globokih prepadov. Zraven tega je zadovoljen sè suhim listjem, osatom in drugim bodečim zeliščem, dasi tudi dobro vé, da je oves in seno boljše. Oslovo meso je užitno, njegova koža se rabi za pergamen; osličino mleko pa je zdrava pijača.

Osel je pogosto čemerer in trmast, rad grize in bije sè zadnjima nogama, celó njegov glas ljudem ni všečen. Kakor je videti neumen in top, je vendar včasih zvit in prekanjen. Med našimi domačimi živalmi je pravi trpín! Ves drugačen bi bil, ko bi mu naše podnebje bolje ugajalo, in ko bi se ž njim malo boljše ravnalo; kajti v gorkejih krajih je osel veliko lepši, močnejši in hitreji.

136. Morski pes.

Morski pes je tudi sesavec, ker ima rdečo, toplo kri, ker diha s pljuči in ker v prvej mladosti sesá mleko; živi pa v vodi in tudi na suhem. Dolg je 1 do 1½ m; porasten je z gosto, umazano zelenkasto, po trebuhu belo, ob stranéh pa marogasto dlako.

Glava mu je okrogla, nekoliko pasjej podobna. Velike, lepe oči gledajo pametno okoli sebe; zobovje je zverinsko, uhljev pa nima. Na gobcu mu stojé dolge ščetinaste brke. Okroglo, dobro rejeno truplo je vretenasto, namreč v plečih široko in zastavno, proti koncu pa izoženo. Prekratki udje gledajo tako rekoč samo do gležnja iz trupla. Sprednji nogi ste na prsih, zadnji pa nazaj obrnjeni in z repom v plavuto zrastli. Krempljasti prsti so zvezani s plavno kožo, da lože veslá. Zaradi plavutastih nog se zove plavutonog. Morje je pravo prebivališče morskega psa; na kopnem je neokreten in počasen. V plavanju ga ne prekosi nobena druga četveronoga žival. V vodi se veselo igra, objestno prekučuje in potaplja.

Ves je razposajen. Podnevi gre rad na suho ali spleza na ledeno ploščo, kjer prespi ves dan, a ponoči gre lovit rib in drugih morskih živali. Pozimi ostane

pod ledom in samo tedaj, kadar mu je treba dihati, pride k luknji, katero si je napravil nalašč za to. Največje veselje mu je, ako se more o lepem vremenu solnčiti na morskem bregu. V velikih družbah uživajo tu tople solnčne žarke, obračaje zdaj eno, zdaj drugo plat blagodejnemu solncu.

Mladič ima s kraja mehko svilnato dlako, katero pa kmalu sleče in potem gre takoj v vodo. Pes in psica sta za mladega v velikih skrbéh; nikoli ga ne pustita iz oči in ne gresta od njega v nobenej nevarnosti. Dokler je še slab, vzame ga mati pod pazduho ter ga tako odnaša vsakemu sovražniku. Mlad morski pes, ki je vrlo vesela živalca, dá se prav lahko ukrotiti; svojemu gospodarju je poslušen in zvest, kakor domači pes. Znanih je več primerov, da je morski pes iz velike daljave priplaval nazaj k svojemu gospodarju.

Za vse ljudi, ki stanujejo na bregovih in otokih ledenega morja, je morski pes ali tjulenj največji dar božji: brez njega bi ti ljudje ne mogli živeti. Meso, kri in slanina jim daje živež, z mastjo si razsvetlujejo dolge noči, v kožo se oblačijo, ž njimi pokrivajo hiše, pregrinjajo čolne in sani; z razčehanimi kitami šivajo, iz kostí delajo hišno orodje, čreva namesto stekla razpenjajo na okna. Našim grlom se tjulenjevo meso sicer upira, ali vendar gre iz Evrope in Amerike vsako leto dokaj ladij v severna morja tjulenjev pobijati zaradi kože in masti. Tjulenje lovci ali streljajo ali pa s kijem pobijajo, zlasti kadar so jih zalezli speče. Lové jih pa tudi v vodi z ostvami.

137. Kragulj.

Vroč letni popoldan je. Solnce pripeka z jasnega neba. Prazničen mir leži nad vasjo, vse okrog je tiho

in mirno, celó listje na drevesu se ne gane. Kar je delavnih rok, vse so na senožetih pri senu, ki se tako lepo suší. Domá so ostali le mali otroci in starci za varuhe. Pes je legel babici k nogam, kokoši se pa konci hiše zadovoljno kopljejo v pesku.

Kar na enkrat se začuje ploskanje perotnic. Jata golobov se pripodí v največjej naglici s polja in plane v golobnjak; takój za njimi prisvrčí z velikim hrušem neka ptica in pade med prestrašene kure. Še preden morejo misliti na beg, je ropar pograbil eno izmed njih ter jo odnesel proti gozdu, ne mené se za otročji krik, niti za vriščanje drobnih lastovic in drugih ptic.

Ta ropar je bil kragulj, ki mu pravijo tudi kokošar ali golobar.

Kragulj meri po dolgem 60 *cm*, črez razpeti perotnici pa skoro še enkrat toliko, zlasti samica, ki je vedno večja od samca. Zgoraj je rjavkasto siv, spodaj pa bel s temnimi progami. Voščena koža okoli kljuna in pa noge so rumene. Kljun je že od kraja zakrivljen, kratek in močen. Kratki perotnici le na pol pokrivata dolgi rep. Zgoraj pernatí nogi imate štiri krive krepke kremplje, od katerih so trije naprej obrnjeni, eden pa nazaj.

Kakor vse ptice ujede tudi kragulj ne mara za družbo. Samotarno živi po vsej Evropi, zlasti blizu vasi; gnezdo pa napravlja v gozdih na visokem drevesu, navadno v rogovili blizu debla. Iz 2—4 zelenkastih, včasih rumeno pikastih jajec se izvalé strahoviti požeruhi; stara jim znašata vsega, kar jima pride pod kremplje.

Kragulj je med lovečimi ujedami najpožrešniši. Nikdar nima dosti, zmerom bi davil in žrl. Pticam kakor manjim četveronožcem je strah in groza. Ta

krvolok je tudi neizrečeno drzovit; z dvorišča odnese kokoš in pride golobe strašit na golobnjak.

Tudi orel, postojna, ser, jastreb, sokol in sove so ptice ujede.

138. Pegasta sova

je naša najlepša in najprijetnija sova. Na prvi pogled jo je lahko spoznati po velicem, belkastem in rjasto obrobljenem vencu, kateri ji obdaje oči. Truplo je tanjše kakor pri drugih sovah, perotnice so dolge, perje pa lepo pisano. Po hrbtu je jasno pepelasta, po trebuhu pa rjasta, s pegicami posuta. Kratek kljun je kljukasto zavit; velike oči vidijo tudi podnevi, vendar jim velika svetloba hudo dene. Prsti so s kremplji oboroženi; vnanjega po volji lahko nazaj obrne in zaradi tega tudi dobro pleza.

Pegasta sova prebiva povsod, kjer najde kak mračen in miren kotiček: v zvonikih, v starem zidovju, pod streho in v duplih. V mraku leta na lov in sicer prav tiho in vegasto. Rada obletuje človeka, sevéda ne iz slabega namena, kakor se dozdeva marsikateremu bojazljivcu. Ona loví miši, podgane in hrošče. Prištevati jo gre najkoristnejšim pticam; kajti ena sama v enej noči lahko pojé 15 miši. Ne preganjaj je torej, dasi je njen glas prav neprijeten.

Mladiči se kmalu privadijo človeka, ako se pečá ž njimi.

Uharice in čuk, ki je pri praznovernih ljudeh razvpit kot mrtvaški ptič, so tudi znane sove.

139. Kos.

V senčnatem zatišju, kjer šumljá bister potok, kjer se vrsté tožne jelše in vrbe, kjer se zlatičam žaré

rumene glavice po pisanej loki: tam je kos domá. Tu leta na hladni vodotoč žejo si gasit in se kopat; tu leta po vlažnih tleh, najrajši na senožet stikat za hrano.

Kadar zagleda kaj neznanega, brž osupel ostrmi, oprè se na rep, spnè kvišku glavico in zletí v bližnjo goščavo. Iz nje pak zvest in zanesljiv čuvaj vsem krilatim in štirinogatim živalim zakliče glasno: Čudno, čudno! opominjaje, naj se le varujejo.

Kos je do 20 *cm* dolga ptica sè srednje dolgim repom. Ves je črn, samo kljun in kolobarček okoli očes je rumen. Valjast in na koncu malo ukrivljen kljun je krajši od glave.

Kos jé vse, kar sploh gre pticam v slast. Poleti pobira črve in mrgolince pod listjem in mahom; jeseni se hrani sè sladkim in sočnim sadjem; pozimi je pa vsaka jagoda dobra.

Gnezda ne dela nikdar visoko od tál, dostikrat pa tudi na sama tla. Kosovka znese do pet modrozelenih in sivo pegastih jajec.

Kos je čislan pevec. Spomladi na vse zgodaj, ko je še vse otrplo in dremotno, in preden še zeleni bukova veja, sporoča v milih pesmih svoja vigredna čustva. Pa tudi tihi večerni mrak ljubi kos za svoje sladko petje.

Solnce zahaja, daleč tam v tožno zavišnelej meglini tone za gore; odsevajoči žar še rdeč trepeče skozi gosto vejevje noter v pomračeni hram. V bukovju pózna mavrasta pivka še bobna po operelem deblu; ljubka grlica še gruli v hosti, in drobni palček rahlo žgoleva v grmu. Na senožeti že rosna kaplja objema belemu zvončku dremotno glavico. Vse sanjavo medlí, kratek mir kraljuje po dolu in dobravi; kar se zasliši glasna pesem. To je kos, ki poje svojo večer-

nico. Kje je? Glej, sicer najrajši blizu tál, zletel je kakor v svesti si svojega prelepega glasú visokej smreki gori na višek, da mirno glaseča se pesem svobodnemu pevcu iz grla doní povprek prostranega loga nad zračnimi vrhovi okrog in okrog na široko! Ni ga pevca ptiča, da bi tako ljubo znal opevati večer.

Tihi mrak ogrinja naravo. Kos požvižgava še, pa tudi njemu se pesem topí rahleje in rahleje, dokler počasi popolnoma ne jenja. Tedaj pa se spustí doli v tihi kraj, v svoje gnezdo.

140. Sraka in mláde.

Sraka mláde je svarila:
Vse preblizu hiš grestè!
Vas bo nagla smrt pobila,
Niste dovolj pametne.
Kadar človek se pripogne,
Al pa sključi se na tla,
Vsaka naj se hitro ógne,
On pobíra kámenja.

Če je taka, réko mláde,
Kaj pa naj takrat veljá,
Ko se tiho mož prikrade,
Kamen za hrbtom ima?
Starka pravi: To je zmota!
Vse po svet' na robe gre:
Doživéla kaj sem s'rota!
Jájce več od pute vé.

V. Vodnik.

141. Prepelica.

Kakor domača kura, puran, pav, fazan, divji petelin in jrebica, je tudi prepelica ptica kokošjega plemena; vendar je veliko manjša, nego druga kuretina. V perju je nekoliko jrebici podobna; pozná se pa lahko po tem, da se zaradi kratkega repa vidi kebasta.

Prepelica prebiva povsod po obdelanej zemlji; najbolj so ji po godu posejane njive. Podnevi se skriva po žitu, proti večeru pa nekako oživí in prepéva svoj pet pedí, pet pedí. Pred sovražnikom hitro smučé

med bilkami ali pa se potuhne in skrije v kako jamico ali za prsteno gručo, kjer jo je težko zapaziti, ker je skoro tiste barve kakor suha prst. Letí dosti hitro, a ne visoko; leteč nikdar ne sede na drevo, zmerom zopet na tla.

Hrani se z žitom in vsakovrstnim semenjem, vmes trga tudi travo, já črve in žuželke, ter za boljo prebavo zoblje pesek, prav kakor kokoš.

Iz zelenkastih in rjavo pegastih jajček izvalí temno mahaste kebčke, ki takòj tekajo za materjo.

Prepelica je edina selivka med kokošmi. Že konci meseca avgusta začnó prve odhajati, glavna jata pa se vzdigne še le meseca septembra. Na milijone se te živali zbere jeseni v južnej Evropi po vseh deželah okoli sredozemskega morja. Ko potegne ugoden veter, vzdignejo se v zrak in leté prek morja v Afriko. Koliko jih onemore in pogine na potu! Meseca aprila pa se zopet zbirajo za pot proti domu.

Prepelica ima neizrečeno mnógo sovražnikov: najhujši je pa človek, ki jo loví in strelja zaradi okusnega mesa. Ko pride jesen, pokajo jih lovci, da je groza.

142. Sloka.

Dvakrat na leto vsem lovcem kri zavrè, to je: jeseni, ko začne hrastovo listje rumeneti in odpadati, in pa na pomlad v postu. Takrat namreč pridejo sloke (sluke, kljunači) v naše kraje. Gospod in kmet hití zjutraj in zvečer na porobje gozda v močvirne jarke, v loge in dobrane — čakati kljunačev.

Sloka ima dolg, raven in tanek kljun, ki je na korenu mehke in gibek, na koncu pa z občutljivo kožico prevlečen. Rjavo oko jej stoji visoko in je jako nazaj

pomaknjeno. Vrat je kratek, kratke so tudi po stegnih pernate noge. Sivo perje je rjavo-progasto.

Kljunač ni naša domača ptica; njegova prava domovina je daleč na severu. Ko pritisne zima, gredo kljunači skozi naše kraje dalje proti jugu. Potujejo pa samo ponoči, a ne v viharnem vremenu. Podnevi se skrivajo po šumi, ker so jako plahi; samo če je vse mirno okoli njih, smučejo in tekajo po goščavi išče si hrane. Kakor pa zagleda ali začuje kateri kaj sumnega, potuhne se, počene na zemljo, kjer ga zaradi prstenega perja ni mogoče razločiti od listja in druge šare. Spodèn se vzdigne glasno prhutáje in noge naravnost nazaj držé, prhne med veje in se izgubi v hosto. Včasih po več dni ostane na enem mestu.

Sloka se hrani z vsakovrstno golaznijo: s črvi, glistami, polži i. t. d. Za tak posel ji posebno ustreza dolg in gibek kljun; ž njim zabada v mehko zemljo, otiplje in čuti črva, pograbi ga in izvleče.

Kljunač sloví za posebno slaščico; čuditi se je, da te ptice niso že davno popolnoma zatrli. Vsako leto se jih postrelí na milijone. Povsod, koder hodijo, vse preží nanje.

Tudi priba, čaplja, bobnarica in druge so ptice močvirnice ali brodnice.

143. Raca.

Raca je plavarica. Trije prednji prsti njeni so namreč zvezani s plavno pečico, zadnji pa je krnjast. Tako je noga podobna veslu ter je ustvarjena za plavanje in veslanje. Na suhem je pa raca težkonoga in počasna; kajti kratke in proti zadnjemu koncu pomaknjene noge ne morejo lahko nositi težkega trupla. Zató se raca pri

hoji ziblje, zdaj na eno, zdaj na drugo stran; pravimo, da racá. Račji kljun je spredaj ploščat in tako širok kakor zadaj; gorenja čeljust je na robéh nazobčana. Perje je prav različnih barv; najlepše se sveti sredi perotnic okno ali zrcalo; tako se namreč imenujejo ona modrikasta ali vijoličasta peresa, ki so zgoraj in spodaj črno in belo obrobljena. Racmana je poznati po peresih, ki se mu na kvišku krivé nad kratkim repom.

Dasi raca težko hodi, vendar je videti spretniša od gosí. Raca so rade v društvu med seboj, pa tudi z drugo perotnino na dvorišču se rade družijo. Da se jim perje v vodi ne premoči, mažejo si ga z neko mastjo, katero si s kljunom iztiskajo iz neke žleze nad repom. Rade stojé na enej nogi, spèč pa vtikajo kljun med perje na plečih.

Ali pravi njihov živelj je vendar le voda; brez nje raca ne more biti srečna. Zna se tudi potapljati, dasi ne posebno dobro, vsaj v globokej vodi ne; rep ji navadno gleda iz vode, kadar s kljunom brodi po blatu v plitvih vodah.

Raca je neizmerno požrešna; jé veliko in nič ne izbira, podobna je v tem svinji in podgani.

Račja jajca so za spoznanje debelejša od kurjih. Mlade račice so prijetne živalce. Kakor so se izlegle in se jim je posušil mah, takój tekajo in same jedó; prvi dan že spretno plavajo, izkušajo tudi potapljati se in sploh zgodaj začnó skrbeti same zase.

Naša domača raca izvira od divje.

Ta se iz mrzlih severnih krajev na zimo seli in priletí v velikih jatah na naše vode. Divja gnezdi tudi na naših večjih jezerih in močvirjih.

Divja raca ima mnogo sovražnikov; najhujši je pa vendar človek, ki jo prevari, če tudi je jako plaha, tenkoslušna in bistrovidna.

144. Žolne.

V gozdu, kjer stoji deblo poleg debela, eno ravno kakor sveča, drugo zopet razkrečeno in krevljasto, kjer pod tvojimi nogami pokajo preperete vejice, in kjer vsaka stopinja vzbuja šum v suhem listju, vlada pogosto tih mir. Človeku se zdi, kakor bi tudi drevesa počivala; samo včasih završi nekaj v vrhovih, kakor bi se jim kaj sanjalo.

To tihoto na enkrat moti neko trkanje, kakor bi kdo kaj pribijal. Malo preneha, pa zopet začne, — hitreje in hitreje. Ako se ozremo po neutrujenem potrkaču, zapazimo žolno. Kakor bi bila pribita, obesila se je z močnimi kremplji na deblo, s kljunom pa teše, da iverje leti okoli nje. To je v resnici gozdni tesar.

Za tako tesarstvo pa ima tudi potrebno orodje. Kljun njen je dolg, robat, klinast, proti koncu oster. Le glejmo, kako dela z njim. Zdaj je kakor s kladivom potrkala po lubju; po glasu pozná, je li drevo bolno ali zdravo. Glas ji pravi, ali so se pogubne žuželke naselile pod lubjem, ali že žró na drevesnem mozgu. To drevo odmeva čisto in jedrno udarec, kar ji je znamenje, da je zdravo. Tukaj za pernatega tesarja ni posla.

Preletel je na drugo deblo. Votlo po njem bobné udarci; tu se bo trud plačal. Hitro prevrta s kljunom lub, odčesne kos skorje in zopet potrka. Prestrašene bežé žuželke sem ter tja; rade bi ušle, a zastonj. Tesar vzame v pomoč zdaj še drugo orodje, namreč jezik. Kakor igla je nabrušen in na stranéh s kaveljci oborožen. Strelovito hitro sika sem ter tam; kar se ne nabode na raženj, obvisi na kaveljcih. Vsako žuželko, dasi je tudi globoko skrita, sproti izvleče suličasti, dolgi jezik.

Za tako delavnost pa mora žolna imeti posebne noge; zakaj ves čas se mora ob deblu pokonci držati in ob enem dolbsti in tesati s kljunom. In res so njene daleč zadaj stoječe noge kratke in trščate; dva prsta sta naprej, dva pa nazaj obrnjena, vsi so z ostrimi kremplji oboroženi.

Pri plezanju ji je v pomoč še klinast rep; s trdnimi repnimi peresi se plezajoč poganja naprej, pri tesanju se pa opira na nje. Največjo moč ima v kratkem vratu in v košatej glavi; ostalo truplo je šibko.

Po takem je žolna plezavka, ki gnezdi kolikor mogoče visoko v starih drevesih. Ker je izvrsten tesar, izteše in izdolbe si luknjo za gnezdo tudi sama.

Iz tega se lahko izprevidi, da so žolne za gozd prekoristne ptice. Pametni gozdarji to dobro vedó in pusté nedolžno in koristno ptico na miru.

Ne preganjajmo torej niti žoln, niti njim sorodnih in prav takó koristnih detlov.

Vse ptice imajo enako sesavcem trd kostnik, rdečo, toplo kri ter dihajo s pljuči. One nesó jajca s trdo apneno lupino, valé jih sè svojo telesno toploto in so s perjem pokrite. Namesto zób imajo rožén kljun, namesto prednjih nog perotnice, zadnji pa kažete štiri prste, ki so različno ustvarjeni. Pri nekaterih so mladiči, ko se izležejo, skoro goli: stari jih pitajo takó dolgo, da so godni; drugi pa imajo takój perje (mah), ter si kmalu sami iščejo hrane.

145. Župan.

Postava zverinam je nova podana,
Zatorej si volijo urno župana;
Pa kaj jim volitve koristile so ?
Na vrbi nam sraka razlaga takó:

'Zberéjo medveda; a medved je mrha,
Zarobljen in kosmat od pete do vrha;
Budil z godrnjanjem prezgodaj jih je
In s tacami sodil, pravično in ne;
 Tako j se oglasi jih sto:
 Le-tá nam županil ne bo!

'Zberó si jelena; pa on rogovili,
Prevzeten povsod med prvake on sili;
Z rogato glavico je pač darován,
A v glavi ošabnej je malo možgán;
 In spet se oglasi jih sto:
 Le-tá nam županil ne bo!

'Zberó si rjavca, iz šume lisjaka,
Na katerem krivična je sleherna dlaka;
Kupával je sam in prodajal je sam,
Da z ljudsko krvjó si napolnil je hram;
 In spet se oglasi jih sto:
 Le-ta nam županil ne bo!

'Zberéjo si zajca; al zajec neveden,
Za skrb in za čast domovinsko ne vreden,
Poznal ni postave, se slednjega bal,
Ponoči je kimal, podnevi je spal;
 In spet se oglasi jih sto:
 Le-tá nam županil ne bo!

'Zberéjo si kosa potem gospodarja,
Al' kos pa ošabno povsod se ukvarja;
Žvižgaval jim vedno iz enih je strun,
Skoz okence vsako potikal je kljun;
 In spet se oglasi jih sto:
 Le-tá nam županil ne bo!

'Zberéjo si osla; pa osel zabiti
Ničesar povšeči ni znal obrniti;

Z ušesi le miga in v prahu leži,
Pa kjer se povalja, tam dlake pusti;
In spet se oglasi jih sto:
Le-tá nam županil ne bo!

'Zberêjo sí palčka; a on je skakavček;
Natihoma leta priliznjen hinavček,
Zverino je dražil, unemal prepír,
Iz loga pobegnil je ljubljeni mir;
In spet se oglasi jih sto:
Le-tá nam županil ne bo!

Od tákrat zverina, takó zmodrovana,
Po svetu širocem si išče župana;
Če pravega bo pripeljala na dom,
Prijatli! poročil al' pisal vam bom. M. Vilhar.

146. Kače.

Kače so breznožni plazivci s hladno krvjo in z dolgim truplom, ki je z luskinami pokrito.

Strah pred kačami se vcepi otroku že od mladih nog. V brezštevilih pravljicah mu opisujejo kačo kakor neko čudno, skrivnostno, hudobno in sploh človeku neprijazno stvar. Takó se človek že v mladosti navzame sovraštvá proti tej živali, še preden vidi živo.

A poseben strah pred to živaljo dela izkušnja, da ta žival more vzeti človeku življenje. To izkušnjo potrjuje toliko žalostnih primerov!

Dasí je strupenih kač v razmeri z nestrupenimi malo, vendar se človek bojí vseh. Nedolžnim in dolžnim, vsem je napovedal vojsko brez milosti. Kadar naletí na kako kačo, ubije jo, če more; ako ne, pusti jo na miru.

V Evropi, posebno pri nas, nahaja se malo vrst kač, a med temi še manj strupenih.

Med temi je najnavadniši gàd, ki rad prebiva v bregovitih gozdih na skalnatih, solnčnih krajih, pa tudi na prisojnih senožetih in celó v močvirju. Najraje tičí v nizkem grmovju, ali po kamenju, katero solnce ogreva. Tu se tudi pogosto najde njegov lev, to je stara obleka, ki jo je slekel. Gàd je črez pol metra dolga in za dober *cm* debela, zeló strupena kača. Gledé barve je prav različna; ne najdeš dveh gadov, ki bi bila popolnoma enako pisana. Naj si pa bo té ali one barve, vedno ima po hrbtu temno rjav ali črn rogljast trak. Na temenu delate dve temni progi podobo črke V. Spodaj je pod grlom bel, po trebuhu pa modrikasto črn in belo ali rjavo pegast. Očesi nimate vejic, zató pa tudi nobena kača ne more zamížati.

Na nebu ima na vsakej strani 10 kratkih, tankih, koničastih zôb, a v gorenjej čeljusti na vsakej strani po en nazaj zakrivljen, kakor igla tanek, strupén zob. Ta zob je votel in stoji v jamici gorenje čeljusti. Ako gad zine, potisne se gorenja čeljust naprej, zob se postavi pokonci in je pripravljen usekati; kadar se pa žrelo zaprè, stopi gorenja čeljust naprej, in zob se skrije v kožnato gubo, ki visí ob zobu. Če hoče gad usekati, zine prav široko, hlastne po živali in zasadí omenjena dva strupena zoba vanjo. Pri usekanju pritisne zob na strupeno žlezo v gorenji čeljusti, kapljica strupa se pcedí v votli zob in po njem v narejeno rano, kjer se primeša krvi ter jo ostrupi. Kakor vse kače, pogoltne tudi gàd célo uplenjeno žival.

Kogar gad pičí, storí najbolje, ako rano takoj izsesá, to pa samo takrat, če nima ranjenih ali razpokanih usten, ker drugače bi z izsesanjem ne samo ne bilo pomagano, ampak nevarnost bi se še povekšala.

Drugo, česar človek ne sme nikoli opustiti, ako ima kakršno koli ostro rezilo pri sebi, je, da si rano, kolikor se da, globoko izreže. Najbolje so škarje, če so hitro pri rokah, ako ne, pa tudi vsak oster nož. Sè škarjami naj se vbodeno mesto kolikor more globoko izreže, da se rana izkrvavi in da ostrupljena kri hitro odteče. Izrezana rana se mora takój izprati z vodo, ali še bolje, s kako jedko tekočino, sè salmijakovcem, lugom ali žganjem.

Uspešnega notranjega zdravila zoper kačji strup še ne poznamo. Priporočajo nekateri amonijak, salmijakovec in pa žganje ali sploh vinski cvet. Opazilo se je, da se od gadovega ugriza ostrupljen človek ne upijani, ako tudi črez mero popije žganja.

Druga strupena kača in sicer v južnih krajih našega cesarstva je modras. Ta kača je gadu zeló podobna, samo še večja in nevarniša je od njega. Od gada se loči o prvem pogledu v tem, da ima na nosu kratek, mehek rožiček. Modras je v naših krajih navadna kača; nahaja se povsod na Kranjskem, Štajerskem, Primorskem in tudi na Koroškem. Huda sovražnika gadu in modrasu sta jež in dehor.

Od ostalih kač, ki bivajo v naših krajinah, ni nobena druga vrsta škodljiva; nekatere so še zeló koristne, če pomislimo, da pokončavajo take živali, ki so kmetijstvu na kvar.

Med temi je najnavadniša naša belouška.

O tej kači si vraževerni ljudje mnogo pripovedujejo, da je namreč strupena in hudobna, kar pa je le prazna bajka. Neškodljiva belouška še celó beží pred človekom; ona loví miši in druge kvarljive živali. V jed so ji tudi ribe in žabe. Še druge neškodljive kače so: smokulja, vož i. t. d.

V vročih krajih svetá živé velikanske in tudi strašno strupene kače; n. pr. udav ali boa, klopotáča i. t. d.

147. Krastača

je neokretna, kakor pest velika, sivo rjava žival žabje podobe. Od žabe pa se razločuje v tem, da nima gladke kože, ampak da je polna bradavic, večjih in manjših. Zadnji nogi imate kratko plavno pečico in ste krajši, nego pri žabah, zató tudi ne skače tako daleč kakor té.

Dasi se šteje k dvoživkam, vendar slabo plava in sploh le spomladi zahaja v vodo, ko izpeljava svoja jajca v dolgih motvozih med vodnimi rastlinami. Takrat tudi grgrá sè zamolklim glasom. Iz jajčec izleze najpred paglavec, ki se počasi razvija v popolno krastačo.

Podnevi je krastača zmerom skrita po zakotjih, v luknjah in pod kamenjem, ponoči se pa prikaže iz svojega skrivališča in si gre hrane iskat. Sè svojim mesnatim jezikóm, ki ji je v brezzobnih čeljustih spredaj prirasten, loví žuželke, črve in polže.

Če tudi se ji oči prav lepo svetijo, zdi se ljudém vendar ostudna in gnusna. Če jo dražiš, napihne se sicer in pušča iz bradavic oster sok, ki pa ni strupén; a drugače je popolnoma nedolžna in še koristna žival. Ne preganjajte je!

148. Ribič.

*Mladi ribič ribo vjame,
A premajhna se mu zdi;
Z mreže jo za vado vzame
In na trnek nasadí.*

*Rad ujel bi ribe večje,
Trnek vrže sred vodé.
Čakal je do mraka sreče;
V mraku prazen domu gré.*

Is „Glasnik“-a.

149. Ostriž.

Ostriž je v vseh evropskih rekah in jezerih navadna riba. Redkokdaj je čez 32 *cm* dolg in nad kilogram težek. Trupla je podolgovatega in stransko stisnjenegea.

Kakor vse ribe, giblje se tudi ostriž z plavutmi. Razen dveh prsnih in dveh trebušnih plavuti, ki so ostrižu to, kar so noge četveronogim živalim, ima še dve hrbtne, eno navpik stoječo repno in eno podrepno plavut. Pokrit je s precej velikimi, trdimi in hrapavimi luskinami ter je razen belega trebuha zelenkasto rumen s počeznimi progami. Na okornej glavi ni videti uhljev; veliki očesi pa ste ploščati in brez vejic. V enako dolgih, navpik se majajočih čeljustih so nasajeni ostri zobčki; prav takó je oboroženo nebo in žrelo. Ostriž ne diha skozi nos, ki se tudi ne odpira v žrelo, ampak sè škrgami, katere ležé ob glavi na obeh stranéh in so s poklopcem (pokrovom) pokrite. V škrgah se razprostirajo z rdečo, a mrzlo krvjo napolnjene žile; te dobivajo zrak od vode, katero riba požira in zopet odceja pri skržnej poklini.

Riba tedaj tudi ne more živeti brez zraka, samo da ga dobiva iz vode. Zato sekajo ribiči luknjo v led na ribnikih, da ribam ne zmanjkuje zraka. Pod hrbtom je mehur, katerega zdaj stisne, zdaj razširi, kakor je treba, da se lože pogrezne ali vzdigne v vodi.

Ker nima pljuč, je mutast.

Ikrnica znese meseca aprila blizu 300.000 kakor makovo zrno drobnih jajec ali iker, ne da bi se dalje zmenila zanje. Po štirih tednih izlezejo iz njih mladiči, ki pa prav počasi rastejo (v treh letih za 16 *cm*).

Ostriž je jako požrešna roparska riba, živeča ob manjših ribah, dvoživkah in črvih.

Če tudi ima mnogo koščic, lové ga vendar zaradi okusnega mesa na trnek in mreže.

Plemenite ribe, imajoče malo koščic, a dobro meso, so v naših krajih tudi: črno-rdeče pikasta postrv, sulec, tolsti karp, tanka ščuka, mrena, lipan i. dr.

Viza daje drag mehur, s katerim vino čistijo. Jegulja je gladka, kači podobna riba. Najslabše ribe so belice; njih meso je plehko in polno koščic. Zlatico imajo zaradi zabave pogosto v steklenih posodah.

Tuje ribe so: polenovka (treska), sardela, slanik i. t. d.

150. Som.

Najbolj požrešne in ropazeljne morske pošasti so somi. Škržnih poklopcev nimajo, temveč samo škržne pokline; veliko, široko in polkrožno žrelo je pod naprej molečim gobcem. V severnih morjih se najde več manjših somskih pavrsti, a tudi velikanski som, ki je včasih nad 10 m dolg in čez 800 kg težek. Lové ga zaradi velikih jeter, iz katerih se izpušča ribje salo.

Ne le da preganja malo ne vse morske živali, tudi nad človeka se upa in ga zdrví v svoje strašansko žrelo. To ima blizu 400 po 5 cm dolgih zôb, ki so v spodnjej čeljusti v štirih, v zgornjej pa v šestih vrstah nasajeni. Požeruh plava po več dni za ladjami in samogoltno požira vse, kar se iz nje izmeče v morje. Zatorej ga ni težko ujeti, toda korist je jako mala od njega.

Prav pogosto se pripetí, da pograbi kopajočega se človeka ter ga požrè ali pa poškoduje takó, da vsled tega navadno umre.

151. Smrekov lubadar ali pisar

je samo 5 mm dolg hrošč. Kakor drugim hroščem je tudi lubadarju truplo razdeljeno na tri dele: na glavici ima oči, betičasti tipalnici in usta, na oprsju krila in 3 pare nog, zadek je kratek. Barve je rjave, bolj temne ali bolj jasne.

Dasì je smrekov lubadar prav majhen, vendar je zelo škodljiv hrošč. Uničil je že velike smrekove gozde. Zavrta se namreč v smrekovo skorjo, pod katero leže jajca v lub. Navadno si izbere le stara, bolehná, posušena ali od vetra podrta drevesa in star ali pa tudi že posekan les. Ako se pa zelo zaredí, napada tudi popolnoma zdravo in dorastlo drevje. Iz jajčec izlezejo ličinke, ki so malim, breznožnim rumenkastim črvičkom podobne. Te vrtajo pod lubom dolge, zvite, vedno širje, nekoliko črkam podobne rove ali žlebove, na njih koncu se potem zabubijo. Iz bubíc prederó popolni hrošči in prejedajo lubje, ki je potem polno luknjic, kakor bi bilo prestreljeno.

Táko drevje se pozná na tem, da se začnó v vrhu in po vejah igle rdečiti; sok mu zastaja, kmalu se posuší.

Najbolj gotovi in zanesljivi pripomoček proti temu škodljivcu je ta, da se vsa suha ali bolehná drevesa spravijo iz gozda. Kadar se pa je lubadar hudo razmnožil, tedaj ga je dobro loviti na posebna drevesa, ki se nalašč posekajo ter z vejami in iglami vred ležati pusté. Taka drevesa, v katera se pisar najrajši naseli, spravijo se potem iz gozda in olupijo; skorja pa se sežgè.

Kar je pisar za smrečje, to je borov lubadar za borovje.

Najhujši sovražniki teh in enakih gozdnih škodljivcev so ptice.

152. Svilni prelec.

Prvotna domovina svilnega prelca je Kitajsko in Indija, odkoder ga je v šestem stoletju na Grško dal uvesti cesar Justinijan. Od tod se je reja te koristne žuželke počasi razširjala po Laškem, Francoskem in Španskem. Dandanes jo imamo povsod, kjer ji bela murba raste v živéž.

Svilni prelec je neznamenit metulj debelega trupla in na robu izrezanih kril ali perotnic; tri mrke, bolj temne proge mu držé čez krila. Samec ima jako grebenasti tipalnici, samica pa le ščetinasti.

Samica leže mnogo (200—300) jajčec prosene velikosti, ki potem prezimijo. Spomladi, kadar bela murba poganja listje, izleze iz jajčeca svilčeva gosenica. Mlade gosenice so neznanu požrešne, rastejo hitro in se levé štiri-ali petkrat. Kadar gosenica doraste, je vsa bela in gola ter se začne zapredati. Ko se je z nekolikimi nitmi pripela med veje, slamo, ali kar jim za to pripraviš, zamota se v gost, dolg zapredek (kokón), ki ima velikost in podobo golobjega jajca. Posamezne niti v zapredku pa niso enake. Zunanji rahli ovojek daje tako zvano kosmato ali zadnjo svilo; v sredi je najdaljša (do 300 m) in najtanjša svila, notranji ovojek pa je zeló zmeden in dá tako imenovano svilno vato. Svilec se zaprede v 4 dneh; čez 18 do 20 dni predré metulj skozi zapredek, katerega je popred omehčal z nekim sokom, ki mu teče iz ust.

Pri sviloreji je treba paziti na to, da se gosenice ne izležejo, dokler nimamo dovolj hrane zanje. Imeti morajo vedno zadosti lepega zelenega murbovega listja, da ne stradajo. Kadar so se zapredle, ne dajmo metuljem predirati mešičkov, ako nam gre za svilo; pomoré se sè suho toploto ali pa z vročo vodo. Le srednja zapredkova

lega se dá lepo odmotati; vendar je ena sama nit navadno pretanka, zato se jih vzame po pet ali šest vkup.

Svilni prelec je edini človeku neposrednje koristni metulj in ena tistih žuželek, katere človek zaradi robe, ki jo od njih dobiva, redí v velikem številu. Najbolj je razširjena sviloreja po južnem Francoskem.

153. Čebele.

Čebele nam dajejo méd in vosek. Čislamo pa te žuželke ne le zbog koristi, ki jo nam donášajo, ampak tudi zaradi njihove marljivosti. Poleg mravelj so čebele gotovo najpridniše živalce; človek bi se lahko marsičesa naučil od njih. Od ranega jutra do poznega večera so vedno na delu; nikdar ne pasejo lenobe. Prva leta od cvetú do cvetú, da si nabere medú; druga nosi cvetni prah domóv; tretja naloží smolnatih stvari, da si zamaše soke v svojej hišici; četrta je vodonoša, kajti tudi brez vode pri svojih opravkih v panju ne morejo biti.

Kolika pa je šele delavnost v ulju ali košnici? Tukaj gomezí pridnih delavk, nobena noče zaostati za drugo. Nekateré stražijo pri letalnici, da se ne priklati kak sovražnik; druge zdevajo prišedšim težko breme. Te stavijo šesterooglate celice ali piskrce, pitajo mlado zalego in zadekujejo satovje; one pa snažijo in čedijo panj.

Čebele živé mirno med seboj, dasi jih je dostikrat mnogo tisoč zbranih. Le enkrat v letu nastane med njimi nemir in boj. Razen delavk so namreč v panju tudi trotje, ki so nekaj večji od pravih čebel. Ti trotje ali samci požró sicer mnogo medú, za delo pa ne primejo nobeno. Le okoli poldneva izleté z močnim šumom nekaj na izprehod, potem pa zopet pridejo na sladko kosilo. Zató tudi marljive čebele teh lenuhov ne trpé dolgo v svojem društvu.

Konci avgusta se vname tako zvana trotova vojska. Delavke odganjajo té nepotrebne goste od strdi in jih tirajo iz panja; mnogo jih tudi pomoré ter potem pomečejo iz ulja.

Delavke so hude sovražnice lenobnim trotom, skrbno pa varujejo svojo kraljico ali matico vsake nevarnosti, dasi ta ni zgled marljivosti. Matica je med vsemi največja; ona ima daljši život, krajše perotnice in jasneje životne obročke. Kraljica leže jajca v celice, ki so namenjene za zalego. Iz jajec se izvalé ličinke, katere so podobne belim črvičkom. Delavke jih skrbno pitajo, dokler ne dorastejo popolnoma; zdaj pokrijejo delavke celice z voščenim pokrovcem. V 10—11 dneh se izpremení ličinka v buba, buba pa v 8—9 dneh v čebelo. Piskrci, kateri so namenjeni za odgojo trotov in matic, odlikujejo se od drugih po velikosti in obliki. Preden je mlada zalega godna, rojijo čebele, to je: stara kraljica prepustí gospodarstvo mladej matici ter se izseli z nekim delom čebel. Roj ostane blizu starega panja: navadno se usede na kako vejo, kjer se vse čebele sprimejo v kepo. Človek jih lahko ogrebe ali vsadí v nov panj; če je le matica med njimi, takój začnó delati.

Delavke lahko pičijo sè svojim želom, ki navadno ostane v rani; čebela pa navadno pogine po piku. Pikajo pa večinoma le takrat, kadar so razdražene. Večja ali manjša oteklina, ki nastane po piku, je včasih prav skeleča.

Čebele nabirajo strd iz cvetja. Sè svojim rilčkom srkajo slaščico po cvetovih ter jo v strdnem želodcu premené v med, katerega potem izlivajo v celice. Ravno sem shranjujejo tudi cvetni prah, ki ga na kosmatih nožicah sebi in ličinkam v živež prinašajo domóv. Vosek za satovje pa si čebele pripravljajo v svojem životu;

spuščajo ga med polobročki zadnjega života ter s prednjima nogama in z usti utrjujejo v celice.

Kakor čebele, živé v družbah tudi mravlje, čmrlji in ose, med katerimi je sršen največji.

154. Mravlja — orel.

Zida drobna mravlja	Dolgo pot nastopi,
Varno si mravljišče;	Sto pedí od doma;
Dan na dan ukvarja	Z blagom obložena
Se in hrane išče.	Spet domóv priroma.

Gnezdo svoje stavi
 Orel na višine,
 Svet s perótjo meri
 Črez vrhé, globine.

S. Jenko.

155. Rak.

Navadni rečni rak je od glave do nog oblečen v apneno, rožénasto lupino. Ta trdi koš, ki ga pokriva, ne more se tako raztegniti, kakor bi rad rastoči rak; zato si sleče ta oklep vsako poletje ter si priskrbi novo, nekaj večjo obleko. Čudno je to, da se mu pri tej priliki leví tudi želodec. Pred levljenjem nahajamo blizu želodca apnena, polukroglasta zrna, račja očesa imenovana. Dokler je nova suknja še mehka, skriva se rak pred svojimi sovražniki, med katere mora žalibože šteti celó svoje tovariše. V 3 do 5 dneh pa je vse zopet pri starem.

Živ rak je zeleno rjavkast, kuhan pa žarko rdeč. Na glavi, ki je z oprsjem zrastena, nosi nasajene in sestavljene oči ter dolgi, šibasti tipalnici; okoli ust ima šest parov žvekalnih priprav. Nog je 5 parov; prvi dve ste na koncu izpremenjeni v velike škarje; zadek se končuje v razširjeno plavut. Odtrgana tipalnica ali noga mu zopet priraste.

Rak živi v rekah in potokih; podnevi se skriva v luknje, pod kamenje ali med drevesne korenike. Šele ponoči ali v nevihti gre ali plava okoli ritensko veslaje ter išče hrane, to je: raznih rastlin, vodnih živalc in mrhovine, ki mu najboljše diši. Rake lové zaradi okusnega mesá; najbolji so v mesecih brez *ŕ*, če jih imenujemo latinski.

Ker ta oklopnjak more le ritensko plavati, pravimo učencem, ki se slabo učé ali nauke hitro pozabijo, da gredó rakovo pot.

156. Črvi.

Malo je onih živalc, katerih bi se človeku takó studilo, kakor črvov. To gnusobo pa nam prizadevajo večinoma le óne živali, katere po krivem imamo za črve, in ki se povsod prikažejo, kjer jame kaj gniti ali trohneti. Vendar to niso črvi, največ so le ličinke od raznih žuželek. Nekateri črvi živé zares tudi gnusno kot zajedavci v človeškem ali živalskem truplu; drugi so zopet prav nedolžni, tretji pa celó koristni, n. pr. pijavke.

Najbolj znani črv je deževnica. Dolga je nad 3 dm ter ima valjasto, kot peresna cev debelo, rdečkasto teló, ki je sestavljeno iz mnogih obročkov.

S prostim očesom se komaj zapazi, da nosi deževnica na vsacem obročku osem kratkih ščetinic; pod prvim ima tudi usta. Glave in očes pa ni.

Ta črv živi v vlažnej zemlji in le ponoči ali pa po dežju prihaja na vrh. Deževnica je prst, katerej so primešane rastlinske in živalske gnijoče stvari; loti se pa tudi nežnih koreninic; vendar znatne škode ne dela. Zató je ni treba preganjati, saj je dosti takih živali, ki prežé nanjo.

Prava pijavka zraste nad dm dolga. Teló ji je ploščnato okroglo, spredaj debeleje, zadaj pa ožje. Na vsacem koncu ima torilčasto jamico za sesanje; sredi prednje jamice so trioglasta usta s čvrstimi, nežno zobčastimi čeljustmi. Po hrbtu

je črnikasto zelena ter ima po dolgem šest rjastih, črno pikastih prog; na trebuhu je črno lisasta in rumeno obrobljena.

Pijavka živi v stoječih ali pa v počasi tekočih vodah in se hrani s krvjó rib, žab in drugih živali, na katere se prisesá. Pri nas so jo skoro popolnoma iztrebili in polovili, ker se jih veliko potrebuje v raznih boleznih. Bolj pogosto se pri nas nahaja ogrska pijavka, ki je prav takó dobra za krvopijo, kakor prva; loči se pa od nje po črnkasto zelenem hrbtu in nepikastem trebuhu. Obé vrsti gojé v posebnih ribnikih.

Navadna glista je deževnici zeló podobna, samo da nima ščetinic. Nahaja se v tankem človeškem črevesu, pa tudi v nekaterih domačih živalih; navadno ne dela nikakršnih bolečin in se lahko odpravi. Tej enaka, pa mnogo manjša otročja glista živi v velikej množini v otročjem črevesu, vzrokuje nadležen srbež in druge bolezni; večinomá zopet sama preide.

Prav nevarna pa utegne človeku biti lásica ali trihina, ki jo komaj vidiš s prostim očesom. Ta črv živi pogosto v svinjskem mesu; če uživamo sirovo trihinasto svinjino, razmnožijo se trihine v našem truplu ter vzrokujejo strahovite bolezni in dostikrat tudi smrt.

V slanini in svinjini se včasih najde ikra ali mehurnjak. Če pride ikra živa v naše truplo, utegne iz nje izrasti ozka trakulja, ki pogosto prizadeva neizrečeno hude bolečine.

157. Hruška.

Hruško prištevamo k največjim in najlepšim sadnim drevesom. Močno svojo srčno korenino poganja globoko v zemljo, kjer se na daleč okoli prostirajo tudi stranske ali privrhne korenine. Ako ji ugaja mesto, kjer je zasajena, zraste ji deblo ravno, visoko in močno z dolgimi in krepkimi vejami.

Iz cvetnih brstov se spomladi pokaže cvet, iz manjših popkov pa gladko, svetlo, temno zeleno listje

z dolgim pecljem. Cvet sestoji iz več cvetnih listov, ki se končujejo v kvišku stoječe češulje. Včasih je vse drevo tako rekoč ogrnjeno v cvetni krás; toda kmalu odpadejo cvetni listki in prašniki, ali pa jih veter raznese. Iz plodnice se razvija sad.

Zdaj visi po vejah vse polno drobnih, komaj za grah debelih hruščic. Ko pa prihajajo večje, popada jih mnogo na tla; vendar jih pri ugodnem vremenu obvisi še toliko, kolikor jih drevo more prerediti. Čestokrat se veje šibé pod sladkim bremenom; takrat jih moramo podpreti, da se ne ulomijo.

S hruško je jablana v rodu. Razliko pa dela bolj gladka skorja, spodaj pogosto kosmato listje s krajšimi peclji: jablanov sad je navadno okroglast, spodaj in zgoraj popkasto izdolben.

Kakor od hrušek in jablan, dobivamo peškato sadje tudi od kutine, nešplje in od skurša; breskev, marelica, sliva ali češplja, črešnja in višnja pa dajejo koščičast sad.

Oreh in pravi kostanj sta tudi prav koristni drevesi.

Tuje sadno drevje raste pri nas le na posebnih vrtéh, kakor kisle limone in sladke pomaranče. Smokve so dobre sirove in suhe; iz oljkovega plodú iztiskajo olje.

158. Sadjarstvo.

Neizrečeno vrednost ima sadno drevje! Daje nam krepčalno sadje ali ovočje, katero se uživa sirovo, ali huhano. Iz sliv se dela žganje, iz jabolk in hrušek pa iztiskajo jabolčnik in hrušavec, ostanki se porabijo za ocet. Les sadonosnih dreves mizarji in strugarji drago

plačujejo ter narejajo iz njega veliko lepih in koristnih reči za dom in za naprodaj. Vejevje se pokuri, listje je pa živini za steljo, njivam in vrtom za gnoj.

Kako prijazni so kraji, ki so obdani okrog in okrog sè sadnim drevjem! Od zore do mraka se sliši po vrtéh veselo ptičje petje. Drevje brani, da se v vročih poletnih dneh tla preveč ne posušé, ker zadržuje sè svojim listjem in vejevjem žarečo solnčno toploto ter daje trudnim delavcem in popotnikom hladno senco.

Ker torej veste, kako koristno nam je sadno drevje, ali vas ne mika tudi zvedeti, kako se ta blagodar pomnožuje? Morebiti je na vašem domu pred hišo ali hlevom kak prostor, kjer bi stalo, če ne več, vsaj eno drevo. Ali so vam pozimi katera drevesa izmrla in bi radi napolnili prazne prostore z mladim drevjem? — Če tudi se nam množitev plemenitih dreves dozdeva težka, vendar je lahka in prizadene malo truda. Kdo bi se torej malo ne potrudil za velik dobiček?

Ako hočeš zrediti mlado drevje, priskrbi si gre dico z dobro zemljo, kjer poseješ jeseni na zraku posušena sadna jedrca ali peške po 1 *dm* narazno. Ako seješ peške spomladi, morajo prej kaliti. Setev pokrij z žagovino ali listjem, kar zemlji vlago pridržuje in brani, da kuretnina ne pozoblje semena. Mlada drevesca je treba potem oplevati, suše varovati in jim večkrat v letu prst zrahljati. Drugo jesen ali tretjo pomlad se presadé drevesca na druge grede po $\frac{1}{2}$ *m* vsaksebi. Popred pa se morajo obrezati na vejicah in koreninah.

Drevesa, katera dorastejo iz semena, ne rodé nikoli takó slastnega in lepega sadja, kakor ona, od katerih se je seme vzelo. Treba jih je tedaj plemeniti, kar se zgodí, ako se prenese enoletna mladika pleme-

nitega drevesa na divjak ter se ž njim združi po cepljenju.

Plemeničenje dreves je takó preprosto delo, da je lahko zvršuje vsak otrok. Oster nož, cepilni vosek (ki se skuha iz rumenega voska, navadne smole in loja) in lipov lub je vsa priprava, katera se protrebuje pri plemeničenju. Pomneti je tudi, da se cepi peškasto sadje na peškasto in koščičasto na koščičasto, torej črešnja na črešnjo in jablana na jablano.

Najlože se vrši cepljenje z dolago, če sta divjak in cepič enako debela. Ako hočeš cepiti z dolago, primi cepič z levo roko ter ga prireži na spodnjem koncu pošev navzdol. Prav takó se prireže divjak. Potem se cepič, ki ima 2—3 očesca, dostavi na divjak takó, da pride lub na lub, ter se povije in zveže s povoščenim trakom lipovega luba trdno. Če je divjak debelejši od cepiča, naredí se mu zareza le tolika, kolikršno ima cepič. Pri cepljenju se mora posebno gledati na to, da dežne kapljice ne padajo med cepič in divjak. Tudi vse druge rane, bodi si na divjaku ali na cepiču, zamažejo se z voskom.

Drugi način cepljenja je v zarezo. Cepič se na spodnjem koncu od obeh strani prireže v podobi zagozdice, divjak se pa razkolje ali se mu naredí zareza od strani proti strženu. Cepič se potem vtakne v zarezo takó, da se lub na obeh stranéh cepiča in divjaka pokrije. Rane se z voskom zamažejo in povežejo z lubom.

V zarezo in z dolago se cepi navadno spomladi. Če se prvo cepljenje ni prijelo, cepi se poleti s popkom, kadar je drevje drugič v soku. To se zgodi, ako se popek plemenite mladike v podobi ∇ izreže ter divjaku vtakne pod kožo. Divjaku se naredí zareza v podobi \top tolika, da jo popek zakrije, ko se je vtaknil pod odluščeno kožo.

Rana se zamaže z voskom in obveže takó, da le okó molí iz obveze. — Da bodo pa oplemeničena drevesa rodila le plemenit sad, treba jim je potrgati vse druge vejice, ki poganjajo iz divjaka.

Zdaj je glavno delo dovršeno. Postavimo še drevesu kol ter ga ravnajmo, dokler je mlado; čedimo ga tudi skrbno mahú in plevela, da ga ne zaduší!

Ko je drevje dosti veliko, presadí se na svoje stalno mesto po 8—12 m narazno. — Tu naj raste, tu naj plodí, tu bo nas hladilo sè svojo senco. Preljube ptice naj se veselé na njem, naj pojó in gnezdijo!

Jablane, hruške in druge cepé
Cépi v mladosti za stare zobé!

F. Jurkovič.

159. Jablan in smreka.

Jablan smreko je zaničevala:

„Nikdar nimaš cvetnega krasú,
Vboga smreka, nikdar še dajála
Nisi plemenitega sadú.

Glej, kako se vrh moj razprostira,
K meni mlado, staro vse hití;
Na te pa nikdo se ne ozira,
Srčno mene vse se veseli.“

Pravi ji na to pohlevna smreka:

„Ljuba jablan, res ti več veljaš;
S cvetjem, sadjem veseliš človeka,
Česar nimam jaz, vse tí imaš.

Vprašaj pa, kdo hiše kmetu stavi,
Kdo mostove dela črez vodé?
Kdo ljudi, blago po morju plavi,
Kdo koristne daje v dar smolé?

Kdo človeku prvo dá zavetje,
 Da počiva dete v njem sladkó?
 Kdo mu, ko prestal težavo let je,
 Posteljo še daje pod zemljo?"

Jablan vrh vpognila je skesána,
 Zašumela smreki je na glas:
 „Vrednost manjša tebi ni podana,
 Stanovitnejši je tvoj še kras.“

Fr. Cimperman.

160. Vrbje.

Proti koncu postnega časa se zbira mladina okoli vrbja. Tu si reže mačice nosečih mladik, da jih na cvetno nedeljo nese k blagoslovu. Na vrbje pa o solnčnih vigrednih dneh tudi rade pribučé čebele in čmrlji. Letajo od mačice do mačice, srkajo slaščico po cvetovih, kateri so nekako posebno ustvarjeni. V vrbovem cvetu namreč prašniki in pestiči niso združeni. Nekatera vrba nosi le rumene, prašnične cvete, druga pa zopet zelene, pestične. Čebele hvalézne za obilno hrano, katero so posrkale iz mačic, opravljajo vrbam prav imenitno službo; kajti čebele prenašajo cvetni prah od ene vrbe na pestični cvet pri drugej, na katerej se potem more seme tvoriti. Pri tem delu pomagajo čebelam še druge žuželke ali pa celó vetrovi.

Vrba pa se zareja ne le po semenu, temveč tudi po mladikah; vsaka vrbova veja kmalu požene korenine, ako jo vtakneš v vlažno zemljo. Zató najdemo vrbo najčešče v solnčnih krajih ob rekah in potokih.

Vrba je zeló trdna ter hitro poganja dolge, vitke in upogljive veje, če tudi je v sredi že štorasta. Iz vej se delajo jerbasi in sploh razne pletenine. Dasi je

vrbov les mehek in malo vreden za kurjavo, vendar naj bi vsaka kmetija imela nekoliko vrb; zakaj vsak kmet potrebuje košev, kateri se lahko pozimi domá spletó. Vrbove šibe pa se tudi dobro prodajó pletarjem.

Vrb poznamo več vrst, kakor: beko, svibo, belo vrbo, krhko in plazečo vrbo in pa žalujko.

161. Gozdno drevje.

Kakor se ljudjé v medsebojno brambo in k vzajemnemu delu zbirajo v družbe, občine in države, takó tudi rastline pogosto živé zadružno; v takih družbah napredujejo lože, nego posamezno. Z združenimi močmi se uspešno branijo burij, neviht in morečih solnčnih žarkov. Največje in najiminitnejše rastlinske zadruge so gozdovi. Po nekod rastó same smreke, po drugod le hrastovje ali pa bukovje; mnogokrat pa vidiš več drevesnih vrst zbranih v eno družino, dasi se listovci ne bratijo radi sè šilovjem ali hojevjem (storžnjaki).

Šilovci ali storžnjaki imajo tudi pozimi zeleno listje (igle) ter ne poganjajo mladik iz debla; seme jim je shranjeno v posebnih češarkih ali storžih. Njim prištevamo jelko, smreko, bor in mecesen. Gozdni listovci navadno niso tako enolični, kakor šilovci; kajti práv raznovrstno drevje se tu zbere v veselo družbo.

Tu se dviguje veličastna lipa, tam mogočen hrast. Tu zapazimo poleg leskovega grma šibko jelšo, ravni javor in trdni brest, ki žaluje na samem. Na lepem hribčku se bliščé brezova debla, blizu njih pa razpenja stebrasta bukev lepo listnato streho, ko sosednemu gabru veje kvišku rastó. Ob potokih nam vrba kaže razpokano lubje, topol

pa svoj visoki vrh. Jesen ima ravno, sivo deblo in pérnato listje kakor jerebika in akacija.

Gozdovi nam dajejo les za stavbe, ladje in razno orodje, drva za kurjavo, pa tudi oglje.

Razen tega so velike imenitnosti v prirodnem gospodarstvu. Gozdovi čistijo zrak, izboljšujejo podnebje ter pospešujejo plodovitost zemlje.

V dobro pogozdenih krajih je dosti studencev, ker se v njih dežnica le polagoma izgublja; v golih, neporastenih strminah pa nastajajo dereči vodotoki, ki odnašajo zemeljsko odejo in poplavljaajo ravnine in doline. Kjer izginejo gozdi, je podnebje nestanovitno; vetrovi so silnejši, in hude plobe in nagle povodnji razdirajo zemljo.

Zató so primerni gozdovi za vsako deželo velika dobrota.

Kdor strastno gozde podira,
Nesreči duri odpira.

162. Breza.

Med borovjem temnim	Tuja dolga leta
Mlada breza rase;	Rase sredi lesa;
V lastnem svetu tuja,	Vetra moč jo maja,
Stóji sama záse.	Listje jej otrasa.

Veter nosi listje
Sestram v daljne kraje,
Tam jim o samici
Sporočila daje.

S. Jenko.

163. Grmovje.

Grmi poganjajo iz korenin po več vrhov in se okošaté. Po vrtéh imamo dišeče grmiče za lepoto, pa tudi sadne za dobiček in zdravilne za pomoč v bolezní.

Lipovka (španski bezeg) cvete aprila in maja ter daje prijeten duh. Rdeče grozdjiče (ribez) ima rdeče, kislaste jagode, ki so dobre za jed, pa tudi za kuho. Malinjak rodi vrlo dišaven plod za jed, za ocet in malinovec. Kosmulja je bodičast grm z jajčastimi jagodami, ki so užitne kakor robidnice. Črni bezeg raste po vrtéh in po grmovju ter cvete junija in julija. Iz cvetja se kuha čaj; jagode so užitne in dajejo terijak, ki je posebno zoper prehlajo dobro zdravilo.

Dren cvete, preden začinja poganjati listje, in rodi osladno kisle, užitne drenulje, strugarjem pa daje jako čvrsto drenovino.

Brina ima ostre igle, katere stojé vedno po tri skupaj. Iz njenih jagod žgejo brinjevec, vejice nam rabijo za kadilo.

Leska je navaden grm naših šum, čigar užitni plodovi so sploh znani. Trnóljica ali črni trn je v cvetu, kakor bi ga bil sneg opadel; skominave jagode so za jed še le, kadar jih je slana dobro opekla.

Na čimžu ali čremsi zrastó neužitne jagodice v dolgih kimastih grozdih. Glog, tudi beli trn imenovan, cenijo kmetovavci zató, ker napravljajo ž njim žive meje, in ker je trda glogovina za marsikatero rabo. Češmín daje lepo rumeno češminovino za strugarske izdelke; korenino za barvanje, kisle jagode za jed in ocet; na vlažnih krajih raste pogosto krhljika, od katere dobivamo izvrstno oglje za strelni prah. Na šipečje se včasih cepijo vrtné rože; škrlatno rdeče jagode so pticam v živež, rabijo se pa tudi za kuho. Črnice ali borovnice so sirove in posušene dobra jed, prusnice pa se jedó le ukuhane. Navadni vresek pokriva mnogokrat na dolgo in široko nerodovitna, peščena tla. Navadni srobót, čigar vrvém po-

dobna stebła se spenjajo v vrhove najvišjih dreves, je hudo strupén. Vedno zeleni bršljan se prijema z mnogoštevilnimi zračnimi koreninami drevja, skalovja in zidovja.

V toplejih krajih rasteta čajevec in prekoristni bombaževец.

Nekateri grmi, kakor dren, črni bezeg, čimž, krljika, zrastejo včasih v prava drevesa.

164. Gnoj.

Tudi največji zaklad mine, če vedno jemljemo s kupa. Prav taka je v zemlji; tudi v njej se pogubi s časom še tako bogat zaklad redilnih tvarin, ker jih rastline posrkajo in porabijo. Neobhodno je tedaj treba, da povrnemo zemlji, kar je dala rastlinam.

To pa dosežemo z gnojenjem.

Gnoj daje rastlinam živež, rahljá pa tudi zemljo, da zrak in mokrota lože pristopata vanjo. Navadni gnoj obstoji iz živalskih odpadkov in iz segnitih rastlinskih ostankov: iz teh puhti največ amonijaka. Druga gnojila so: zmlete kosti (zlasti žitu koristne), pepel, sadra ali gips; apno, lapor, blato iz ribnikov in jarkov.

Če tudi so ta gnojila vsa prav izdatna, vendar je gnoj iz hlevov za kmetovavca največ vreden. Da si pripravi kmet dober gnoj, naj priskrbi živini mehko, suho in čedno ležišče. Nastiljamo sè slamo (ržéno), s praprotjo, vresjem mahom in listjem. Pomneti pa je, da gospodarji ne čakajo lepih dreves v onem gozdu, kjer se vsako leto grabi na istem mestu.

Kakor imamo za vino klet, za žito pa žitnico, tako moramo tudi za gnoj, ki je zlata ruda in podlaga kmetijstvu, imeti pripraven kraj, dokler ga ne spravimo v zemljo.

Gnojišče naj bo blizu hlevov takó napravljeno, da od njega gnojnica ne odteka. Gnojišče pod kapom in na prisolnčnih krajih je velika potrata. Gnoj na gnojiščih je treba večkrat prekidati, včasih z gnojnico polivati in potem posipati s prstjo ali sè sadro, da se ne izkadí amonijak.

Velika dobrota za vsako gospodarstvo je tudi kompost ali mešanica. Dela pa se takó: Razno blato, cestno, iz luž, jarkov, mlak; nadalje plevel, nič prida travine, pepel, saje, smeti, sodarska in mizarska skoblovina, prstenine i. t. d. — vse to se spravlja na kup in poliva z gnojnico, da se spari, segnije in sprstení.

Ako tem tvarinam primešamo nekaj apna, pospeši se gnitev.

Kompost koristi posebno travnikom, deteljiščem in sadovnjakom.

165. Rž.

Rž se zeló razrašča in dela četverovrstno klasovje. Zrnje je podolgasto, drobno, zgoraj mulasto, spodaj koničasto in rjavo; tanjše je od pšeničnega in ni luščinasto.

Rž je ozimina in jarina. Ozimna rž se mora jeseni zarano sejati, da se dobro ukorenini, sicer rada pozebe, posebno, če se seje v mokro zemljo. Jarina se spravlja pod zemljo spomladi, ko ni več mraza. Na hektar zemlje se je potrebuje blizu do tri hektolitre; kdor jo seje sè sejalnim strojem, prihrani si dosti semena.

Pripravljajo ji dobro prerahljano njivo s puhlo, peščeno zemljo.

Rž je najkoristnejše žito, katero sejejo povsod pri nas, a največ po severnih krajih. Ržena moka ni tako bela, kakor pšenična; a rženi kruh je zdrav in

zeló tečen. Slama nima skoro nobene vrednosti za krmo; izvrstna pa je za škopo.

Posebno dobra je tako imenovana košáta rž, ki se pa seje le po gozdnih golinah ali po izsekanih gozdnih prostorih ter potrebuje poldrugo leto od setve do žetve; zatorej ji pravijo tudi kèsna ali pózna rž. Ona daje bolj mehko zrnje, debelejšo in daljšo slamo, nego navadna poljska rž. Žitu se prišteva še pšenica, ječmen, oves, proso, koruza, ajda, sirek.

166. Lan, konoplja, bombaževac.

Lan in konoplja sta takó potrebna za obleko, kakor žito za živež. Kmet seje lan jeseni ali spomladi v globoko prerahljano zemljo ter ga, preden dozori, pustivši kos njive za seme, izruje, poveže v snopiče in potem nekoliko osuší. Ko mu je glavice osmukal na grebenu, godí (rosí) ga v vodi ali pa razgrne po senožetih in praznih njivah. Godni lan se otare, na otresovalnici otresa ali omika in daje predivo, ki je ali pražnje ali hodník. Predivo spredejo v prejo, iz katere se tkè razno platno za vsakovrstno perilo. Iz semena se dela mastno laneno olje.

Konoplja daje manj lepo, a bolj močno predivo. Konopna vlakna rabijo v platno za jadra, vrvi i. t. d. Oljnata konopna zrna ptice rade zobljejo.

Sè setvijo lanú, s prejo in s tkanjem platna se pečá premnogo ljudi, posebno po čeških gorah; a ta zaslužek je jel jako pešati, odkar se vozi več bombaža v naše dežele.

Bombaž daje bombaževac. Ta zelnata ali pa drevesasta rastlina se obdeluje na obširno v toplejih krajih starega in novega svetá. Njegov plod je jajčasta

glavica orehove debelosti: v glavici je skrito mnogo v svetlo-bele ali v rumene kocine zavitih zrn. Te kocine dajejo bombaž, ki nam rabi za mnogovrstne tkanine. Sto in sto tisoč ljudi ima ž njim opraviti. Predivnate rastline imajo za nas neprecenljivo korist, — pa ne le v tkaninah, temveč celó v zaničevanih cunjah! V papirnicah vidiš, kako se z valjarja zvija suh papir, ki je pred dvema minutama bil še vodén sok. Ta papir ni nič družega, nego razphane cunje!

*Teríce pogačo,
Potico jedó:
Lanovi Slovencem
Cekine nesó.*

*Bolj ko bo pridna
Po zimi predíca,
Delj bo rožljala
Pod palcem petica.*

V. Vodnik.

167. Vinska trta.

Zdrava bodi, draga trta,
Necenljivi dar nebes;
Kras gorice, slava vrta,
Zemlji najsvetejši les!

Najboljši pevci med pticami imajo preprosto obleko. Nikakršna pisana suknja ne naznanja, da zna slavček najbolje peti. Enako skriva vinska trta svojo moč med krevljastimi vejami v majhnih zelenkastih cvetih, kateri rásó v gostih, dišečih kitah. Listje pa je lepo, globoko vrezano in debelo napiljeno.

Malosemene grozdne jagode so vrlo sočnate, okroglo ali podolgovato jajčaste. Iz njih se dobiva pijača vseh pijač — vino.

Vino pomlaja starčka, krepčá moža in razveseljuje njima srce, ako se uživa zmerno in pametno. Ni pa vse za vsakega. Pregovor pravi: „Mladosti je mleko vino, starosti pa je vino mleko.“

Vino je črno, rdeče ali rumeno. O veselej trgatvi, ko se po goricah razlega veselo petje trgačev in brentačev, nabirajo zrelo grozdje in je devajo v kad, kjer tlačijo ali tiskajo sok iz njega. Kadar sok teče iz kadi, je še kálen in sladek ter diši po jagodah: pravijo mu mošt. Mošt pa se zeló izpremení, ako mirno stoji na zračnem kraju v sodih. Naredí se namreč na njem polno zračnih mehurčkov, začne se vzdigovati in šumeti: vino vrè (mošt se kisa). To vrenje vzrokuje ogljenčeva kislina, ki puhti iz mošta in zrak tako prídi, da ni varno hoditi v zaprto klet, v katerej vino vrè. Odvrelo vino je čisto in prozorno; dobilo je drug, poseben okús. Zdaj se pretoči v druge sode, kjer ostane dotle, da je popolnoma čisto. — V starih sodih se useda sreš ali birsa (Weinstein), katero rabijo za zdravila in tudi za obrtne reči. Iz vina se napravlja vinski cvet in pa pravi vinski ocet (kis). Tropine se rabijo za živinsko pičo ali pa za žganje.

Trta ljubi dobro pognojeno, peščeno prst in raste povsod, kjer ni prehudega mraza ali pa presilne vročine. Plezajoč po drevju in kolju oprijemlje se ga s petljami ali viticami ter zraste zeló visoka, ako se ne obrezuje. Odkar jo je po vesoljnem potopu Noe prvi zasadil, razširila se je po vseh toplejih krajih zmerno toplega pasú ter izprevrgla v brezštevilna plemena, ki se ločijo po različnosti lesú, listov in jagod.

V nekaterih krajih sušé grozdje ter takó dobivajo cibebe in rozine.

Avstrija je tudi gledé vinstva zeló bogata; razen Francoskega se v vsej Evropi nobena država zastran vinskega pridelka ne more meriti z našo. Kralj avstrijskih vin je plemeniti tokajec.

Jabolčnik in hruševce sicer nista takó opojna, kakor vino; a vendar je tudi sadni mošt zdrava in dobra pijača.

168. Hribček.

En hribček bom kupil,	Že čriček prepeva,
Bom trte sadil,	Ne more več spat' ;
Prijatle povabil,	V trgatev veleva,
Pa sam ga bom pil.	Spet pojdemo brát.
Tam gori za hramom	Konjiči škrebljajo
En trsek stoji,	In voz'jo težkó,
Je z grozdem obložen,	Ker vince peljajo,
Da komaj drži.	K' je močno sladkó.

Iz dr. Razlag-ove pesmarice.

169. Kava in cukur.

Iz Afrike, prvotne svoje domovine, razširil se je kavovec v zadnjih štirih stoletjih malo ne po vseh toplejih krajinah; najobširneje se ž njim bavijo v južnej Aziji in v srednjej Ameriki. — Kavovec zraste 2—3 metre visok in zelení vse leto. Iz belega, dišečega cvetja se razvijajo podolgaste, rdečim črešnjam podobne jagode, ki pa ne dozorevajo vse ob istem času. Zató nosi kavovec poleg zrelih jagod često še cvetje; zatorej se večkrat obira, navadno po 3 krat v letu.

Vsaka jagoda ima v sebi po dve spredaj ploščati, na hrbtu izbočeni, kakor rog trdi zrní. Kadar so se jagode na solncu dobro posušile, iztrebijo iz lupin zrnje z nalašč v to pripravljenimi valjčki in jih zopet delj časa suše ter očistijo smetja.

Tako pridobljeno zrnje spravljajo v vreče ter razpošiljajo po vseh krajih svetá. Najboljo kavo pridelujejo v Arabiji in vzhodnej Indiji; pri nas pa se največ razprodá brazilijanske kave.

Prve kavarne so odprli v Carigradu l. 1554., na Dunaju pa je to storil l. 1683. Polják po imenu Kolšicki. Dandanes pa že skoro vsak človek pije kavo.

Čim bolj se je širila kava, tem več se je porabilo cukra. Cuker se dobiva iz cukrovnika ali sladorjevega trsta, ki raste v vseh vročih deželah, zlasti v vzhodnej in zahodnej Indiji. Bil cukrovega trsta je nekako podobna našej koruzi, samo da zraste veliko višja.

Kadar dozori, požanje se, poveže v snope ter iztlači v posebnih mlinih. Da takó dobljeni sok ne vrè, morajo ga nekoliko z apnom pomešati in potem prekuhati. Pa še mnogo družega opravila je ž njim, preden se more oddati v prodajalnice. Treba ga je precejati, sè zmletimi kostmi in drugimi snovmi čistiti, kar se godi v posebnih tvornicah.

Cuker pa se ne dobiva le iz cukrove bilke, ampak tudi iz drugih rastlin. V Evropi ga pripravljajo iz pese, v južnej Aziji pa tudi iz soka raznih palm.

170. Kristavec.

Nebrojne so dobrote, katere nam Bog izkazuje po rastlinah. Nekatere pa so vendar strupene, zató se jih je treba paziti. Taka strupenica je kristavec, ki raste skoro povsod, posebno po grobljah, starem zidovju, ob plotih, gnojiščih, kraj potov in cest. Ta rastlina ima koželjasto korenino in trdno steblo, ki se deli na vilicam podobne rastlice ali vejice. Liste ima gladke, jajčasto okrogle, temno zelene, na krajih močno izrezljane. Čaša je cevka in peterozobata, livkasti cvetni listi pa so beli. Plod té omótno strupene rastline je mnogosemena glavica z ostrimi iglicami, podobna divjemu kostanju orehove velikosti; napolnjena je s črnim, grbavim semenjem.

Vsa rastlina je zoprno smrdeča. Najbolj strupena je korenina in seme, bodi si zeleno, suho ali kuhano. Ako zmanemo liste, cvetje ali mehka stebelca, dobimo jako ostuden duh, od katerega posebno v gorkih sobah človeka glava boli ter mu dela težave in omedlevice. Že sami listi, ako jih položiš na človeško truplo, naredé lahko nevarna vnetja.

Strašni so pa še le nasledki, ako človek použije seme ali kak drug del te strupenice. Najpred postane ves omamljen, kakor bi bil pijan; oči se mu jamejo svetiti, v glavi se mu začne vrteti; vso zavednost izgubi ter kmalu ne sliši in tudi ne vidi več prav; punčica v očesu se mu zdaljša ali pa skrči. Človek, ki se je ostrupil s to rastlino, ne more več razločno govoriti; tudi požirati ne more, ker se mu vrat preveč skrči. Usta se mu sušé, hudo ga žéja, bljevati začne; polasti se ga nepopisna bridkost in težava. Večkrat postane človek po užitku té rastline popolnoma brezumen, zmeden v glavi in razsajaven, ali pa — neumen, neobčutljiv in ném. Oči se mu izbulijo in prevračajo, trese se po vseh udih, krč ga lomi, mrz in mrzel pot ga obdaje, usta se mu penijo; naposled postane popolnoma brezvesten in neobčutljiv proti vsemu, kar koli se godí ž njim ali okoli njega, ter leží kakor bi bil mrtev sè široko odprtimi, nepremičnimi očmi. Večkrat se pokažejo tudi neke črne maroge po človeškej koži, večkrat in še prav kmalu oslabiljenje ali otrpnjenje, nazadnje smrt, ki često kar hipoma pobere človeka.

Omotne strupenice so tudi: volčja črešnja, zoprno smrdeči navadni zobnik, smrdljiva salata, razhudnik (črlenka) in omotna ljuljka.

Po drugih strupenicah se vname želodec; bolnik je ves mrzel in vendar toži, da ga tare strašna vročina.

Take strupenice se imenujejo ostre. Njim prištevamo: jesenski podlesek, zlatice, volčin, bluščec, mleček, krvavi mlečnik, veruh, (vireh) ali koptnik. Zopet druge združujejo v sebi slaba svojstva omotnih in ostrih strupenic. Take so: rdeči naprstec, velikonočnica, prava preobjeda ali lisjak, mala trobelika, pikasti mišjek in tobak.

Zakaj pa Bog poleg koristnih rastlin daje rasti tudi strupenim in škodljivim? Sveto pismo pravi: „Bog je pogledal vse, kar je ustvaril, in dobro je bilo.“ Zarés imajo nekatere strupenice tudi prav zdravilne moči in so uspešna zdravila v mnogih boleznih. Otroci pa pomnite: Ne nosite v usta, česar dobro ne poznate!

171. Kvarc.

Kadar opisujemo živali ali rastline, prepričamo se, da nimajo niti živali niti rastline med seboj popolno enakih delov. Kakšna razlika med posameznimi deli iste živali, iste rastline! Če pa raztolčemo kak kamen, kmalu vidimo, da je vsak del enak družemu. Take stvari, ki so v svojej tvarini skozi in skozi enake, imenujemo rudnine. Pri njih nič ne dé, ali jih ogledujemo velik ali majhen kos. Ena pest peščenca nam kaže njegova svojstva tako dobro, kakor gruča ali cela gora té rudnine.

Naša zemlja je osnovana (sestavljena) večinoma iz rudnín. Nobena pa ni tako razširjena kakor kvarc. Najnavadniša kvarčeva razvrst je kremen, ki ga pozná vsak otrok. Najdeš ga skoro v vsakej peščenej jami ali pa v suhej strugi. Sicer ni vsak kamenček, ki ga tu vzameš v roko, tudi kremen; a po njegovi trdosti ga lahko razločiš od katerega drugega kamena. Kvarc je namreč tako trd, da rani steklo in da spušča obilne iskre, če ga krešemo z jeklenim

kresilom. Ako kvarec drgneš v temi kos ob kos, prikaže se ti posebna, malo rdečkasta svetloba.

Kvarec dela cele skale, primešan je pa čisto tudi družemu kamenju. V luknjah in razpoklinah takih sklad se nahajajo pogosto pravilne podobe kvarca ali kvarčevi kristali, kateri obstojé iz šesterostranih stebričkov sè šesterostranimi piramidami na vrhu. Kadar so kvarčevi kristali svetli, prozorni in lepe barve, prodadó se lahko kot polupleminiti kameni. Taki so vodočista kamena strela, vijoličasti ametist in rumeni citrín.

Pa tudi nekristalizovani kvarec je mnogokrat lepo pisan in ima posebna imena; take kvarčeve zvrsti so: rdeči karneól, prosojni ahát, neprozorni jaspis. Tu imenovani kameni se zbrusijo, ogladijo in potem porabijo za lišp.

Posebna kvarčeva zvrst je tudi kresilni kamen, iz katerega so v starodavnih časih, ko še niso poznali kovín, izdelovali nože in drugo orodje. Odkar imamo vžigalice, izgubil je veliko svoje veljave.

Navadni čisti kvarec primešavajo v steklo, pa tudi v porcelán.

172. Apnenec.

Ta po vsem svetu razprostranjena rudnina se nahaja ali v celih gorah in pogorjih, ali pa v razpoklinah družega kamenja. Podobe je tako različne kakor kvarec, kateremu se enači tudi v svojih kristalih in po raznovrstnej barvi; vendar je veliko mehkeji od kvarca. Kvarca ne raniš z najboljšo jeklenino; apnenec pa rani že navadni nož.

Apnenec je kaj imeniten za zidarje in stavitelje. Iz njega se dela apno. V apnenicah se žgè apnenec, dokler izgubi svojo ogljencevo kislino in postane apno. Ako apno polijemo z vodo (gasímo), zelo zašumi, razgreje se ter razpade v bel prah. Ta se potem pomeša s peskom v malto.

Kadar je apno delj časa na zraku, navzame se iz njega zopet ogljenčeve kisline in se otrdi.

Zrnati apnenec ali mramor je zelo različne barve ter je tako trd, da ga moremo brusiti in gladiti. Najlepši beli mramor je v Karari na Laškem in rabi sosebnó kiparjem, pisani pa z raznimi pegami in žilami se dobiva v mnogih drugih deželah.

Najlepši skriljasti apnenec se lomi na Bavarskem ter se rabi za kamenotisk.

Na kámene plošče se namreč narišejo črke in podobe ter potem prenatisnejo na papir; to umetnost, s katero se prav hitro in cenó razmnožujejo podobe in pisarije, iznašel je Pražán po imenu Senefelder.

Kreda je tudi apnenčeva zvrst; to drobljivo snov rabimo pri pisanju, ali kot sadro (gips) za gnojilo ilovnatej zemlji.

Apnenec tudi stori, da steklenice in kupice oslepé, ter da se po kraških jamah delajo kapniki.

Lapor je zmes iz apnenca in iz gline; nekateri lapor se žgè in potem porabi kot cement pri stavbah pod vodo in sploh ondi, kjer se je bati vode.

173. Svinčnik.

Pogosto se pripetí, da sta si brata prav neenaka; prvi je morebiti imeniten, slaven mož, kateremu se ljudjé že od daleč priklanjajo; drugi pa preprost vaščan, ki ga cenijo samo najbližji sosedje, vedoč, da je blaga duša. A ne le med ljudmi se nahaja ta bratovska razlika; tudi v naravi naletimo včasí na brate, ki so si podobni, kakor peška jablani. Taka brata sta si démant in grafit. Prvi je najtrši, najsvetlejši in najdražji kamen. Kaj pa je grafit? — Sivočrna, mehka, neznatna tvarina.

Démanta morebiti še videl nisi; grafit pa ti pride prepogosto pred oči. Črni plašč, v katerega zavijajo železno peč, da se je rja ne prime, je grafit; svinčnik, ki si ga že tolikokrat držal v roki, je zopet grafit. Demant, kralj med dragimi kameni, in svinčnik, pravi posvetnjak, ki ga najdeš v vsakej prodajalnici, bila bi brata? Ali ni to čudno? In vendar je tako. Sina sta istega očeta, namreč ogljenca; oba imata nekatera skupna svojstva, sta iste narave; oba lahko sežgemo v ogljenčevo kislino.

Grafit se nahaja v mogočnih skladih tudi v Avstriji, a ne čist, temveč v zmesih s kremenico, apnencem, železovcem in drugimi snovmi. Najpred se očisti zemlje in potem primeska. Ker je sam na sebi premehek, in ker bi svinčniki iz take robe preveč zamazali, zato pridevajo očiščenemu grafitovemu prahu nekaj glin. Ta mešanica se z vodo vmesi v testo in potem v posebnih stiskalnicah stisne na okrogle ali štirioglate kose.

Razrezani kosovi se posušé ter postavijo v žarečo peč. Čim več je primešane glin in čim dalje se pekó, tem trši postajajo svinčniki. Nazadnje se ovijó z lesenim ovitkom, zvežejo v snopiče ter razprodadó.

174. Svinec.

Nekatere rudnine, kakor železovec, zlato, srebro, platina i. t. d. se imenujejo kovine.

Taka kovina je tudi svinec, ki se v prirodi le malokdaj najde čist; večinoma je primešan žveplu in se takrat zove svinčnati sijajnik (Bleiglianz). Koplje se na Koroškem, Sleškem, na Angleškem i. t. d. To mehko, a zelo težko kovino zvaljajo v plošče, raztezajo v cevi ter zlivajo v raznovrstne stvari, zlasti v krogle in jagla (šretelj). Izdelujejo iz nje pa tudi svinčeno bel, ki je ena najimenitnejših barv.

Svinec in vse njegove spojine so strupene. Večkrat se kdo ostrupi sè svincem, rabeč svinčnato, cinasto posodo ali pa slabo žgano lončeno robo; nesreče so se tudi že zgodile s tobakom za nos, ki je bil zavit v svinčen papir.

175. Žveplo.

Žveplo se odlikuje po svojej rumenej barvi in je kakor premog in petrolej gorljiva rudnina. Žveplo kopljejo ali čisto kakor v Siciliji, ali pa spojeno z drugimi rudninami. Žveplo se nahaja raztopljeno v nekaterih rudnicah, pa tudi ognjeniki bljujejo njegovo paro. Izkopano žveplo se čisti in topí v posebnih kotlih, kjer se izpremení v paro; ta se napelje v velik prostor, da se hladí in kakor predroben rumen prah pada na dno. Temu prahu pravimo žvepleni cvet. Žveplo gorí z modrikastim plamenom ter zrak tako osmradi, da težko dihamo in kašljati jamemo v njem. Z žvepleno paro snažimo volnato obleko, pa tudi usmrtujemo živali, n. pr. čebele in ose. Tudi človeku je para zelo škodljiva in ga utegne zadušiti. Kjer pa človek ne more dihati, tam tudi ogenj ne gorí; zato ugasne plamen v žveplenej pari. Ogenj v dimniku se zatara, ako spodaj sežgemo žveplo v ponvi. Žveplo gorí sicer počasi, a zanesljivo; zaradi tega rabijo žveplene niti pri kamenolomu in pri zažiganju podkopov.

Z ogljem in solitrom daje žveplo smodník, katerega strašna sila je vsakemu znana. Sploh je žveplo kaj imenitno in važno, posebno za obrtnost. Vendar se mora zelo previdno ravnati z njim.

176. Soliter

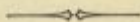
je solna razvrst, ki jo najdemo kot iglasto skorjo na mnogih krajih. Pogosto se nahaja po hlevih in stajah in blizu gnojišč; večkrat tučì vidimo, da iz starega zidovja tudi

cvetó majhni kristali nekega grenkljasto hladečega solitra. Največ ga v Evropi dobivajo v solitrarnicah, v katerih se najprej dela za soliter potrebna soliturna kislina. — Soliter je hladečega, slanega okusa. Rabi se za zdravila ter je tudi dober gnoj. V vročini se topí; če tačas z njim pridejo v dotiko gorljive stvari, odtegnejo mu obilni kislec in hlastno goré. Na tem je osnovana njegova raba za smodník.

177. Glina

je kremenčevokisla prst prav različne barve; razprostranjena je skoro po celem svetu. Z vodo zmešana glina je mehka in gnetna stvar, ki ne pušča vode skozi. Zaradi tega svojstva je za poljedelca mnogo vredna; pridržuje namreč njivi mokroto, ki je potrebna za uspešno rast. — Iz mokre in gnetne gline so že v starodavnih časih delali posodo. Ako namreč žgemo mokro glino, dobimo čvrsto in zvonečo robo. Takej posodi se pridevajo razna imena, kakor je pač iz boljše ali slabše gline. Iz precej peščene gline, ilovica zvane, žgemo opeko.

Rudnistvo torej razpada na kamenje, kovine, gorljive rudnine, soli in prsti.

Človek in človeško društvo.

178. Človek.

Nebrojne so stvari, katere je ustvarila vsemogočna roka božja. Nad vsemi pa stoji človek zaradi neumrljive duše in njenih prečudnih zmožnosti. Človek more pre-mišljevati sebe in svet; on se z a v é d a. Človek je lahko pobožen, ker edini on spoznava svojega stvarnika. Če tudi ne vidimo duše, že vnanja podoba ga loči od živali: človeško t e l ó že samo oznanjuje, da v njem stanuje duh božji.

Edini človek nosi glavo pokonci in gleda proti nebu z jasnim obrazom. Izpod lás se mu sveti gladko, čisto čelo, kakršnega nima nobena žival. Nos ima sredi obraza; usta zapirate rdeči, mehki ustnici, ki se od-pirate na prijazen posmeh ali na razumno govorico. V ustih je zob pri zobu, nobeden krajši, nobeden daljši. Lice pokriva mehka, čutljiva koža, ki se nam včasih zardí kakor kri, včasih obledí kakor zid.

Nobenej živali se na licu ne more tako dobro videti žalost in veselje, up in strah, blagost in osornost, zdravje in bolezen, kakor na človeškem obrazu. Vsak čut, vsaka strast, ki nam tičí v srcu in duši, razodeva se nam tudi na licu.

Pa kaj bi bilo lice brez očesa! Iz očí govori duša. Ta govorica se ne dá pripovedovati samo s pustimi besedami, tudi se ne more napisati s peresom; človek

jo mora videti. Kdo more opisati milino materinega očesa, ko se ozira na ljubljeno dete! Kak razloček med njenim pogledom in med pogledom pogumnega moža, kateremu se je v jezi okó napelo in vprlo v sovražnika! In če zaigra solza v očesu, kako razumljivo nam govori solzno oko! Drugače se sveti solza bridke žalosti, drugače solza srčne radosti. To so skrivnosti človeške duše. Tega nima nobena žival.

Ali kakor je okó lep in neprecenljiv dar božji, vendar še ni največji. Še nekaj je, kar človeka še bolj povzdiguje. To je jezik, to je govor. Brez govora bi bil človek le na pol človek. V govoru se razodeva naša največja vnanja prednost. Kako srečni smo, da si moremo razodevati svoje misli in izkušnje, da moremo vse to ohraniti v spominu ter o priložnosti ravnati se po tem! Drug se uči od družega; kar se je naučil ali kar je izkusil eden, to pové drugim; ti potem vedó in znajo, kakor da bi bili vse to sami izkusili. Zato je človek bolj premeten od lisice, hitrejši od konja in močnejši od slona.

Res je, da imajo tudi živali med seboj neke glasove, s katerimi se vabijo in kličejo ali pa svaré v nevarnosti; a ti glasovi se ne morejo primerjati človeškej govorici. Sam človek zna govoriti, ker samo on more misliti. Kako moč ima govor ne le nad živalmi, temveč tudi nad ljudmi! Kake čute budí v nas govorjenje nedolžnega deteta, kako nas pretresa gromovita beseda navdušenega govornika! Beseda je neznana moč, katere človek ne bode nikdar izmodroval.

Človek je podoba božja in gospodar na zemlji.

Fr. Erjavec.

179. Človeško teló.

Čudno in modro je ustvarjeno človeško teló. Vsak del ima svoja posebna svojstva in vsak ud ima svoja opravila.

Teló se deli na tri poglavitne dele, kateri so: glava, trup in zunanji udje.

Glava je visoka čuvajnica človeškega trupla. Vrh in zadnji del glave odevajo lasjé. Sprednji del se imenuje obraz ali obličje. Za čelom so možgani, katere zakriva koščena črepinja.

Iz možganov izhajajo živci po vsem životu. Ako bi ranili možgane, človek omedlí; tudi lahko izgubi pamet ali še celó umre. — V glavi so najmenitnejša čutila: oči, ušesa, nos in usta z jezikom. Usta imajo dve čeljusti, zgorenjo in spodnjo, v katerih stoji 32 zób. Štirje sprednji zobjé vsake čeljusti odrezujejo ali odgrizajo jedila. Imenujejo se sekavci. Za njimi je na vsakej strani v zgorenjej in spodnjej čeljusti oster podóčnik, potlej pa po 5 ploskih in grbavih kočnjakov, kateri drobé in meljejo. Blagor mu, kdor ima zdrave in čvrste zobé, da lahko živež grize in žvéči, kar posebno dobro tekne zdravju. Treba je tedaj dobrih zób prav skrbno varovati, ne premrzlega piti, ne prevročega jesti in ne gristi pretrdih rečí. Tudi večkrat izmivati zobé, posebno po jédi, je dobro in potrebno.

Trup nosi glavo na vratu in obsega spredaj prsi in trebuh, zadaj pa hrbet. Vrat je toliko gibčen, da lahko gibljemo glavo, pa je tudi tako krepak, da lahko nosimo veliko težo. Hrbtanec je močen, gibljiv steber in ima na zgorenjem delu na vsakej strani po 12 réber, katera kakor močen spleten koš oklépajo srce

in pljuča ter narejajo prsi. V spodnjem životu je trebuh; tu so želodec in čreva.

Zunanji udje so: roke in noge. Vsaka roka ima nadlahtnico in podlahtnico, kateri se držite na laktu; nadalje zapestje, dlan in pet prstov. Roke so čudno umetelno ustvarjene; ž njimi si človek služi živež, ž njimi lahko naredí mnogo lepih reči. Kdo bi ne povzdignil hvaležno svojih rok in bi ne hvalil ljubega stvarnika za svoje dobre in zdrave roke! — Trup nosijo noge. Nad kolenom je stegno, pod kolenom pa golenica in piščal. Pod gležnjem je stopálo, ki obsega peto, podplat in pet prstov. Kdor hoče imeti zdrave noge, naj jih ohranjuje tople ter naj jih varuje mokrote.

Kosti so opora telesu; razstavljene so po vsem telesu in držé život, da se ne zruši. Mišice po telesu so to, kar imenujemo meso. Kite so životu vezi, ki rastejo iz mesa in vežejo in ovijajo kosti; kadar se mišice raztegnejo ali skrčijo, napravijo, da se gane roka ali noga, ali pa kak drug del telesa. Kite in mišice so zelo gibljive in močne; toda treba jih je že od mladih let vaditi in krepčati. Žile so votle cevi, po katerih teče kri po vsem životu. Živci so prečudne, debelejše ali tanjše nitke, ki izhajajo iz možganov in iz hrbtišča ter se širijo po vsem životu.

Koža je odeja človeškega telesa in ima brez števila veliko luknjic, ki jim pravimo znojnice. Po teh luknjicah prihaja znoj ali pot.

180. Srce, pljuča in želodec.

Kri, katera daje človeku toploto, sok, moč in rast, teče po žilah cipljah ali odvôdnicah od srca po

vsem životu, po krvnicah ali privodnicah pa zopet nazaj v srce. Ta krvni obtok trpi, dokler človek živi. Srce je v prsih zavito v srčno mrežo, srčnik imenovano, in ima štiri predalčke, v katere zajema kri; srce se razteza in krči ter tako pošilja kri po vsem životu. Zatorej se tudi čuti, da srce bije. Pri malem otroku udari srce v enej minuti po stokrat, pri odraslih ljudéh pa le do sedemdesetkrat. Ako srce prenašlo bije, naznanja, da človek ni prav zdrav. To pozná zdravnik po odvódnici, ki jo potiplje.

Pljuča so človeku meh in odevajo srce po vsakej strani ter napolnjujejo prsi. S pljuči dihamo, to je potezamo zdravi zrak skozi dušnik ali sapnik in pihamo škodljivo sapo iz sebe. Pljuča so mehka, imajo dve strani in so polna malih mehurčkov, ki so napolnjeni sè zrakom in opleteni z najmanjšimi vejicami pljučnih žil. Tu se druži zrak s krvjó ter jo rdeči, oživlja in krepčá. Zdrav, čist zrak zeló tekne človeku in daje življenju novo moč. Treba je torej pogosto okna odpirati in prevetrovati stanovalnice, posebno tam, kjer je več ljudi skupaj. Tudi ni zdravo, prsi stiskati ali pišé naslanjati se nanje. Ako kdo preveč teka, skače, pleše ali če pije preveč vina ali žganja, prenapolnijo se pljuča s krvjó; tak človek lahko nevarno oboli ali še celó umre. Če je v pljučih kri prevroča, vnamejo se rada; in če se kdo vroč prenašlo napije in se prehitro ohladi, sesede se kri v pljuča, da ne more dalje po žilah, ter pljuča začnejo gniti in se gnojiti. Naduha ali pa jetika potem človeka spravi pod zemljo. Zrak gre v pljuča iz nosnic ali iz ust skozi dušnik. Gorenji del dušnika se imenuje jabolko, in tu se dušnik odpira v golt s poko, ki se imenuje glasilka. Takój za dušnikom je pa požiralnik ali

goltanec, in tu bi se moglo zgoditi, da bi pri požiranju jedi ali pijače skozi omenjeno poko vhažale v dušnik namesto v požiralnik. Zató je nad glasilko neka hrustančasta loputa, jabolčna zaklopnica, ki zapira glasilko, kadar požiramo. Odprta je pa, kadar dihamo, govorimo, kadar se smejemo; zató se večkrat pripetí, da pri govorjenju med jedjó kaka drobtina uide v dušnik; vsled tega nastane kašelj, ki se ne ustavi, dokler se ona ne spravi iz dušnika. Kadar izženemo sapo skozi dušnik, lahko se oglasimo, govorimo ali pojemo. Kakor dušnik bolj ali manj napnemo in sapo dajemo z večjo ali manjšo silo, je tudi glas v govorjenju in petju tanjši ali debelejši, močnejši ali néžnejši.

Želodec, kuhar človeškega trupla, je pod srcem nad črevi. On dobiva prežvečeni in oslinjeni živež iz ust po goltancu, prekuha ga dobro ter soku podobnega pošilja črevom. Žolč, ki izvira iz jeter, pretaka se iz jeter in iz žolčnega mehurja pod želodcem v črevo ter pomaga, zmešan sè slinami, razkrojevati jedila, da se izpremené v mlečnat sok. Ta sok vsesajo male žilice, ki se razširjajo po znotranjem delu črev, da se združi s krvjó, katera po svojem vednem krogotoku donaša slehernemu udu primérno hrano; kar pa je nerabnega, odpravljajo čreva iz života. Vranica, katera se drži želodca odzad na levi strani, sprejema slabo kri ter jo pošilja jetrom. Obisti ali ledvice ležé v ledjih na obeh stranéh. Čreva, katerih se namota šestkrat toliko, kakor je človek dolg, so drobna in široka, čedno povita v mrenico in nabornjaku prirastla, da se ne zamotajo.

Notranjim ustrojem (organom) pravimo drob.

181. Zdravje.

Kadar je človek zdrav, ne vé, koliko je zdravje vredno; kadar je pa bolán, ceni še le to veliko dobroto. Mnogo ljudi že v prvej mladosti zapravi ljubo zdravje, in marsikdo je sam kriv, da hira in mora zgodaj umreti. Ako hočeš biti zdrav, zapomni si ta-le pravila:

Ne prehlajaj se! Prehlad je vzrok in začetek mnogovrstnih bolezní ter slabí človeško teló, da se ga raje prijemljejo nalezljive bolezní. Ljudjé se največ prehlajajo, kadar je vreme bolj hladno, mokro in izpremenljivo; kadar se mraz in gorkota naglo vrstita, kadar je po znojnej vročini hipoma hladno. Da se ne prehladiš, oblači in obuvaj se vselej vremenu primerno, ogibaj se krajev, kjer je prepíh, posebno če si poten ali celó premočen. Ne hodi iz tople sobe slabo oblečen na mraz; nikoli ne pij, dokler se nisi ohladil. Ne kopaj se, dokler si vroč in poten. Umivaj si vsak dan vrat in prsi s hladno vodo, pa pri zaprtih oknih in durih. Skrbi, da bodeš imel kožo suho, tako tudi obleko in obuvalo.

Varuj si oči! Srečen je človek, ki ima vsa čutila zdrava. Izmed vseh čutil pa je človeku vid najdražji. Očém škoduje prevelika ali pa premajhna svetloba, pa tudi dolga tema. Kdor ima táko delo, da mora gledati v svetle in drobne reči, naj večkrat z očmí počiva tako, da gleda na zeleno. Očém škoduje tudi vsako prehudo umetno razsvetljenje; posebno pa ne dé dobro očém, ako se trese to, kar gledamo; zató ni dobro, ako beremo peljaje se na vozu. Največ pa škoduje očém, ako se svetloba in tema hitro vrstite druga za drugo. Očém najbolj ugodne barve so zelene, modre in sploh temneje. Oči si dobre ohranimo, ako se vadimo daleč kaj ogledovati in razločevati.

Varuj si sluh! Sluh se po več vzrokih pokvarja. Vsak močen glas preblizu ušes škoduje sluhu, tako tudi, če se v ušesnej votlini nabere preveč ušesnega masla. Torej se mora tudi uho včasih, toda prav varno izčistiti.

Dihaj čist zrak! Najslabši zrak je tam, kjer prebiva veliko ljudi vkup, kakor po velikih mestih med visokim zidovjem, po zaprtih in ozkih ulicah, kjer sapa ne prepihava. Čist zrak je prav tako imeniten in najboljši pripomoček dolgemu in trdnemu zdravju, kakor mu je zaprt in izpriden zrak strupen in morilen. V hiši, kjer prebivaš, naj bo dober zrak. Ne trpi v hiši nobene reči, ki bi izpridovala zrak. Slab zrak dela v hiši mokro perilo, gnila, mokra tla, umazane reči, smeti, posebno pa, če je več ljudi v enej sobi.

Jéj zdrava jedila in pij zdravo pijačo! Jedila so rastlinska in živalska. Najboljša rastlinska jed je kruh, za katerega vsak dan prosimo Boga. Živalska jedila so bolj tečna in bolj prebavna. Mleko je sredina rastlinskih in živalskih jedil. Jedila pa redé takrat, ako jih želodec dobro prekuha in prebavi. Najbolj koristi človeku mešana rastlinska in živalska jed. Ni pa je nobene jedi, katera bi vsakemu ugajala. Tistim ljudjém, ki so vedno na prostem zraku, želodec bolje melje in kuha, ko onim, ki tičé v sobi in si z mislimi belijo glave. Najbolj naravna in najzdravejša pijača je čista voda. Najboljša voda je takoj iz studenca. Mleko je tečno; kisló mleko čisti in hladi kri. Dobro pivo je tudi redilna pijača, izprideno ali premlado pa je škodljivo. Vínó je starim in delavnim ljudem zdravo, ako ga zmerno pijó. Kdor ga pije preveč, zapravlja zdravje. V vročinskih boleznih je vínó gotov strup. Močna kava ni zdrava in

žene kri v glavo. Čaji so v nekaterih boleznih dobro zdravilo, za navadno pijačo pa niso. Žganje je strup. Nobena stvar takó strastno ne goni človeških moči in jih takó naglo ne duši, kakor ta nesrečna pijača. Kadar si vroč ali upehan, ne pij; taka nespamet te lahko spravi v posteljo ali pa celó pod zemljo.

Oblači se primerno! Primerna obleka je tista, ki naše teló spodobno zagrinja ter nas varuje mraza, vročine in mokrote. Obleka naj ne bode pretesna, da se ne ovira prosto gibanje in telesni razvoj. Kadar si moker, preobleci se! Ne obleci nikdar nobenega oblečila, katero je nosil bolník, ki je imel nalezljivo bolezen.

Ne vadi se tobaka! Tobak čestokrat škoduje zdravju ter človeku hitro postaja potreba; kolikor več potreb pa človek ima, toliko bolj je ograjena njegova sreča.

Lok — preveč napet — počí. Tudi človek ne more vedno vprežen biti in mora imeti svoj počitek. Splošni počitek je spanje. Spí ne manj ko 6, pa tudi ne čez 8 ur.

Imej zmerom veselo srce, hladno glavo, proste prsi, noge pa tople in suhe!

Po J. Volčič-u.

182. Telovadski zbor.

Vesel se je sešel naš zbor,	Krepí nam roke vedni boj;
In pesmi nam donijo,	Nasproti si stojimo —
Da tisočkrat od gozdnih gor	Ko v bitvi proti roju roj —
Odmevi se glasijo.	A v slogi vsi živimo.
V telesu zdraven jasen um	Tud' praznih pen nam mari ni,
In srce je veselo;	Srcé za dom nam bije;
Rok čvrstih moč in naš pogum	Zanj v prsih vedno nam gorí,
Sladí nam vsako delo.	Zanj kri rad vsak prelije.

Posl. Fr. Končan.

183. Vest.

Neki oče pošlje svojo hčerko Miciko v prodajalnico menjat bankovec za 10 goldinarjev. Prodajavec naglo našteje denar, Micika ga vzame ter otide. Po poti pa vendar prešteje še sama denar in najde en goldinar preveč. Uštel se je prodajavec, misli si deklica. Kaj storim? Kar nazaj mu ga ponesem, pravi deklica ter se obrne, zdirja k prodajavcu in mu vrne goldinar. To se takó dobro zdi možu, da pošteno deklico lepo pohvali in ji podari ta goldinar. Prav pristrčno je veselilo tudi Miciko, da je takó storila. — Kdo li je ukazal deklici, naj si ne pridrží tujega denarja? — Kdo je storil, da je bila deklica svojega čina takó vesela? Opominjal jo je prej in potem hvalil notranji božji glas, to je vest, ki nas opominja k dobremu in odvrača od hudega; ki nas hvali za dobre čine, nas pa tudi graja, če storimo kaj hudega.

Poslušaj svojo vest zvestó,
Prav te vodila vedno bo;
Srcé, ki čisto vest imá,
Je polno slada rajskega;
Nečista vest pa vedno skli,
Ne dá pokoja dni, noči.

184. Delo.

Bog nam je dal razne moči in zmožnosti, da jih porabimo sebi v blaginjo, bližnjemu v korist; treba torej, da jih vadimo že v mladosti. Česar se naučíš in navadiš v mladosti, to boš vedel in znal v starosti.

Marljiv deček bo priden gospodar, delavna deklica skrbna gospodinja. Le dober gospodar pa in skrbna gospodinja koristita družini, občini in državi.

Svoje zmožnosti rabiti takó, da se stori kaj dobrega ali koristnega, pravi se delati. Delo pa je prazno brez sreče z nebes; zató delaj, pa tudi móli vmes.

Kdor ne dela, naj tudi ne jé, pravi pregovor. Ako delaš rad, kolikor ti pripuščajo moči, si veselega srca, bodi si delo še takó težavno in trudapolno. Stoječa voda se usmradi, teló pa slabi, ako se ne potí pri delu.

Delo je različno. Kmet orje, seje, vlačí, kosí, mlati žito in spravlja pridelke. Zató mu je treba pluga in brane, vozov, kós, srpov i. t. d. Tega orodja si pa ne napravljá sam, ampak delajo ga kolarji, kovači in drugi.

Vsak človek torej ne more narediti sam vsega, česar potrebuje; zató si pomagamo drug družemu ter delimo delo med seboj, da se vsak lahko poprime ene stroke, enega dela.

Kar pridelujemo na polju, priredimo pri živini, kar dobivamo iz gozdov, iz rudnikov, to so naravni pridelki. Ali vseh se ne more človek okoristiti kar takó. Nekatere morajo obrtniki preustrojiti in prirediti za rabo. Med obrtnike štejemo zlasti rokodelce in tvorničarje (fabrikante), kateri iz različne robe delajo raznovrstno blagó.

Rokodelci delajo večinoma z rokami, jemajoč si na pomoč razno orodje. Rokodelec se mora pogosto ravnati po želji onega, ki mu je naročil delo. Pregovor uči: rokodelstvo je gotovo jelstvo. Ta prislovica veljá pa samo o marljivih in vestnih rokodelcih.

Marsikatera reč, katero so popred izdelovali le z rokami, napravljá se dandanes že z umetno postavljenimi stroji, ki jih goni po večjem ogenj in voda.

Stroji (mašine) prihranijo človeku veliko truda ter izdelujejo blago sploh ceneje, pa tudi hitreje in lepše.

Robo in blagó pa spravljajo med ljudi kupčevavci ali trgovci.

Nekateri ljudje si izvolijo torej za svoj poklic kmetski, obrtniški ali trgovski stan. Potrebni so pa tudi drugi stanovi, kakor vojaški, uradniški, učiteljski, duhovski in umetniški. Vojaki branijo deželo notranjih in vnanjih sovražnikov ter varujejo drugim imetje. Uradniki skrbé za javni red in mir, za varnost osebe in lastnine; oni izvršujejo postave in razsojajo pravde. Učiteljem je naložena lepa naloga, izobraževati mladino z odgojo in s poukom, da bode kdaj sebi v prid, državi pa v korist. Duhovniki oznanjujejo božje resnice in delé svete zakramente. Umetniki vzbujajo sè svojimi umotvori naše čute za dobro in lepo.

Vsak človek ima svoj poklic, vsak stan pa svoje veselje in svoje težave. Srečni in zadovoljni smo lahko v vsakem poklicu, ako izpolnujemo svoje dolžnosti. Ni ga stanú, da ne bi bil časti vreden, če le dela v blaginjo človeštva.

185. Kaj vedo povedati ded svojim vnukom o zemljiški knjigi.

Stari Miha Strehar je umel dobro pripovedovati kakor malokdo. Seveda so se nanašale njegove povesti le na mestece, v katerem je živel že nad 60 let. Ko je pripovedoval o strašnem požaru, ki je uničil skoro dve tretjini mesta, o veliki povodnji, ki je pokončala mnogo blaga in imenja in celo nekaj prebivavcev, ko je opisoval nevihto in točo, ki je pobila polja pred 20 leti, podrla drevje, vrgla zvonik z mestne cerkve in razkrila mnogo hiš, poslušala sta ga trepetaje štirinajstletni vnuk Janko in dvanajstletna vnukinja Jerica. Rad je pripovedoval otrokoma tudi o prebivavcih, ki so si pomnožili imenje in veljavo s previdnostjo,

pridnostjo, delavnostjo, pobožnostjo in občekoristnim delovanjem. A vedel je tudi govoriti o marsikom, ki ga je spravila nevednost ali lahkomiselnost v nesrečo.

Jasnega pomladanskega dneva je šel na izprehod na bližnji griček.

„Ljubi dedek,“ vpraša naenkrat deklica, „kaj pa je premičnina in nepremičnina?“

„Otrok, zakaj pa vprašaš?“

„Danes zjutraj so oklicali na trgu, da bodo prodajali vso premičnino in nepremičnino našega soseda. Zato bi rada zvedela, kaj je to.“

„To ti lahko povem,“ odgovorijo ded — in začno: „Bilo je leta 1866., koncem meseca junija.“ Naenkrat počí glas: »Sovražniki gredo!« Nekateri ljudje, ki so imeli vozove in konje, so napregli, so naložili na vozove jedil, pohištva s perilom, z obleko, urami, denarjem, vrednostnimi papirji, knjigami i. t. d.; reveži so gnali svojo kravo ali kozo iz hleva, so naložili svoje imetje na vozičke in vse je bežalo z otroci v bližnjo goro, ker so mislili, da bodo tam varni sovražnika. To je bilo žalostno.

Ali vesta sedaj, kaj in kakšna je premičnina?“ vprašajo ded.

„Prav tako! konji, krave, prasiči, ovce, koze, pohištvo, vozovi, perilo, obleka in nakitje, jedila kakor kruh, maslo, jajca, meso, z eno besedo vse, kar se da spravljati z mesta na mesto, je premičnina. Zemljišče, njive in polje, travniki, pašniki, gozdi, hiše, hlevi, skednji, kočé, fabrike, cerkve in kapele se pa ne dajo premikati, so torej nepremičnine.“

Med tem so bili prišli izprehajalci na vrh. Od tod je bil krasen razgled, pod njimi je bilo mnogo nepremičnine.

„Glejta, koliko nepremičnine vidimo,“ rečejo ded.

„Toliko je travnikov, njiv, vinogradov, polja,“ reče Jerica; „kako pa ve vsak posestnik, kaj je njegovo, in se nikdo ne zmoti, da se ne kregajo in pričkajo.“

„Da se ni treba kregati in pričkati posestnikom med seboj,“ odgovore ded, „imamo v svoji dragi domovini prav primerno napravo. Pred kratkim sta bila z menoj v davkariji. Na nekih vratih sta čitala napis: Zemljiški kataster. Beseda je za tako mlade ljudi sicer malo težka, vendar pa ne pravi nič drugega nego: Tukaj so zapisane natanko vse nepremičnine vseh občin spadajočih pod to davkarijo. Najmanjša kmetska hiša in največja graščina, vsako zemljišče, bodisi malo ali veliko, ima tukaj svojo številko, katastralno ali parcelno številko. Tako so posamezna zemljišča natanko popisana. O vsaki številki je povedano, ali pomeni hišo, njivo, gozd i. t. d. Ker je pa izmerjen že od davnih let ves svet naše domovine prav natanko, se izve tukaj tudi, koliko arov meri to ali ono zemljišče, vrhu tega pa tudi, koliko kron čistega dohodka donaša na leto svojemu posestniku. Pri zemljiškem katastru je tudi katastralna mapa, v kateri kaže natančna geometrijska risba, kje leži dotično zemljišče, ali je blizu ali daleč od kraja, ali je na desnem ali na levem bregu kakega potoka ali kake reke, ali je trioglato, pravokotno, kvadratno ali mnogokotno ali kakršno si bodi obliko že ima.

Tako je urejena nepremičnina v naši domovini, tako se varuje krega in pričkanja. Zato more nalagati davkarija posestnikom nepremičnine davke tudi popolnoma pravično.“

„Kaj pa je zemljiška knjiga, ljubi ded?“ vpraša Janko.

„Kaj še vprašaš, otrok?

Vaš sosed, prijazni gospod Planinar, je vendar vodja zemljiške knjige v našem mestu. Kolikokrat pripoveduje vašemu očetu o napakah, katere si nakopavajo nekateri ljudje glede zemljiške knjige! Kakor vodi davkarija kataster, tako vodi sodišče zemljiško knjigo. Tudi tu je najlepši red. Za vsako posest so namenjeni posebni listi, zemljiško-knjižne vloge; vanje se zapisujejo različni vpisi čedno in lepo. Zemljiška knjiga je zanesljiv svetovalec in poročevalec. Koliko ve povedati! Hišnemu posestniku je bilo treba denarja, izposodil si je na svojo hišo 2000 K. ta vsota je vpisana kot dolg na njegovi hiši; drug sme izpeljati kapnico na tujo zemljo; tretji sme rabiti stezo po tujem posestvu; četrti da polovico svoje hiše trgovcu v najem; stara ženica ima v neki hiši „kot“ do smrti.

Čigava je kaka hiša, čigavo je kako polje, čigav kak vinograd, zveš v zemljiški knjigi, kajti za lastnika hiše, polja ali vinograda velja le tisti, na katerega je prepisano posestvo.

Kdor pa hoče zvedeti naravno ležo in obliko takega posestva, pogleda v zemljiško mapo, ki se ujema s katastralno mapo.

Ko je hotel kupiti vaš dobri oče od gospoda Jelenca travnik ob vašem vrtu, je šel najprej gledat v zemljiško knjigo. Travnika ali druge nepremične reči ne moremo kupiti kakor žemljo pri peku ali kožuh pri krznarju. Samo ustna pogodba ne velja. Taka menjava posesti mora biti zapisana v zemljiški knjigi, da velja. Vaš oče je dal pogledati, ali je gospod Jelenec res lastnik travnika in, ali ni vknjižnega na tem zemljišču kaj dolga. To je bilo pametno

in dobro; kdor se zanaša na to, kar pravi zemljiška knjiga, pri kupovanju ali prodajanju ne pride v škodo.

Ko je videl oče, da je vse v redu, je šel z gospodom Jelencem k notarju, je dal napisati kupno pogodbo — kaj je to, že vesta iz spisja — potem je šel k sodišču, ki je dalo prepisati lastninsko pravico do tega travnika od gospoda Jelenca na vašega očeta.

Tako ravna previden mož. Vaš oče je vedel, da je dolžen dati prepisati kupljeni travnik v zemljiški knjigi na svoje ime. Kdor tega ne stori o pravem času, ga lahko kaznuje sodišče z globo. Vaš oče je pa tudi vedel, kake neprilike se rode lahko posestniku, čigar pravica v zemljiški knjigi ni vpisana.

Vidita, ljuba vnuka, za tako kupčijo treba tudi pameti in razuma. Vinogradnik Janez Slama pa ni bil ravno razumen; to kaže tale zgodba.

Gostilnicar Leča iz Prekelj je imel svojo hišo in gospodarstvo. Pred tremi leti okolo sv. Martina je kupil od vinogradnika Slame ves vinski pridelek za 1000 K in mu je obljubil plačati takoj 100 K, ostalih 900 K naj se pa vpiše Slami na korist v zemljiški knjigi na Lečevo krčmo. Slama je poznal krčmo in je bil zadovoljen. Mislil si je, hiša zadostuje v varstvo za 900 K, pa ni pogledal, kaj je zapisano o Lečevi gostilni v zemljiški knjigi.

Čez poldrugo leto dobi Slama uradno naznanilo, da se bo prodala Lečeva hiša. Sedaj je utegnil teči v nekoliko oddaljeni zemljiško-knjižni urad, da bi videl, ali niso vpisane tudi druge terjatve na Lečevi hiši. Sam sebi ni hotel verjeti, ko vidi, da so vpisane pred njegovimi 900 kronami še štiri druge terjatve za 8000 K. Hišo je pa cenilo sodišče samo na 8000 K; ker pa nikdo ni ponudil več, morali so prodati hišo

pod cenilno ceno za 7500 K. „Kdor prej pride, prej melje“ velja tudi o dolgovih vpisanih v zemljiško knjigo; to se pravi, prva terjatev ima prednost pred drugo, druga pred tretjo i. t. d. Janko! dobro znaš računati. Izračunaj torej, koliko je dobil Slama za svoj dolg 900 K od izkupnine za Jelenčevo hišo!“

„Ne vinarja,“ odgovori Janko.

„Da, ves denar je bil izgubljen.“

Sedaj je tarnal Slama: Oj nesreča! Ali s tem ni zadel prave. Komur pogori hiša ali skedenj, komur potolče toča žito na polju, komur poškoduje ploha zemljišče, tak sme tožiti o nesreči. Slama pa ne. Slama je sam kriv, da je trpel škodo on in njegovi otroci z njim. Sam je zanemaril pri prodaji vina dobrega prijatelja, cenega svetovalca, zemljiško knjigo, ki daje pojasnila vsakemu zastonj. Morebiti je izučila Slamo izkušnja.“

186. Človeški udje se upró.

Svoje dni, tako pripovedujejo, so se vsi udje človeškega trupla naveličali služiti želodcu, ter se upró rekoč: „Čemu bi mi težko delali in pripravljali želodcu, a on bi sladko užival brez dela?“ Noge niso hotele več nositi, roke ne delati, zobje ne gristi, tudi nos se je vihal in branil vohati. „Saj smo vsi udje enaki,“ dejali so; „vsi bodemo uživali in živeli enako veselo.“ — Prvi dan svoje nepokorščine so uporni udje izhajali še precéj dobro: bili so dobre volje. Drugi dan so slabeli, tretji dan omagovali, četrti dan so bili pa že takó slabi, da se niso mogli geniti, peti dan pa so skoro umirali.

Uporni udje skličejo zbor, da bi se posvetovali in si postavili vlado; a glej siromaštva! Oči so tako

upadle in oslabéle, da niso mogle razločiti nobene reči; noge so omahovale in niso mogle nositi trupla: roke so se tresle od slabosti, in tudi jezik, poprej najhujši podpihovavec, ni se mogel več obračati po ustih. Truplo je ležalo na tleh in je pojémalo.

Na to se oglasi glava rekoč: „Prevzetni uporniki! zdaj vidite, kam ste prišli! Želodec niste hoteli dajati, kar mu gre, pa tudi on nima moči, da bi vam dajal, česar potrebujete. Vi mu nočete pomagati, zato pa vam tudi on ne more pomoči.“ — „Res je takó,“ pritrdijo vsi udje; „prav govori želodec, da nas priganja na delo.“ — Voljno prime vsak ud za svoje delo, in vsi dajó radi želodec, česar potrebuje. Kmalu ozdravijo vsi udje ter so zopet trdni in močni.

Takó se godí vsakej državi, ker v njej je potreba delavcev, pa tudi vladavcev. Podložniki plačujejo davke, oblastvo pa jim daje moč; družemu brez družega ni mogoče živeti; Bog je to tako naredil in uredil.

187. Cesar in država.

Našo državo vlada Njih cesarsko in kraljevo apostolsko veličanstvo, presvetli cesar avstrijski, vsled dedínske pravice, katera gre habsburško-lotarinškej rodovini.

Država je razdeljena na dva enakopravna dela: na avstrijske in ogrske dežele; vsaka polovica ima svoje posebne postave in posebno upravo. Postave za vse avstrijske dežele sklepa „državni zbor“ na Dunaju, za ogrske dežele pa „državni zbor“ v Budimpešti. Avstrijski državni zbor se delí na „gosposko zbornico“ in „zbornico poslancev“, ogrski pa na „zbornico velikašev“ in „zbornico zastopnikov“. Vsej državi vkupne zadeve pa: (vnanje zadeve, obče denarstvene

zadeve in vojaštvo) obravnavajo takó imenovane „delegacije,“ katere ogrski in avstrijski državni zbor — vsak polovico — izbirata izmed sebe.

Posebne koristi posameznih dežel pa zastopajo v deželnih glavnih mestih „deželni zbori“ ter sklepajo dotične postave.

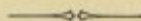
Sklepi delegacij, državnih in deželnih zborov so šele tedaj postave, če jih potrdi cesar. Oblast postave zvršiti je pridržana samemu cesarju. Cesar ima neomejeno pravico, napovedati vojno (vojsko), sklepati mir in pogodbe z vnanjimi državami, imenovati uradnike, deliti rede in pomiloščevati obsojence. Cesarju gre poveljništvo nad vso vojsko.

Ker pa presvetli cesar ne more sam pregledati in upravljati cele države, pomagajo mu v tem cesarski kraljevi oblastniki, kateri imajo pravico, čast in oblast od cesarja. Svetli cesar ima svoje ministre, v vsakej kronovini pa svoje namestnike ali deželne predsednike. Vsaka dežela ima svoja okrožja s poglavarji in z uradniki, kateri v cesarjevem imenu vladajo svoja okrožja ter skrbé za njih srečo in blagostanje. Pa tudi občinski župani, svetovavci in odborniki morajo pridno pomagati cesarskim uradnikom, da je vse lepo mirno, da se množi sreča in splošna blaginja.

Cesar ljubi vsa svoja ljudstva brez razločka dežele, vere in narodnosti prav po očetovsko; zaradi tega je nas vseh sveta dolžnost, da mu njegovo ljubezen povračujemo, da njegov prestol, kakor tudi našo očetnjavo branimo, če je treba, da postave zvesto izpolnjujemo in voljno plačujemo davke.

„Vse za dom in za cesarja, kri, življenje naj veljá!“

Fr. Jamšek.

Iz zgodovine.

188. Odgoja spartanske mladine.

Na južnem koncu grškega poluotoka so prebivali v neutrjenem mestu hrabri, bojaželjni Spartanci. Da bi v vojnah lože zmagovali, dal jim je slavni Likurg postave, ki so določale, kako je vzrejati mladino, in kako morajo živeti odrasli Spartanci.

Takój po rojstvu so Spartanci morali svoje otroke prinesiti posebnemu starejšinskemu odboru, ki je ogledal novorojeno dete. Krepkega in zdravega dečka so takój vpisali med meščane ter ga izročili materi, naj ga vzreja do sedmega leta; slabotnega in pohabljenega pa so položili na goro Tajget.

V sedmem letu so zdravi dečki morali zapustiti očetovo hišo in so prišli v javna odgojališča, v katerih so jih vzrejali posebni učitelji do dvajsetega leta ob državnih troških. Po starosti v posebne razrede razdeljeni so spali na senu ali slami; od petnajstega leta pa so ležali na trstju, ki so ga morali sami natrgati v reki Evroti. Poleti in pozimi so hodili bos in gologlavi, oblečeni v lahko volneno suknjico. Sploh so morali mladeniči svoje teló utrjevati, da bi se tako že v mladosti privadili vsem težavam, katere mora človek prenašati v vojni. Zató so jim tudi dajali jako slabih jedí in še teh takó skopo, da se niso nikdar popolnoma nasitili.

Vsako leto so se v templju enkrat krvavo bičali. Kdor se je izkazal najmanj občutljivega, da ni zastokal, dobil je častni venec v dar. Tu se je večkrat pripetilo, da so pogumni mladeniči prej omedleli ali se celó mrtvi zgrudili na tla, nego bi bili le malo zajokali.

Spartanske učilnice so bile prav za prav vojaške vadnice; tu so se urili v telesnih in vojaških vajah, drugih znanosti pa se niso skoro nič učili. Mali dečki so se vadili le skakati in letati; ko so pa postajali večji, jeli so se rovati in boriti, metati kopje in krožek, učili so se plavati in jahati. Odrastli mladeniči so se svojimi učitelji tudi hodili na lov. Da bi postali gibčni in ročni, vadili so se v raznih vojaških plesih. Prepevaje bojne pesmi so se navduševali za domovino in častili bogove.

Med čednostmi, v katerih so se Spartanци posebno odlikovali, bila je najlepša ta, da so se morali že v mladih letih privaditi starost spoštovati. Vsak mladenič je moral pred starčkom vstati ter se mu sè stola umekniti in s pota ogniti. Na vsako starčkovo vprašanje je moral mladi Spartanec kratko in jedrnato odgovoriti; kajti dolgo in prazno besedovanje se jim je zdelo jako nespodobno. Sploh so Spartanци sloveli, da znajo z malo besedami mnogo povedati.

Kakor dečki, tako so se vzrejale tudi spartanske deklice. Ostajale so sicer tudi po sedmem letu domá pri svojih materah, vendar so se urile v telovadnici. Zató so bile Spartanke znane kot jako pogumne žene.

Spartanci pa so tudi potem, ko so kot mladi možje zapustili javne zavode, morali živeti jako trezno in ostro. Niso se smeli razvaditi z obilnimi in nasladnimi jedili; zato možje niso jedli domá, ampak shajali so se na večer v javnih obednicah, kjer jih je po petnajst vkup večerjalo pri enej mizi.

Za hrano je vsakdo moral dajati na mesec določeno mero moke, vina, sira, smokev in nekoliko gotovega denarja. Svinjsko meso sè soljo in kisom (octom) v krvi kuhano jim je dajalo vsakdanjo črno juho. Razen tega so dobivali sira in smokev, prigrizovali so kruh ter po starogrškeji navadi pili vino z vodo mešano. Včasih so imeli tudi pečene divjačine, če jo je podaril kdo izmed petnajsterih svojeji družbi.

Spartanci se niso bali vojne, ampak veselili so se je kakor kake prijetne slovesnosti. Prepevaje junaške pesmi so šli pogumno

v boj, v katerem so rajši častno poginili, kakor da bi bili premagani bežali domov. Kdor je bežal pred sovražnikom, tega je zadelo obče zasmehovanje in obča sramota.

Po J. Staré-tu.

189. Spartanka.

Sparta staro mesto bilo,
Ki junakov je vzredilo,
Hrabrih sinov slavni broj.
Kakor skale v boju stali,
Radi so življenje dali,
Branit' dom in venec svoj.

Sin Spartanke pa pobegne,
Ko mu strah na srce segne,
In domu prinese meč.
Mati sinu meč izdere
In mu prsi ž njim predere:
„Ne boš bežal,“ pravi, „več.“

„Mati, joj, kaj ste storili!
Svojga sina ste vmorili,
Ne poznate sina vi?“
„Lažeš izrod!“ reče mati,
„Sina nočem te poznati,
Moj sin z vojske ne beži.“

Se Slovenka ne sramuješ,
Ko spartansko mater čuješ?
Káko govoriš pa ti?
Grda, slaba taka mati,
Ki bi mogla sinu djati:
„Sin! uidi in se skrij!“

Bežec, ki iz vojske vhaja,
Dom sovražnikom izdaja,
On je Iskarjotov brat.
Hitro bode tihotapec,
Vsake hudobije hlapec,
Bo razbojnik in bo tat.

190. Leonida sè Spartanci pri Termopilah.

Grške države starodavnega časa, dasi so bile nekatere zelo majhne, kažejo, koliko moč ima sloga. Sloga jači, nesloga tlači, pravi pregovor. Tovařišica slogi mora biti junaštvo, junaštvo pa izvira iz iskrene, navdušene ljubezni do domovine. Mnogo zgledov te vrste nahajamo med Grki; imena grških junakov se odlikujejo v vesoljnjej zgodovini kakor najsvetlejšje zvezde na

nebu. Med najslavnejše možé, kateri so se kdaj borili za domovino, mora se šteti Leonida, kralj spartanski.

Pogostoma so se vojne druhali vsipale iz Azije nad evropske narode. S posebno hudimi vojskami so Grke nadlegovali Perzijani; najsilnejše trume pa je bil nad nje pripeljal perzijanski kralj Kserks. Njegova vojska (armada) je bila tolika, da se je po dveh mostovih sedem dni vrstila čez Helespont, prehajaje iz Azije v Evropo. Ta vojska se je valila proti jugu, hoteč polastiti se grške zemlje.

Grki so sklenili, braniti se v soteski pri Termopilah. Skozi to sotesko je namreč vodila pot po kopnem iz severa proti jugu. Leonida jo zaprè s 300 Spartanci in z nekoliko drugih Grkov.

Pač razkači Kserksa predrznost, da peščica Grkov hoče zagraditi pot njemu, mogočnemu perzijanskemu kralju. Ostro zahteva, da mu naj Grki izročé svoje orožje. Ali Leonida njegovemu glasniku prav po spartansko odgovori: „Pridi sam ponje!“ Ko se pa ošabni Perzijan grozi Grkom, da je Kserksovih vojakov toliko, da solnce zatemné sè svojimi puščicami, odgovori mu neki Spartanec: „Tem bolje, bojevali se bomo v senci.“ Srdit ukaže Kserks svojim trumam, naj primejo kopico Grkov. Vname se hud boj. Ali Kserksovih vojakov pade truma za trumo; Grki pa stojé trdno kakor zid. Nazadnje ukaže Kserks celó svoje telesnej straži, ki je štela 10.000 najhrabrejših vojakov, naj napade Grke; pa tudi ta tako zvana neumrljiva četa ni opravila nič.

Ali česar ne zmaga sovražnikovo orožje, premaga ostudno izdajstvo. Sredi junaških Grkov je bil grd malopridnež, po imenu Efijalt; ta se ukrade k Perzom ter jim pokaže skrivno stezo prek gore. Priplazi se truma sovražnikov Grkom za hrbet, da jih napade od zadaj. O pravem času zvé Leonida nevarnost; vedoč,

da je zastoj se dalje bojevati, ne brani nikomur domov. Mnogo jih odide. Leonida pa ostane s 300 Spartanci in 700 Tespijani — le-ti si izvolijo junaško smrt za domovino. Vname se iznova strašen boj. Kakor se poleti iz sivih oblakov vsuje ledena toča na žitno polje, takó gosto so letele perzijanske puščice nad glavami neustrašnih Grkov, ki so posekali vse, kar je živega doseglo ostro njihovo kopje. Ko se je po junaškem boju zgrudil slavni Leonida, obstopili so še živi Spartanci mrtvo telo ljubljenega kralja ter ga do zadnjega branili kakor srditi levi, dokler niso popadali. (480. l. pred Kr.)

To je naredil gnusni izdajavec, čigar ime živi v prokletstvu razžaljenega naroda.

Leonido pa in njegove junake slavé neumrljive pesmi, poveljučuje jih hvaležni spomin. Na bojišču so jim Grki postavili leva z napisom:

Lakedemoncem (Spartancem) naznani, popotnik, da tukaj ležimo

Mrtvi, ker vélel takó je domovine ukaz.

Po A. Umk u.

191. Romul, ustanovitelj Rima.

V srednjej Italiji, v pokrajini Laciju, je bilo mesto Alba Longa. Tu je nekdam vladal kralj Proka, ki je zapustil dva sina, namreč Numitorja in Amulija. Poslednji pahne starejšega s prestola, ukaže njegovo hčer Rejo Silvijo živo pokopati, njena dvojčka Romula in Rema pa vreči v reko Tiberó. A bila je takrat povodenj; zató sluge niso mogli priti do reke ter so položili nečke z dvojčkoma kar na polje, koder je stala voda. Ko je voda jela padati, ostala sta novorojenčka pri nekej smokvi. Tu pride volkulja, ki ju je dojila, dokler ju najde neki pastir. Na pastirjevem domu sta odrastla najdenčka kot njegova sinova ter sta postala krepka mladeniča. Ko sta zvedela, katere rodovine

sta, zbrala sta trumo pastirjev; s temi sta napadla Amulija ter zopet na prestol postavila svojega deda Numitorja. Iz hvaležnosti jima ta dovoli, da smeta ob reki Tiberi sezidati mesto.

A nista se mogla pogoditi, kateri bode mestu gospodaril in mu dal ime. Zmenita se torej, naj odločijo bogovi. O polnoči ideta vsak na svoj hribec čakati, kateremu se bodo prej pokazala ugodna znamenja. Proti jutru zagleda Rem šest jastrebov in takó poroči bratu srečen prigodek, a v tem se Romulu prikaže dvanajst jastrebov, kar je po razsodbi zvedenih móž bilo ugodnejše znamenje.

Romul je torej postal kralj novemu mestu, katero je po sebi imenoval Roma (slovenski: Rim). Ko je novi kralj izorál brazdo ter ob njej jel zidati mestno ograjo, posmehoval se mu je Rem ter zaničljivo skočil čez nizki zid. To je Romula strašno razjezilo; ves razkačen ubije brata rekóč: „Takó naj pogine vsakdo, kdor se bode kdaj predrznil preskočiti to zidovje.“ Takó se glasi pravljica o početku rimskega mesta.

192. Fabricij.

Pir, neki kralj v severnej Greciji, je bil izvrsten vojskovodja. Prišel je nad Rimljane z mogočno vojsko in mnogimi sloni, ki so nosili na hrbtu stolpe z vojaki. Rimljani so se prestrašili slonov, ki jih prej še videli niso, ter so v prvi bitvi izgubili polovico vojakov. Mnogo jih je poginilo, mnogi so prišli živi sovražniku v pest. Pa tudi Pir je imel dosti izgube. Da bi osvobodili ujetnike, poslali so Rimljani k Piru poštenega in hrabrega Fabricija. Pir pa bi bil rad sklenil mir; zató je poskušal pridobiti si veljavnega Fabricija. Ponujal mu je mnogo zlata in drugih dragocenosti. Preprosti Fabricij pa ni hotel vzeti ničesar rekoč, da ga njegovo malo posestvo dostojno živi. Kralj ga na to pelje v šator. Ko se tu pogovarjata, odgrne se na enkrat zagrinjalo; za hrbtom rimskega poštenjaka je

stal velikanski slon, ki je svoj rilec iztezal črez poslančevo glavo. Nепrestrašeni Fabricij pa se nasmeje in reče mirno: „Kakor me prej ni zaslepilo tvoje zlato, takó me zdaj tudi ne straši tvoj slon.“ Pir je občudoval nepodkupno njegovo domoljubje in ga je spoštljivo odpustil.

V tretjem letu té vojne je Fabricij sam poveljeval proti Piru. Preden sta se sprijela, dobí rimski poveljnik od Pirovega zdravnika pismo s ponudbo, da hoče svojemu gospodu zavdati, ko bi ga Fabricij za to dobro plačal. Kaj je storil Fabricij? Poslal je izdajavčevo pismo Piru, ki se ni mogel dosti načuditi značajnemu Rimljanu. Rekel je: „Prej bo solnce izgrešilo svoj tir, nego bo Fabricij zapustil pota poštenosti.“ Brezvestnega zdravnika je Pir ukazal ob glavo dejati, Rimljanom pa je poslal ujetnike brez vsega rešila nazaj. Ti so mu vrnili enako število grških ujetnikov.

V dveh bitvah je Pir premagal Rimljane, v tretjej pa se je moral umekniti rimskeji junaškeji vojski ter zapustiti Italijo.

193. Družinsko življenje starih Slovanov.

I.

Slovani so nekđaj živelí v rodovinah ali zadržgah. Zadruga je obsegala vse sorodovince: starše, sinove, vnuke, pravnuke i. t. d. Zadruga je imela vse premoženje skupaj; vsak je delal za vse, vsi za vsacega.

Možjé so obdelovali polje in se pečali z živino; ženske so gospodinjile, predle so volno in predivo, tkale in pripravljale obleke vsem zadržnikom. Kadar je bila rodovinska hiša pretesna, postavile so si okoli

nje posamezne družine nove koče. Takó je zadruga štela včasih nad sto duš.

Da je bilo v tem gospodarstvu vse po redu in pravici, za to je skrbel starejšina ali gospodar (starosta). S prva je bil pač oče tudi gospodar; po njegovej smrti pa se ni gledalo na starost, ampak izvolili so si tistega, ki je bil izmed zadruga za to najpripravnejši in najsposobnejši. Starejšina je hranil zadružne sve-tinje, daroval je bogovom (stari Slovani so bili mali-kovavci), gospodaril je in odločeval zadružnikom dela. Vsi zadružniki so ga častili in se klanjali njegovim ukazom. Spomin umrlih starejšin se je hranil v podobah. Ako se je zadruga selila kam drugam, vzela je dedne podobe sè seboj; starejšina sam jih je nosil tja do novega selišča. Najhujša kazen je bila ta, če so koga kakor malovrednega „zlega sina“ ali kakor „zlo hčer“ izgnali iz zadruga, takó da je moral kakor „izgoj“ po svetu.

II.

Zadruga se je sem ter tja takó razrastla, da nje udje niso mogli več skupaj živeti, in da je bil oddelek prisiljen, poiskati si novih selišč.

Dokler je bilo prostora, zgodilo se je to v obližju starega stanovališča.

Takó so iz zadrug in novih naselbin nastale žu-panije. V zadrugi je sam starejšina oskrboval skupne reči; kadar so pa té zadevale vso županijo, posvetovali so se vsi zbrani starejšine, njim na čelu pa je stal župan, t. j. starejšina cele županije, celega rodú. Župan je imel vse one dolžnosti za ves rod, katere je imel gospodar do zadruga, zlasti je bil sodnik in vodnik v boju.

Za župana je mogel biti izvoljen samo kak ud posebne, odlične družine. Navadno je bila to tista družina, ki je naravnost izvirala od rodú prvega združnega starejšine, po njem se imenovala, podobe in svetinje rodú hranila in zató pri vsem rodu uživala neko posebno spoštovanje. Iz teh družin je nastalo slovansko plemstvo (plemenitnik, boljar, žlahtnik, vlastelj).

Vsaka županija je imela svoj utrjeni kraj, grad: tu so hranili dragocenosti, tu so v vojnih časih imeli zavetje starci, žene in otroci.

III.

Kakor so se rodovine izločevale iz poedinih zadrug in si iskale novih selišč, takó so se preseljevale tudi cele županije. Kadar so videli, da jim zarádi pomanjkanja polja ni več obstati, vzdignili so se ali v celih rodovih, ali po oddelkih posameznih rodov in so šli iskat nove domovine.

Posedši novo domovje so dali goram in rekam okrog sebe tista imena, ki so jih imele gore in reke v poprejšnji domovini.

Iz rodov se je polagoma osnovalo celo ljudstvo, národ. Vsak narod je imel glavni grad, višjegrad imenovan. Tam je stanoval knez, tam je bilo zbirališče národne skupščine.

Vse ljudstvo je bilo pokorno vladarju, ki se je volil samo iz ene družine. Izvoljenec se je usedel na knežji stol in dopolnil razne obrede, ki so bili s tem sklénjeni. Takó se je ta navada še do habsburških časov ohranila na Koroškem, kjer je stal stol blizu Gospesvéte.

194. Karel Veliki in Obri.

Germani ali Nemci so se pomikali vedno bolj proti jugu in zahodu. V njihova zapuščena selišča pa so prihajali Slovani ter zasedli velik del sedanjih avstro-ogrskih dežel.

V šestem stoletju so se po planinskih krajinah naselili Slovenci, a po donavskih ravninah, kjer so préd razsajali divji Huni, iz Azije prilomastivši Obri. To roparsko ljudstvo je stanovalo med nasipi, za rekami in nepristopnimi močvirji ter je napadalo na svojih čilih in brzih konjičih sosednje narode. Takó so se, živeč ob neprestanem boju, razprostranili od Tise do Anize in so postali mejaši ogromnej frankovske državi, katero je takrat vladal Karel Veliki.

Da bi osvobodil svoje dežele vednih napadov, prekorači Karel I. l. 791. vzhodno mejo in prodrè s tremi krdeli v obrske pokrajine. Obri se mu umikajo in skoro brez branitve popuščajo svoje nakope. Tako pride Karel do reke Rabe in vodi svoje trume na njenem desnem bregu do tja, kjer se izteka v Donavo. Obri pa pobegnejo v široke donavske planjave.

Pozneje je frankovska vojska, — katere pa Karel ni sam vodil, — prodrla do središča obrskih selišč med Donavo in Tiso: premagala je Obre in zagrabila v njihovem utrjenem taboru neizmerne bogatije, katere so si bili Obri priplenili v dveh stoletjih.

Na ta način se je frankovska država razširila od Anize do dravskega izliva. En del novo podjarmljenih dežel se je imenoval vzhodna krajina (marka).

195. Madjari.

V devetem stoletju zasedejo Ogrri donavske puštinje. Prišli so kakor popred Huni in Obri iz notranje Azije; ž njimi so se združili ostanki Obrov, kar jih ni potegnilo k Slovanom.

Ogri, ki so se sami imenovali Madjare, so bili nomadski (pastirski) narod. Imeli so obilo čred goveje živine, zlasti pa brzih kônj, katere so poleti in pozimi puščali na prostem. S temi čredami so prehajali od pašnika do pašnika, žene in otroke sè seboj vozeč na vozovih, ki so bili s kožami pokriti. Živeli so ti izvrstni jahači ob mesu, mleku in medu.

Pri Madjarih je bil kozarec kaj imenitna posoda. Kupili niso ničesa, da bi ne bili pili zraven; nobena prisega ni bila veljavna, ako ni prisegajoči v kozarec potočil nekaj kapljic svoje krvi.

V vojni so sloveli kot predrzni kônjiki metajoči iz daljine kopje in puščice. Kadar so nasprotnika pognali v beg, spuščali so se za njim, ne mirujoč, preden je zadnji padel pod njihovim ostrim mečem; mislili so namreč, da jim bode vsak sovražnik, ki ga usmrtijo v boju, na ónem svetu služil kot suženj; zató tudi nobenemu niso prizanašali, ampak so vsacega neusmiljeno pobili.

Vihraje na vse strani so se polastili po Karlu Velikem ustanovljene vzhodne krajine. Večkrat so se ropaje vsipali v Nemčijo, dokler jih leta 955. na leškem polju popolnoma ne pobije nemški cesar Oton I. Od zdaj naprej niso več silili na Nemško. Oton pa iznova ustanovi vzhodno krajino (mejino) v brambo proti ogrskim napadom. Ta krajina (po nemški Ostmark —

Ostreich — Österreich) bila je početna dežela in podlaga sedanjej avstrijskej državi; Oton II. jo je izročil babenberškemu grofu Leopoldu I. l. 976.

196. Štefan, kralj ogrski.

Okoli leta 995. so bili Ogrji še malikovavci. Tedanji ogrski knez se je poročil s kristjansko Giselo, hčerjo bavarskega vojvode. Ta je napotila svojega moža, da se je dal krstiti; pri sv. krstu je dobil ime sv. Štefana.

Z veliko marljivostjo in gorečnostjo je razširjal sv. vero med svojim ljudstvom in postal tako ne le prvi kralj, ampak tudi pravi apostol Madjarov. Ustanovil je mnogo škofij ter jim v Ostrogonu (Granu) postavil nadškofa. Od papeža je dobil dragoceno zlato krono in častni naslov „kralj apostolski“. Zató imajo avstrijski vladarji še zdaj kot ogrski kralji naslov „apostolsko veličanstvo“.

Prizadeval si je omikati svoj narod, privaditi ga dela in postavnega življenja. Uspešno je premagoval domače upornike in zarotnike proti novim naredbam. V teh vojnah so ga najbolj podpirali tuji — večinoma nemški — naselniki, katere je bil privabil v svojo slabo obdelano deželo. Njegove modre postave so vpeljale nov družinski red in uvrstile Madjare med bolj omikana zapadna ljudstva.

197. O vitezih.

V srednjem veku še ni bilo takih postav za ljudsko varnost, kakršnih imamo dan današnji. Čestokrat je le debela pest močnejšega razsojala pravico. Slabotne in neoborožene ljudi so branili vitezi. Posestniki obširnih zemljišč so jeli staviti trdne gradove po visokih in nepristopnih mestih opasujoč

jih z globokimi prekopi, čez katere se je moglo priti do grajskih vrat le prek visokega mosta. Ta se je dal vzdigniti in položiti.

V viteški stan so se iz početka jemali samo sinovi plemenitih rodovin. Po sedmem letu svoje starosti so se pošiljali k tujemu vitezu na vaje. Služili so mu kot dvorjaniči. Štirinajsto leto dopolnivši so bili oprode, ki so smeli svojega gospoda spremljati k različnim igram in viteškim slavnostim. Po tem so se privadili mnogovrstnih viteških navad in obredov, katere so imeli prav takó v čisljih, kakor hrabrost in neustrašenost. Po dvajsetem letu je dobil oproda sè slovesnim činom zaželeno viteštvo. Poklekivši pred viteza je obljubil, da se hoče vse žive dni bojevati za vero in čast, da hoče braniti preganjance in siromake. Vitez ga je na to z mečem trikrat malo udaril na ramo; klečeči pa je vstal kot vitez z vsemi pravicami in dolžnostmi svojega stanú.

Plemstvo so podeljevali prav sijajno. Obhajali so se pri takih kakor drugih priložnostih turnirji ali viteške igre. Za viteške igre so imeli ograjen prostor; ob njegovih straneh so bili vzvišeni sedeži, sprednji za kneginje, grofinje in druge plemenitnice. K takim igram so se shajali vitezi iz bližnjih in daljnih krajev. Ohleka vitezov pri turnirjih je bila dragocena in nepredorna; glavo so si pokrivali s šlemom, vrhu katerega se je vila krasna perjanica. Obličje jim je zakrivala mrežica; prsi je odeval oklep, rame in noge so bile v samem železju. Oboroževali so se z dolgim kopjem, težkim mečem in trdnim ščitom.

Borili so se peš ali na konjih; kdor je svojega nasprotnika porinil raz sedlo, ali mu izbil meč, zmagal je, dobil je za to iz rok kneginje ali katere druge plemenite gospé lep dar, navadno: verižico, ostroge, dragocen šlem ali meč. Včasih se je pa tudi zelo žalostno končala igra; marsikateri hrabri vitez je močil sè svojo krvjó pesek na bojišču.

V poznejih časih so jeli tudi neplemenitnikom podeljevati viteštvo, ako so se odlikovali s posebnim junaštvom. Takó se je plemstvo čim dalje bolj prestvarjalo v vojaški stan. Mnogi

vitezi pa so se — zlasti proti koncu viteške dobe — izneverili svojemu stanu in njegovej vzvišenej nalogi.

Pozabivši svoj nekdanji poklic so jeli napadati mesta in neoborožene trgovce pleniti po cestah. S trdno zidanih gradov so prežali na rop; ni ga bilo popotnika, ki bi si bil v svesti imetja in življenja, če se ni pridružil katerej večjej oboroženej četi, ali če se ni odkupil z dragim denarjem.

iz „Vrtc“-a.

198. Križarske vojske.

Kraje, kjer je Kristus živel, za blaginjo človeštva učil in umrl, so kristjani vedno visoko spoštovali; hodili so tudi na božjo pot v sveto deželo. Dokler je bil Jeruzalem v oblasti grških cesarjev, pospeševali so tí romanje v one kraje; tudi Arabci ga niso zabranjevali. Ko so pa divji Turki pribojevali si Palestino, prišli so za kristjane hudi časi, stiske in nadloge. Od romarjev so Turki zahtevali velike davke; kdor jih ni mogel plačati, ni smel v sv. kraje. Mnogi romarji, ki so prišli čez leto hodá daleč sv. mest obiskovat, morali so od težavnega pota in stradanja oslabljeni ostati pred mestnimi vrati. Tu so mestno ozidje pobožno poljubljaje v revščini hirali.

Na božjo pot v Jeruzalem se napoti tudi puščavnik Peter, iz francoskega mesta Amiéna domá.

Ko vidi, v kakšnih strašnih stiskah, v kakem zaničevanju se nahajajo sveta mesta in jeruzalemski kristjani, sklene prihiteti jim na pomoč. S pismom jeruzalemskega patrijarha se obrne naravnost k papežu Urbanu II. v Rim. Razloži mu z jako živimi besedami, kako hudo Turki tarejo in stiskajo kristjane. Papež naroči navdušenemu poslancu, naj hodi od mesta do mesta, od kraja do kraja, naj nagovarja kristjanska ljudstva, njih kralje, kneze in veljake, da otmó sveta mesta iz rok krvoločnega Turčina. Peter se napravi na pot, jaha ali potuje bos in gologlav, križ v roki, romarsko obleko na životu. Ognjeni pogled iz njegovih globokih oči presune slehernega; goreča beseda zdrami vsacega. Papež pokliče cerkven zbor v Klermon

na Francoskem in pridiguje v navdušenem govoru o tetje Jeruzalema. Ko papež izgovori, nastane po vsem zbirališču silno velik hrup in vpitje: *Bog hoče! Bog hoče!* Vse je hotelo potovati v jutrove dežele; pripenjali so si v posebno znamenje rdeč križ na rame; odtod izvira tudi ime „križar“ in „križarska vojska“.

Zdaj postane veliko gibanje in rožljanje po vseh zapadnih deželah. Sivi starčki poiščejo svoje zarjavelo orožje, mladeniči se vadijo sukati sulice. Kmet zapušča plug, pastir svojo čredo; oče se loči od družine, starši od otrok. Nov duh prešine vso Evropo; začne se novo ljudsko preseljevanje. Vse je namenjeno v jutrove dežele.

V drugej polovici leta 1096. se podá pod vodstvom viteškega Bogomira Buljonskega v sveto deželo velika, dobro oborožena vojska, ki je štela 600.000 vojakov. A krvavi boj med potom, lakota in razne bolezni so to strašno vojsko skrčile takó, da je prišlo komaj 21.500 križarjev pred Jeruzalem. Ko so kristjani zagledali sveto mesto, vriskali so od veselja in poljubovali zemljo. Po dolgem obleganju in dvanedevnem naskakovanju se polasté Jeruzalema. Po smrti vojvode Bogomira, ki se je zval branitelj svetega groba, postal je njegov brat Balduin jeruzalemski vladar s kraljevim naslovom.

Ali jeruzalemsko kraljestvo ni imelo obstanka, nekaj zaradi nesloge med knezi, nekaj zaradi divje hrabrosti Turkov. Kristjani so izgubljali mesto za mestom. Dasi je šlo še šest križarskih vojsk v Palestino, ostal je Jeruzalem nazadnje vendar le v oblasti Turčinov.

199. Babenberžani na Avstrijskem.

Babenberžani so resno izpolnjevali nalogo, braniti deželo proti navalom vzhodnih sosedov; v pogostih bojih z Madjari so predstavljali mejo proti vzhodu in razširili svoje posestvo do reke Litave, ki dandanes zopet loči Avstrijsko od Ogrskega.

Mejni grof Henrik II., ki si je izvolil Dunaj za glavno mesto, dobí tudi večino sedanje dežele nad Anížo; takó pomnoženo in združeno krajino povzdigne cesar Friderik Rjavobradec v vojvodino l. 1156. in podelí Henrikú še posebne pravice. Henrik je bil zdaj vojvoda.

Njegov sin Leopold V. se udeleži tretje križarske vojske. V Palestini ga bajè razžali ponosni, svojeglavni angleški kralj Rihard Levosrčni, ki je, zapuščen od francoskih in nemških poveljnikov, vendar le pogumno zmagoval Turke.

Ko se je pa vračal domóv, zanese vihar njegovo ladjo na istrske obale; zatorej je moral pot nadaljevati po Avstrijskem. Dasí je hodil preoblečen, spoznali so ga vendar in izročili razžaljenemu Leopoldu, ki ga je dal zapreti, pa ga kmalu izročil nemškemu cesarju.

Papež Celestin III. pa prekolne Leopolda, češ, da je nezaslišano, da bi katoliški vojvoda zapiral katoliškega kralja, ki se je bojeval za krščansko vero z neverniki.

Istočasno je na Štajerskem vladal vojvoda Otakar VIII. iz plemenitega rodú Travnogavcev. Ker je vsled hude bolezni, katero si je bil nakopal na božjej poti v jutrove dežele, vedno bolehal in hiral, in ker ni imel otrók, postavil je sorodnika Leopolda V. za svojega dediča na Štajerskem. Ko je Otakar umrl leta 1192., bil mu je na štajerskem vojvodskem prestolu naslednik avstrijski Leopold, ki ga je tudi nemški cesar priznal in potrdil za vojvodo Štajerske. Takó ste ti vojvodini postali sestrijski deželi, ki ste skupaj uživali dobre in hude čase.

Dve leti po Otakarjevej smrti je umrl tudi Leopold. Bilo pa je tako. Njemu na čast so napravili v Gradcu velik

turnir, katerega se je udeležil tudi viteški vojvoda. Pri tej igri zdrsne njegov konj, Leopold pa pade tako nesrečno, da si nogo zlomi. Ni ga bilo zdravnika, da bi mu bil odrezal težko ranjeni ud. V strašnih bolečinah je sam poskusil to z močno sekiro. Toda njegove ure so bile štete; kmalu potem je umrl, odvezan od papeževe prekletve in v prijetnej zavesti, da zapušča Avstrijsko in Štajersko čvrstima sinovoma.

Najsijajneje je vladal prejšnjega vojvode sin Leopold VI. Avstrija je lepo napredovala; razcvitala se je kupčija in množilo bogastvo meščanom. Leopold je pospeševal lepe umetnosti in skrbel za izobrazbo svojih podložnikov.

Ta vojvoda je pomnožil svoje dežele z nekimi posestvi na Kranjskem, po katerih je pozneje cela kranjska mejina pripadla avstrijskim vladarjem.

Zadnji vojvoda iz babenberške rodovine je bil Friderik II. V bitvi z Ogrri l. 1246. smrtno ranjen, zgrudi se na tla in kmalu izdahne. Ž njim je izmrl slavni moški rod babenberški, ki je s toliko hrabrostjo in srečo skoro tri sto let vladal Avstrijskemu.

200. Rudolf in Otakar.

Po smrti zadnjega Babenberžana se polastí njegovih dežel češki kralj Otakar II. Ko je l. 1269. umrl koroški vojvoda Ulrik Sponhajmski, zapustí svojo deželo sorodniku Otakarju; takó pride tudi Koroško in velik del Kranjskega pod oblast češkega kralja. Pridobil si je tudi Pordenone na Furlanskem. Po takem je sezala oblast tega mogočnjaka od Krkonošev in Krušnih gorâ tja do obál jadranskega morja. A plemenitaši v novo pridobljenih deželah niso ljubili tujega kneza; bali so

se ga in sovražili njegovo oštrot, zlasti od tedaj, ko je tiral v Prago Seifried-a Marenberškega, imenitnega štajerskega viteza, in ga dal umoriti, ker ga je dolžil upora.

V tem ko je Otakar v novih pridobitvah utrjeval svojo oblast, imelo je nemško cesarstvo hude čase. Tri in dvajset let je bil tu nemir in nered.

Ni ga bilo vladarja, katerega bi bili vsi priznavali za svojega gospoda. Angleški princ in španski vladar sta bila — v sramoto nemškej državi — istočasno od dveh strank izvoljena za kralja. Bila pa sta kralja samo po imenu; prvi je sicer večkrat prišel v Nemčijo, da si ni dobil nobene kraljeve veljave; drugi pa Nemčije še videl ni. Leta 1273. so vendar izvolili nemški volilni knezi na veliko srečo države hrabrega in pravičnega moža. Ta se ni bal vojne in vendar je ljubil mir: bil je trdne volje, naj se red, postava in pravica zopet spoštujejo.

Ta mož je bil grof Rudolf Habsburški, doma na Švicarskem, potomec stare, sloveče rodovine; njen rodovinski grad Habsburg se vidi v podrtinah še danes v Aargav-u ob reki Aar-i.

Njegovi vrstniki enakega stanú so ga spoštovali in se ga tudi bali, kajti ponižal je bil že marsikaterega mogočnega in nemirnega soseda. Meščani in kmetje so ga ljubili; kajti večkrat je Rudolf prijel za orožje, da je slabejšemu do pravice pomagal proti močnejšemu. Ko je bil izvoljen za nemškega kralja, pripovedovalo se je daleč okrog, kako strogo ravna novi kralj s hudobnimi ljudmi, kako kaznuje razbojnike in cestne roparje, kako podira gradove vitezov pleniteljev, pa kako milo in prijazno se pogovarja tudi sè siromakom.

Otakar ni hotel priznati novoizvoljenega kralja; zato ga Rudolf pokliče pred svoje sodišče. Ker Otakar ni prišel, sklenilo se je na državnem zboru, da se mora odpovedati deželam Avstriji, Štajerskemu, Koroškemu in Kranjskemu, katere si je bil prisvojil nepostavno. Otakar se posmehuje temu ukazu; zaradi tega je bil preklican. Zdaj je moral meč razsoditi med Rudolfom in Otakarjem.

Naglo končana vojna leta 1276. je prepričala Otakarja, da je naletel na izredno hudega sovražnika. Rudolfov zaveznik, grof Majnhard tirolski, se je polastil Koroškega; brat njegov, Albert goriški, si je osvojil Kranjsko. Na Štajerskem so se uprli plemenitniki ter pregnali češke posadke. Otakar je čakal Rudolfa na Češkem; ta pa udari na Avstrijsko in obleže mesto dunajsko. Kar je mogel, hitel je zdaj Otakar, da otme avstrijska posestva. Z mogočno vojsko pridrvi na bregove Donave: ali v tem hipu počí vstaja na Češkem. Mnogi plemenitniki in veljaki stopijo na stran Otakarjevih nasprotnikov. Takó je bil Otakar prisiljen, skleniti mir. Odpové se oblasti nad Avstrijo, Štajersko, Koroško in Kranjsko; odpové se gospodarstvu nad Pordenone, prizná Rudolfa za nemškega kralja in prejme iz njegovih rok Češko in Moravsko kot državna fevda. Že 26. novembra l. 1276. se je pokoril Otakar osebno v Rudolfovem šatoru pred veličastjo nemškega cesarstva.

201. Bitva na moravskem polju.

Otakar ni mogel pozabiti svojega ponižanja: pribojevati si je hotel zopet dežele, katerim se je bil odpovedal. Zató je nabiral vojakov in iskal si zaveznikov; takó je Rudolfa prisilil na vojno 1278. l. Na morav-

skem polju poleg Dürnkrot-a so si stale nasproti vojne čete. Dne 26. avgusta — bilo je v petek — postavita Rudolf in Otakar svoje čete. Levo krilo izroči Rudolf zvestemu Frideriku Hohencolernskemu, v sredino postavi Madjare, katere mu je bil poslal ogrski kralj Ladislav na pomoč, sam zapoveduje desnemu krilu, a Ulrika Kapelerja naredi za poveljnika poslednje vojski. Enako je postavil tudi Otakar svoja krdela.

Na iskrem konju je jahal Rudolf od vrste do vrste ter z živo besedo vzbujal vojakom srčnost in pogum.

Proti 12. uri se vname boj. Brez razloke se maja vojska sem ter tja. Rudolf sam je v smrtnej nevarnosti; neki nasprotni vitez ga spozná po nenavadno visokej rasti, napade ga sè sulico ter ga vrže raz konja. Izgubljen je bil, da ga ne brani švicarski vitez Ramsvag ter kralju pomore na družega konja. Zdaj se spusti desno češko krilo, premagano od Friderika, v divji beg. Otakar zapové poveljniku svoje poslednje vojske, naj prihití begujočim četam na pomoč; ta pa pobegne brez boja z bojišča. Bolj in bolj pritiskajo Rudolfovi na nasprotno četo, takó da jim ni bilo več obstati. V divjem pogubnem begu bežijo Otakarjevi vojaki. Ko to Otakar vidi, zapodí se sredi nekaterih hrabrih pristašev — smrti išcé — v najgostejše sovražnikove čete. Težko ranjen se zgrudi na tla. Neki plemenitnik, ki bi ga bil rad otel smrti, ujame ga in odpelje iz gneče. A dohité ga nekateri osebni sovražniki; planejo nanj in prebodejo kralja.

Takój, ko je Rudolf čul, da je ujet njegov nasprotnik, ukazal je strogo, naj se prizanaša njegovemu življenju. Sam je prihitel, da bi ga videl. Bilo je prepozno. Zahajajoče solnce je zrlo na mrtvo, s prahom in krvjó pokrito truplo onega nekdanj mogočnega

in ošabnega vladarja, kateri se je préj večkrat posmehoval preprostej obleki in varčnosti Rudolfovej. Pri tem prizoru stopijo Rudolfu solze v oči, dasi je bila zmaga sijajna; mislil je na minljivost posvetnih reči, na Otakarjevo nekdanjo srečo in njegov sedanji žalostni konec.

26. avgust 1278. l. je bil tako rekoč rojstven dan habsburške monarhije: kajti nikdo se ni upal več Rudolfu in nemškej državi jemati dežel, katere mu je Otakar odstopil leta 1276. S privoljenjem nemških knezov podelí Rudolf I. 1282. Avstrijsko, Štajersko in Kranjsko svojemu sinu Albrehtu, Koroško pa izroči pozneje zvestemu svojemu zavezniku Majnhardu. Vaclav, sin Otakarjev, obdrží dedni deželi Češko in Moravsko.

Takó so takrat prišle tri vojvodine našega cesarstva pod gospostvo habsburške vladarske rodovine, katere so se vedno zvesto držale, v sreči in nesreči.

Povsod po nemškem cesartvu je bilo Rudolfovo ime v časti; ko je umrl, obžalovali so vsi njegovo smrt, in še dolgo so se spominjali poštenega, v obleki in govoru preprostega kralja, kateremu so se klanjali mogočneži, pa tudi najnižji prihajali po pomoč. „Ta nima Rudolfove pravičnosti,“ bil je še dolgo za njim navadni pregovor.

202. Friderik Krasni in Ludovik.

Friderik, sin avstrijskega vojvode in nemškega cesarja Albrehta I., slovel je zaradi svoje lepe postave kakor tudi zaradi ljubeznivosti in vljudnosti. Imenovali so ga Krasnega.

Ko je leta 1313. bil zopet izpraznjen cesarski prestol, upal je Friderik, da ga bodo nemški knezi

posadili nanj. Volili so ga samo nekateri, drugi so glasovali za bavarskega Ludovika. Ta nesložna volitev je bila povod dolgotrajnej vojni; meč je moral razsoditi med obema nasprotnikoma, ki sta si bila popred prijatelja že od mladih nog. Najkrepkeja podpora v boju je bil Frideriku njegov brat Leopold.

Vojna se je pletla po mnogih krajih, pa brez razloke in konca. Rahločutnemu Frideriku se je smilila revščina in nadloga, katero je ta vojna vzrokovala po nemških krajinah; zató sklene končati prepir v odločilnej bitvi.

Ob Inu na Bavarskem se sprimete obé vojski. Dasi se je Friderik sè svojimi vitezi bojeval z največjim junaštvom, bil je vendar nesrečen. Mnogo vitezov je obležalo na krvavih tleh; Friderika so pa ujeli in zaprli v trden grad.

Ko sta Friderik in Ludovik v burnej vojni poskušala svojo moč, bil je Leopold sè svojimi četami samo nekaj ur od bojišča. Kako ga je zbolelo, ko je čul, da je prišel prepozno, da je že vse izgubljeno! Bridka žalost ga obide, ko sliši, da je premili brat v sovražnikovih rokah. Zató si je od zdaj na vso moč prizadeval, oteti in rešiti ga.

Ločen od vsega svetá, preživel je Friderik v trdnjavi prav žalostne dni. Ni dobil poročila niti od svoje žene Elizabete, niti od bratov.

Pa tudi Ludoviku sreča ni bila prijazna. Vedno ga je vznemirjal Leopold; vedno je bilo še dosti takih, ki bi bili rajši Friderika nego njega spoznali za kralja.

Nekega dne zajaše Ludovik konja in se podá v grad, kjer je bil Friderik zaprt. „Prijatelj,“ nagovori Friderika, „ali hočeš biti prost?“ „Prost?“ zavzame se ta, „prost, da zopet vidim svojo ženo in brate? O, za tako

prostost storim ti vse, vse, kar koli zahtevaš.“ Ludovik nadaljuje: „Odpovej se vsem kraljevim pravicam in pregovóri brata, da se pomiri z menoj. Ako mi obljubiš, da se vrneš v ječo, ko bi ne mogel izpolniti teh pogojev, te osvobodim.“

Friderik se zaveže v to z besedo in prisego ter se odpravi v svojo milo domovino. Ludovik ga spremlja do meje. O, kako žalostna mu je bila vrnitev v domačijo! Obile solze, katere je Elizabeta jokala za svojim možem, so ji ugasnile luč lepih oči! Slepa je sirotica samotno živela v tužnem gradu. Leopold ni odobral bratovih obljub in ni odjenjal od vojne proti Ludoviku. Ker Friderik ni mogel izpolniti dogovorjenih uvetov, vrne se, zvest zastavljenej besedi, nazaj na Bavarsko. Zastonj ga je prosila uboga Elizabeta, zastonj so trdili dvorniki, da taka prisega ne more biti veljavna in vezalna: možato se je iztrgal iz rok svoje družine.

Kako se začudi Ludovik, ko Friderik zopet stopi pred njega! Ta pravičnost in poštenost ga gane takó, da se spravi s Friderikom in mu ponudi, naj si delita kraljevo oblast.

Beseda dana sveta naj ti bo!
Ne oprostí ga več nobena moč,
Kedór se je enkrat zavezal sám.

203. Albreht II. Modri.

Friderik Krasni je otožen in bolehen preživel svoje zadnje dni v samotnem gradu Guttenstein sè svojo slepo ženo. Po njegovej smrti (l. 1330.) sta mu sledila brata Albreht II. s priimkom Modri in Oton Veseli.

Ta avstrijska vojvodi sta si pridobila Koroško l. 1335. Po starej šegi je zasedel Oton vojvodski prestol koroške dežele na gosposvetskem polju.

Ko se je bil Oton preselil v večnost, vladal je Albreht Modri sam še 19 let. Bili so hudi, strašni časi! Nesreče in nezgode vsake vrste so nadlegovale vzhodno Evropo pa tudi Nemčijo in Avstrijo. Prikazale so se najpred tako ogromne trume kobilic, da so zatemnjevale svetlo solnce. Kjer koli so obsedele, povsod so bile takój uničene in opustošene njive, vrti in travniki; samo trsja niso napadale. Tri leta je trajala ta nezgoda.

Ne dolgo potem je nastala najhujša nesreča, neka kužna bolezen, ki je v dveh letih pomorila dve petini evropskih prebivavcev. Trgovci so jo bili iz jutrovih dežel zanesli v Evropo. Kogar se je prijela ta strašna in nalezljiva morivka, temu so po životu vzkipele bule jajčje debelosti in rumene ali črne proge; zató so imenovali to bolezen tudi „črno kugo“. Dve leti je razsajala in žela ljudi. Cele vasi so bile izmrle, po mestih pa je bilo mnogo hiš popolnoma izpraznjenih. Samo na Dunaju je umrlo na dan 500—700 ljudi. Nevedneži so iz prva mislili, da je tej bolezni vzrok neredni tek planetov; kmalu pa se je razneslo krivo mnenje, da so jo židje zatrosili. Pričeli so zdaj grozovito preganjati nesrečne židove po vseh mestih in trgih. Požigali so jim hiše ter jih klali neusmiljeno; po nekaterih krajih so jih skoro popolnoma zatrli. In ker zaradi kuge nikdo ni hotel obdelovati polja, pridružila se je morivki njena sestra — lakota. V teh nadlogah se je izkazoval Albreht dobrega očeta in ljubeznivega dobrotnika svojim podložnikom.

204. Rudolf IV. ustanovnik.

Albrehtu II. je bil naslednik njegov sin Rudolf IV. V pospeševanju znanstev in umetnosti je posnemal svojega tasta, tedanjega nemškega cesarja Karla IV.

Kakor je ta ustanovil v Pragi prvo vseučilišče, takó je tudi Rudolf osnoval vseučilišče dunajsko (l. 1365.), ter jel zidati imenitno stolno cerkev sv. Štefana, ki je sè svojim krasnim zvonikom še danes najlepši ukras slavnega Dunaja. Zaradi teh činov ga imenuje zgodovina tudi ustanovnika. Rudolf si je na vso moč prizadeval, pomnožiti čast svoje rodovine in razširiti njeno oblast.

Ko je Marjeti Širokoustnej, vnukinji istega Majnharda, kateri je bil zvest zaveznik kralja Rudolfa proti češkemu Otakarju, umrl edini sin, izročila je Tirolsko, podedovano svojo deželo, avstrijskemu vojvodi Rudolfu IV. Cesar Karel pa je svojemu zetu potrdil to važno pridobitev leta 1364.

Rudolfovi nasledniki so si tudi pridobivali novih dežel; leta 1382. se je avstrijskim vojvodam podal Trst, leta 1500. so pa podedovali pokneženo grofijo goriško.

Takó je vedno rastla moč avstrijskih vladarjev, ki so bili od l. 1438. počenši v skoro nepretrganej vrsti ob enem tudi nemški cesarji.

205. Celjski grofje.

V soneškem gradu blizu Braslovč so v 14. stoletju živeli junaški in bogati plemenitniki. Razni zapravljivi plemenitaši na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem so jim zastavljali svoja posestva; ker jih ti navadno niso mogli več rešiti, ostajala so soneškim gospodom, kakor so se iz prva imenovali sami.

Vsled velike dedščine po heunburških grofih so se pozneje zvali „celjski grofje“, ker je bilo Celje glavno mesto njihovega posestva; leta 1436. so pa bili povzdignjeni celó v knežji stan. Zgodovina te stare in plemenite

rodovine našteva nam mnogo dejanj in važnih dogodkov. Grof Herman je bil celó vrhovni poglavar Slavoniji in Bosni. Celjski grofje so bili v rodu s cesarji, kralji, knezi, grofi in drugimi mogočnimi gospodi; imeli so 70 graščin po Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, Hrvatskem in Avstrijskem. Zadnji iz te rodovine je bil Ulrik II., prvi minister ogrskega in češkega kralja Ladislava. Osebni sovražniki so ga umorili 9. novembra l. 1456. v Belemgradu na meji ogrskeje in srbskeje. Ko so ga v Celju v cerkvi minoritskeje slovesno pokopali, ter je grbonosec v črnej obleki zaklical: „Danes grof celjski ni nikoli več!“ — zajokali so se možjé in žene takó, da ni popisati.

Celjska posestva pa so prišla večinoma pod avstrijsko oblast.

Po Krones-u.

206. Junakov grob.

Visoko na linici mamka sloní,
Njen sinek po dolu kobilo loví.

„Oj pústi mi, luca, zelenkasto brav,
Glej turških kónj videti mnogo je glav.

Zdaj sedlo na hrbet jaz tebi bom del,
Bom meček opasal in na te bom sel;

Pomakal moj meček bo v turško se kri,
Kobile sovražne podila boš ti.“

Kobila mladeniču zarezgetá,
In z usnjatim sedlom junak jo sedlá.

Pa kliče si vojne tovariše vse:
„Vstanite, vstanite, na vojno grestè!

In mamica v linici milo ječí,
Si sineka gleda, takó govori:

„Poslušaj me starico, sinko ti moj,
Ne hodi, ne hodi nad Turka na boj!

Črez vrata mi hrastov porinemo pah,
In Turka za zidom ne bode nas strah.

Pod turškimi meči umrl je tvoj brat,
Sedaj pa še ti bi zapustil me rad?

Med Turki izdihnil tud' otec je tvoj,
Ne hodi, ne hodi, moj sinko, na boj!"

„Poslušaj, poslušaj, o mamica ti,
Kar sin ti tvoj zadnji pred bojem veli:

Kjer bratec in otec boril se za dom,
Tam boja se branil jaz tudi ne bom.

Kjer otec izdihnil, kjer vmiral je brat,
Tam jaz bom posteljo postiljal si rad."

Krdela sovraga že v dol gomezé,
Ko zbere mladenič si hlapce mladé.

Minila še niso trenotja mu tri,
Že s curkom prelival sovražno je kri.

Z levico za brzdo kobilo drži,
Z desnico krvavo orožje vihti.

Vrši se na sredi, kjer velik je hrup,
In Turki pod mečem leté mu na kup.

In ko se junak na okoli ozrè,
Pobile že hlapce so sablje krivè.

Boril se je dolgo na travniku sam,
Iz trupel si rakev napravil le-tam.

Kjer jarek na ravni stoji še ta dan,
Junak tam slovenski leži pokopan.

Ni rezani kamen, ni lavorjev šop
Ne kaže, ne pravi, kje njegov je grob.

Le prosta pravljica, le ta ne molčí,
Le prosta pravljica — junaka slavi.

207. Tabori v turških časih.

Za časa neprestanih turških naválov v naše dežele se je pogosto zgodilo, da je Turčin planil čez mejo, preden je bila pripravljena cesarska vojska.

Ljudstvo si je moralo v takih slučajih samo pomagati. Napravljalo si je trdnjave med obzidjem okoli cerkve, delalo je tabore, skladalo na najvišjih gorah in hribih grmade, da je moglo približevanje divjega Turka naglo ko blisk oznaniti na vse strani.

Tabori so bili dobro zavarovani kraji; delali so jih na kakem griču, sploh v kraju, kamor se je sovražnik težko približal. Ako je imela cerkev dobro obzidje in je stala na mestu, kjer je bilo mogoče Turka dolgo se braniti, izpremenili so naši predniki hišo božjo s pokopališčem vred v tabor in so tam čakali sovražnika. Tu sèm so znašali ljudje svoje blagó in premoženje.

Kadar se je bližal Turčin, zažgali so grmade; od hriba do hriba je plamenela žalostna novica. Možje zgrabijo orožje; ti se oborožijo sè sekirami, kiji, kosami; óni z meči, sulicami, tolkaci in porati, tretji zopet s puškami, vsak kakor more. V tabor zbežé starčki, žene in otroci ter molijo goreče za zmago, za srečo borivcev. Na obzidju, na braníku in v stolpih pa stojé brambovci, krepki možje in hrabri mladeniči. Branijo se tem srditeje, ker ni bila le njim, ampak tudi ženam in otrokom smrt ali sužnost gotova, ako bi Turki premagali tabor. Pogosto se je tabornikom posrečilo, odgnati Turka in pobíti bežečega sovražnika. Kakšno veselje je takrat vladalo v taboru! Z obzidja in sè stolpov so pozdravljale žene, so hvalili starčki vračajoče se zmagovite junake. Kako prisrcna je bila zahvalna molitev za odvrnjeno nevarnost!

*Pridrla je vojska iz turških krajin,
Smrt spremlja jo in razdejanje;
Naš Triglav je videl iz jasnih višin
Veliko nadlog, pobijanje.*

*Slovenec se smrti nobén ne boji:
Zmagati ali pa pasti!
Meč krépkó vihtil je, prelival je kri,
Križ rešil iz turške oblasti.*

208. Iznajdba smodnika.

V početku 14. stoletja je v Freiburgu na Badenskem živel franciškán Bertold Schwarz. Baval se je z marsikaterimi poskusi in preiskavami, da bi spoznal svojstva in moči naturnih telés. Nekega dne je v možnarju mešal zdrobljeno žveplo, soliter in oglje ter pokrtil to zmes s kamenom. Po naključju pade vanj iskra; zmes se vname; strašen pok nastane, kamen pa odleti visoko v strop. Prestrašen stoji menih pred to čudno prikaznijo; ponavlja poskus in sicer z vedno istim uspehom. Objavi tedaj svoj izkus in pokaže, kako bi se ta smodník dal rabiti za razdiranje zidovja in trdnjáv. Izdelovali so zdaj možnarje z luknjico na zadnjej strani, kjer se je vžigal smodník. Pred možnar pa so devali kamenje. Polagoma pa so napravljali daljše možnarje, topove ali kanone, iz katerih so streljali železne krogle.

Pozneje so imeli tanjše železne cevi, da jih je posamezni vojak lahko nosil na rami. Te cevi so bile puške. Leta 1670. so v Bayonne-u na Francoskem iznašli bajonét, ki so ga natikali na puške in jih takó rabili kot sulice.

Že sredi 15. stoletja so topove sploh rabili v vojnah.

Kitajci so že v prvih stoletjih po Kristusu rabili smodnik za rakete, umetni ogenj i. t. d.

Ko je začel grmeti strelni prah, izgubili ste osebna hrabrost in telesna moč svojo poprejšnjo veljavo. Pritlikavec je mogel poslej zlekniti na tla najsilnejšega junaka. Vitezi so jeli odlagati svoje ščite, obešati oklepe v orožnice, zamenjali so kopja s puškami ter se preseljevali z visokih gorskih krajev v nižave. Viteštvo je izgubilo vso veljavo.

209. Kolumb najde Ameriko.

Preimenitna iznajdba proti koncu srednjega veka je tudi kompas. To je namreč na tankejši, navpičnej iglici položena igla magnetnica, katera se hrani v posebnej skrinjici. Igla magnetnica je z enim koncem vedno proti severu obrnjena. S tem orodjem se morejo določati in spoznavati strani svetá v takih okolinostih, kadar ni za to nobenih drugih pomočkov, kakor na morju, sredi velikih gozdov in v rudnikih. Kdo je izumil kompas, ne vemo prav za prav; toliko pa je dognano, da je bil — kakor smodnik — Kitajcem poprej znan nego Evropejcem.

Iznajdba kompasa je storila, da so se mogli mornarji podajati na prosto morje; pomagala je, da je Krištof Kolumb našel Ameriko.

Ta slavni mož se je rodil v Genovi; ubog suknar je bil njegov oče. Že v prvi mladosti je kazal Krištof veliko veselje do mornarskega življenja; od svojega 14. leta je živel skoro le na morju. Ni je bilo nobene pomorske nevarnosti, katere bi ne bil prestal. Ker so bili takrat na Portugalskem za mornarje najboljše časi, podá se Krištof v to deželo. Pridno je prebiral in pregledoval dnevnik in zemljepise, katere mu je bil zapustil neki

izkušen mornar. Premišljuječ pisma se je vedno bolje prepričeval, da na zahodnej strani atlantskega morja mora tudi biti suha zemlja. (Misli je namreč, da bi se po zahodnej poti skozi atlantski ocean prišlo v Indijo.) Kako rad bi se bil takój podal na morje, iskat novih dežel! Manjkalo pa mu je za to potrebnih denarjev, manjkalo mu je ladij. Obrne se torej sè svojim načrtom do rojstvenega mesta Genove, katero ga je zavrnilo kot sanjarja. Prav takó se mu je godilo pri portugalskem kralju. Po vednih prošnjah dobí nazadnje vendar na Španskem pri kralju Ferdinandu in kraljici Izabeli tri ladje.

S 120 možmi je odjadrал Kolumb 3. avgusta 1492. l. iz malega pristanišča Palos-a. Na kanarskih otokih je popravljал ladje in se zarádi tega mudil nad mesec dni. Odtod odrinivši se je videl kmalu na brezkončnej morskej puščavi, po katerej se še nihče ni vozil pred njim.

Hitro kakor ptice so jadrалe ladje po neizmernej morskej planjavi. Minil pa je dan za dnevom, teden za tednom, in še zmerom so plavale ladje med „nebo in vodo“. Od kopnega ni bilo duha ne sluha. Kolumbovim mornarjem (matrozom) je jelo upadati srce: zahtevali so, naj jih Kolumb pelje domóv. Ta pa se jim ne dá oplášiti. „Čakajte,“ rekel jim je, „še nekaj dni; v kratkem imamo suho zemljo pod nogami.“ Zarés so se že prikazovali oznanjevalci kopnega, namreč ptice, drevesne veje; tudi jagode in celó umetelno izdelano palico so zapazili na morskej gladini. Ni bilo več dvomiti, da je dežela blizu. Zato ukaže Kolumb povezati jadra in čuti vso noč. Komaj se je jelo jutro žariti, zakričí mornar na jadreniku: „Zemlja, zemlja!“ Veselje pomornikov se ne dá popisati. Pozabili so vse nevarnosti dolgotrajnega jadránja.

Ginjenega srca se zahvaljujejo Bogu za srečno rešitev. Ko je solnce vzhajalo, ležal je pred njimi lep zelen otok. Prvi je stopil na suho Kolumb, držeč v enej roki zastavo, v drugi goli meč. V imenu španskega kralja vzame otok v posest in ga imenuje San Salvador, to je Odrešenik.

Plašno se prišlecem bližajo nagi otočani bakrobarvne polti; radi so jemali ponujane korale, steklene bisere, zrcala in druge malenkosti ter za to dajali zlate ploče, katere so nosili v nosu in v ušesih. Vidé, kako strastno segajo Španci po zlatu, klicali so otočani: „Hajti“ in kazali proti jugu. Gredé proti omenjeni strani najde Kolumb otok Hajti. Pustivši tu malo naselbino, odjadra nazaj na Španško, poročat kralju o novih deželah.

Pozneje je Kolumb še trikrat prišel v Ameriko ter je vsakokrat našel druge krajine in otoke. Zavidneži so pa slavnega in prezaslužnega moža pri kralju začrnili in obrekli, takó da se ta ni več zmenil zanj. Nehvaležnost je bila edino plačilo preslavnemu možu. Še imena njegovega niso dali novemu svetu, marveč imenovali so ga po Florentincu Amerigo Vespucci, ki je prvi priobčeval popise o novih deželah.

210. Knjigotiskarstvo.

V starodavnih časih ljudje niso imeli tiskanih ampak samo pisane knjige. Posebno so menihi prepisovali bukve; zató so pa tudi lepopisje dognali na zelo visoko stopnjo. Še dandanes se nabajajo po knjižnicah take pisane knjige, v katerih so posebno začetne črke kaj lepo in umetelno izdelane. To prepisovanje pa je stalo mnogo truda in časa; ni čuda, če so bile bukve takrat

prav drage. Sveto pismo na primer je veljalo več sto goldinarjev. Zaradi tega so se knjige dobivale samo pri duhovnikih in bogatih ljudéh.

Iz tega vidimo, da je bil tedanji pouk po šolah jako pomanjkljiv.

Pozneje so začeli ljudjé na gladke lesene deščice ali ploščice vrezovati raznovrstne svete podobe in druge stvari, katere so pobarvali ter jih potem pritiskali na pergamen ali pa na papir. Taki lesorezi so bili iz početka prav slabo narejeni; težavno je bilo spoznati tiskano podobo.

Ako so hoteli natisniti celo knjigo, treba je bilo toliko lesenih (bukovih) deščic, kolikor strani so imele bukve. Vse to, kar je bilo pisanega na enej strani, morali so vrezati v eno tako (leseno) deščico, katero so potem počrnili in na papir pritiskali. Kako težavno, trudno in počasno je bilo to delo, umé vsak, kdor si misli količkaj debelo knjigo. Po odtisku so bile te deščice brez vrednosti.

O tem času je živel plemenitaš Janez Guttenberg, ki je bil doma iz Moguncije na Nemškem. Ta mož je pogosto mislil, kako bi se dale knjige tiskati s posameznimi lesenimi pisméni (črkami). V to namero si je prirezal več ravnih, enako debelih in enako dolgih lesenih klinčkov, a na enem koncu je vsacemu vrezal pismenko ter jih potem vezal in zlagal v besede in vrste.

Ko je hotel tiskati, počrnil je one vršičke in pritisnil na papir. Po natisu so se paličice razvezale in zopet rabile za tiskanje novih bukev. A prvi poskusi mu niso šli po želji; lesena pismena so bila namreč premehka in so se kmalu okršila.

Leta 1450. se združi Guttenberg z bogatim zlatarjem Janezom Faustom in lepopiscem Schöfferjem. Združene moči storé vselej več, nego posamezne. Po Schöfferjevem nasvetu so začeli črke liti iz kovín; te se niso tako hitro okršile, kakor lesene in so trpele delj časa. Schöffer je tudi izumil dobro tiskovno črnilo, in takó je ta občekoristna umetnost vedno boljje napredovala.

Leta 1455. je bilo natisnjeno sv. pismo.

Tiskarstvo se je začelo kmalu širiti po vsem svetu; mali broj pisanih knjig se je umaknil tiskanim bukvam. S tiskarstvom in knjigami so se pa tudi širile umetnosti in znanstva, ob kratkem: s pomočjo tiskarstva se je človeku odprla pot do višje izobraženosti.

211. Bitva pri Mohaču.

Kakor so Turki napadali slovenske dežele, takó so pogosto tudi udarili na ogrsko zemljo, po kateri so ropali in požigali, drvé seboj tisoč in tisoč ljudi v strašno sužnost.

Posebno silovit je bil sultan Soliman. Pridrl je z ogromno vojsko na Ogrsko. Na planjavi okoli Mohača ob Donavi se mu je uprl mladi, komaj dvajsetletni Ludovik, kralj ogrski in češki (1526). Predrzni vojskovodje so svetovali kralju, naj prime Turčina, dasi je bila turška vojska veliko večja od ogrske. Zgodilo se je, česar so se bali previdnejši možjé. Ogrske trume so se morale umekniti divjim Turkom; mnogo tisoč hrabrih vojakov je obležalo na bojišču. Kralj Ludovik se je bojeval z največjo pogumnostjo; ko je ranjen obnemagoval, spravi ga neki sleški vitez iz gneče in jaha ž njim proti Petčuhu. Jezdé čez blatni potok, prekucne se kralju konj vznak in pokoplje jez-

deca pod seboj v blatu. Spremljevalec ga ni mogel rešiti; moral je pobegniti pred Turki. Šele ko so ti odjahali, našli so kraljevo truplo; prinesli so je v Stolni Beligrad ter slovesno pokopali.

Zdaj ste pripadli deželi ogrska in češka avstrijskemu Ferdinandu I., ki je bil poročen z Ludovikovo sestro Ano. Od té dobe so avstrijske, ogrske in češke dežele zedinjene pod žezlom naše slavne vladarske rodovine.

212. Nadloge tridesetletne vojne.

Nobena vojna ni prinesla toliko nadlog in nesreč avstrijskim in nemškim deželam, kakor tridesetletna (1618—1648). Vzročili so jo bili verski prepiri med katoličani in protestanti, katere so zvali tudi luterance po prvem oznanjevalcu nove vere, M. Luter-ju.

Avstrijski vladar, ob enem nemški cesar, branil je katoličane. Njegov vojskovodja Wallenstein je vodil vojsko z veliko spretnostjo in hladnokrvnostjo; ravnal pa je čestokrat tudi neusmiljeno in samovoljno.

Leta 1630. je bilo na videz vojske konec; kar se oglasi nov sovražnik. Ta je bil švedski kralj Gustav Adolf, ki se je združil s cesarjevimi nasprotniki. V krvavej bitvi pri Lützen-u so Švedi sicer zmagali, ali izgubili so svojega kralja. S pomočjo Avstriji sovražnih Francozov so nadaljevali švedski generali ljudomorno vojno.

Zdivjani vojaki so strašno pustošili vso Nemčijo; nikdo si ni bil v svesti svojega imenja in življenja. Da bi se oteli iz rok grozovitne vojaške druhali, zapuščali so mnogi svoje hiše in kolibe ter so si po gozdih in samotah iskali varnejih pribežališč.

Razen vojne sile je hudo razgrajala tudi lakota in kuga. Nепrestano je pela smrtna kosa! Mnogokje je zapored umrlo toliko ljudi, da so morali mrliče kakor na bojišču kupoma pokopavati. Bilo je dosti takih krajev, kjer daleč okrog nisi videl ne mesta, ne vasi, ne hiše, ne človeškega bitja. Tužna tihota povsod! Rokodelstvo je mirovalo, plug je zarjavel počival v kotu. Prazni hlevi so lezli na kup! Neobdelane njive so bile z grmovjem in plevelom prerastene. Čim menj je bilo ljudi, tem bolj je rastlo število volkov. Prosto je prihajala v sela zverjad po svoj plen. Lakota je v mnogih krajih pritiskala tako silno, da so za drag denar prodajali mrhovino, podgane in miši.

Bilo je stiske in žalosti brez mere!

Kakor angelsko petje je zadonela vendar enkrat novica, da je mir sklenjen, da je konec pogubljevo vojske!

213. Mir.

Dovolj, dovolj krvi je že prelite,
Popiti je ne more zemlja več;
Poljane z mrtvimi so trupli krite,
Strašno razsajal je krvavi meč.

Pepel vasi, razrušena so mesta,
S plamenom meč sovražnikov divjá;
Begunov mrgolj stezà in cesta,
Da jim pred smrtjo gozd zavetja dá.

Potikajo se kakor zver po hosti,
A kaj, da je sovražnik daleč zad?
Oj blagor mrtvim, vseh težav so prosti:
Kar jih ostalo, tare mraz in glad.

J. Stritar.

Al' slišimo prav, al' se moti uhó?
Odkod se glasovi razlegajo mili?
Kot luč bi prižgal v temoti svetló,
Prešinja novica, da mir so sklenili.

Veséli se, kmetič, pa tudi meščán,
Povrni se k plugu, obrtu;
Naj mirno se pase ti čreda, selján!
Naj konec bi bil prepiru in črtu!

214. Turki pred Dunajem.

Kakor že večkrat popred, takó so tudi l. 1683. planili Turki na Ogrsko ter se odtod pomikali proti Dunaju. Na čelu 250.000 móž je lomastil veliki vezir Kara Mustafa proti glavnemu mestu avstrijskemu, ki ga je bil zastonj že oblegal sultan Soliman (1529). Ko se je na Dunaju zvedelo, da koraka veliki vezir sè svojo vojsko naravnost proti prestolnemu mestu, nastala je zmešnjava in strah. Mnogo dunajskih stanovavcev je pobegnilo iz mesta.

Kmalu so videli meščani okoli in okoli mesta v plamenu žareče nebó. Mesta in vasi — vse je ginilo v pepel in prah, kamor koli so se pokazale turške čete. Stiskani prebivavci pa so iskali zavetja pred krvoloki v mestu, takó da je dal nazadnje poveljnik posadke mestna vrata zapreti, da ne bi prehitro zmanjkalo živeža za toliko ljudi.

Dne 12. julija so se približale Dunaju prve trume turških konjikov, dva dni pozneje se privalí vsa vojska. Grof Staremborg, kateremu je bil cesar Leopold I. izročil brambo glavnega mesta, dal je požgati neutrjena predmestja: predmeščani so pribežali v mesto.

Posadka, meščani in dijaki so se pod poveljništvom hrabrega in podjetnega zapovednika branili kakor

levi ter odbijali turške navale na obzidje. Za vsako ped zemlje so morali sovražniki izgubiti sto in sto ljudi. A vedno bolj in bolj se je krčilo število braniteljev; tlačila jih je tudi lakota in bolezen.

Že dva meseca je trajala oblega; beda Dunajčanov je prihajala neizrečeno huda. Iz zvonika cerkve sv. Štefana so izpuščali rakete oznanjajoč okolici, da je stiska prikipela do vrhunca. Glej! na preveliko veselje obnemagujočim meščanom je po bližnjih hribih zaplamtel ogenj v znamenje, da se že bliža pomoč.

Vojvoda Karel lotarinški je bil nabral izdatno pomočno vojsko, katerej se je pridružilo 25.000 Poljakov pod junaškim kraljem Janezom Sobieskim. Ta vojska je hitela Dunajčanom na pomoč; 12. septembra je že stala na Kahlenberg-u, nekem hribu poleg Dunaja.

Po sv. maši, katero je služil pobožni kapucin Marko, uderó kristjani v planjavo in primejo Turka. Topovi grmé, puške pokajo, meči se blišče v solnčnih žarkih. Vname se strašno klanje. Ob štirih popoldne so Turki pregnani iz šatorov, kmalu potem pa se spusté v divji beg. Zmaga je bila sijajna, plen neizmeren. Dunaj je bil otét in ž njim tudi vsa država, vse krščanstvo.

215. Princ Evgen.

Princa Evgena, rojenega v Parizu l. 1663., pridobila je Avstrija po nekem posebnem naključju.

Evgena je hotel oče imeti za duhovna; a sina je bolj mikal vojaški stan. Zató je prosil francoskega kralja Ludovika XIV. za kapitanovo službo pri dragoncih. Kralj zavrne prošnjo posmehujoč se princeveji ubornej in slabotnej postavi. Razžaljen se obrne Evgen do nemškega cesarja Leopolda I., ki ga je prijazno sprejel.

V tedanjej turškej vojni (l. 1683.) je imel Evgen priložnost, pokazati svojo neustrašno pogumnost, gorečnost in hrabrost. Karel lotarinški mu za izkazano izvrstno vojaško vedenje podeli poveljništvo črez dragonski polk.

Ko je cesarska vojska od Dunaja bežečega Turka podila skozi ogrsko deželo, odlikoval se je Evgen pri vsakej priliki. Bolj in bolj se je videlo, da je princ tako rekoč rojen za nadpoveljnika v vojski.

Ko je mohamedance posekal v grozovitej bitvi pri Zenti (l. 1697.), povzdignil ga je cesar za maršala.

Pač so se kesali Francozje čuvši o junaških činih svojega rojaka. Poskušali so na vse kriplje dobiti ga nazaj. Najpred mu je kralj pretil z vednim prognanstvom iz Francije, če bi se takoj ne vrnil v domovino. Evgen se za to ne zmeni. Kar se ni dalo s hudim, menil je kralj doseči z dobrim. Ponujal mu je francosko maršalstvo, mestodržstvo in 2000 cekinov letne priklade. A Evgen odgovori: „Jaz sem zdaj cesarski maršal; hvaležnost me veže na mojega cesarja. Denarjev ne potrebujem, francosko mestodržstvo tudi lahko pogrešam.“ Vojaki so ga ljubili kakor očeta, on pa nje kakor otroke.

„Dokler nas vodi slavni Evgén,
Ne prekosí nas sovražnik nobén“ —

bila je splošna govornica pri vojakih.

Prezvesto je služil zaporedoma trem cesarjem: Leopoldu I. in tega sinovoma: Jožefu I. in Karlu VI. Rekel je pogosto: „Leopold je bil moj oče, Jožef moj brat, Karel pa moj gospod.“

Umril je v svojem lepem gradu Belvedere 21. aprila l. 1736. Z njim je cesar izgubil svoj zmago-

nosni meč, Dunaj najboljega meščana, avstrijske dežele svojega branitelja, svet pa enega izmed najslavnejših množ.

Za cesarja Franca Jožefa so mu pred cesarskim gradom postavili lep spomenik.

216. Cesarica Marija Terezija.

Karel VI. ni imel nobenega sina. Za Avstrijo pa je veljala postava, da morejo le moški Habsburžani dedovati prestol in vlado. Da bi ohranil avstrijske dežele svojej rodovini, izdal je cesar novo postavo, tako imenovano pragmatično sankcijo, katera je določala: 1. da se avstrijske dedne dežele nikdar ne smejo razdeliti; 2. da nasleduje tudi ženski zarod vladarske rodovine, ko bi utegnil moški izmreti. Ves čas svojega vladanja se je trudil cesar, sankciji pridobiti veljavo pri evropskih državah, kar se mu je tudi posrečilo.

Po tej postavi je prevzela po smrti Karla VI. njegova najstarejša hči Marija Terezija vladarstvo avstrijskih dežel (l. 1740).

Poročena s Francem, velikim vojvodo toskanskim iz rodovine lotarinške, bila je še le 23 let stara, ko je nastopila vlado.

Takrat so našej očetnjavi pretile vsestranske nevarnosti; kajti vzdignile so se proti njej mnoge evropske države, pozabivši pokojnemu cesarju dane obljube in zagotovila. Menili so sovražniki Avstrijo raztrgati in dežele med seboj razdeliti. Resnične so torej bile besede princa Evgena, ki je rekel: „Najboljše poroštvo za pragmatično sankcijo bi bila močna vojska in dobro napolnjene denarnice.“

Junaška gospá pa vpričo vseh teh nevarnosti ni izgubila poguma. Zaupala je v božjo pomoč ter na vdanost in ljubezen svojih podložnikov.

Ko so privreli sovražniki od vseh krajev, zbirala so se avstrijska ljudstva z vso navdušenostjo in v neizmernem številu okrog svoje vladarice. Bilo je sicer prestati mnogo hudih bojev, veliko denarja in vojakov je bilo treba darovati; pa Avstrija je obstala, stanovitnost in hrabrost ste zmagali. Le del Sleškega se je moral prepustiti pruskemu kralju Frideriku II. A pozneje si je Marija Terezija pridobila Bukovino in velik kos sedanje Galicije.

Imela je tudi veselje, da so nemški knezi izvolili njenega soproga za nemškega cesarja (l. 1745).

Ko so se vrnil mirnejši časi, zmogla je blaga cesarica skrbeti tudi za notranjo blaginjo svojih dežel.

Pospeševala je kmetijstvo, povzdignila rudarstvo ter oživila trgovstvo. Ustanovile so se bólnice, sirotnice in hiše za onemogle vojake. Odpravila se je tudi nečloveška mučilnica (natveznica). Kakor za telesno, takó in še bolj se je mila cesarica trudila za duševno blaginjo svojih podložnikov. Pomnoževala je ljudske in višje šole; dala je spisati šolske knjige, katerih so ubogi otroci dobivali zastonj. Takó bi se dale naštetí še druge blagodelne naprave premile cesarice, ki jo po vsej pravici imenujejo pravo mater svojih državljanov.

217. Smrt Marije Terezije.

Štirideset let je vladala vélika cesarica svojim deželam. Bog je blagoslavljal njeno blago početje, pa tudi pošiljal ji bridke izkušnje. Leta 1765. ji je umrl Franc I., njen mož in sovladar. Od tega časa ni več slekla črne, žalne obleke. Vsako leto na smrtni dan svojega pokojnega moža je hodila molit k njegovej rakvi.

Dne 20. novembra l. 1780. pa sama hudo obolí. Kakor je Bogu vdano živela, takó je tudi dokončevala

svoje zadnje dni. Dne 28. novembra prejme sveto popotnico; ponoči od 28. do 29. je govorila dolgo sè svojim prvorojencem Jožefom. „Ko bi bila po telesu neumrljiva,“ rekla je, „bila bi rada zaradi tega, da bi pomagala nesrečnikom.“

Skrbni sin prigovarja bolnici, da naj bode mirna in naj počiva. Cesarica pa mu odgovori: „Črez nekaj ur stopim pred sodnji stol božji, in ti meniš, da bi mogla spati?“ Zvečer 29. novembra čuti se zelo slabo. Kar zakliče: „Odprite okna!“ in se hoče vzdigniti v postelji; potem reče: „K tebi — pridem!“ nagne se nazaj in umre.

218. Cesar Jožef II.

Po smrti svoje matere je prevzel nemški cesar Jožef II. tudi vladarstvo avstrijskih dežel. Bil je preblazega srca in visokih namenov. Živel je samo za to, da bi povzdignil veljavo in moč svoje dedne države. Sam se je prepričeval o razmerah preprostega ljudstva ter pomagal, kjer koli je mogel. Rad je skrivaj in preoblečen, da ga niso poznali, zahajal med ljudi in se pogovarjal z njimi. Vsak, še takó prost človek, smel je k njemu. Nekega dne se je prerila uboga žena skozi množico do cesarja, da bi mu podala prosilno pismo. Stražnik jo nekoliko ostro zavrne. Cesar pa mu reče: „Ako ubogih ljudi ne poslušamo, kadar nam tožijo, kako bode Bog nas poslušal, če se potožimo njemu!“

Vrt na Dunaju, ki je bil odločen samo plemenitnikom, odprl je za vse ljudi ter je dal nad vrata zapisati: „Kraj vsem ljudém v razveseljevanje namenjen od njihovega častitelja. „Takó si je sam dal najlepši priimek. Ko so se zaradi tega nekateri visoki gospodje pritoževali, da nimajo več kraja, kjer bi bili (nemoteni) med seboj,

odgovoril jim je cesar: „Ako bi hotel jaz živeti samo med svojimi, sebi enakimi, moral bi se podati v kapucinsko cerkev, kjer počivajo moji pradedi.“

V kočé ubornega kmeta je večkrat pogledoval, še celó za plug je bil prijel pri nekej priliki. Takó je pokazal, kako spoštuje kmetski stan. S posebno hvaležnostjo se mora še zdaj vsak kmet spominjati tega cesarja: kajti odpravil je v vseh svojih deželah sužnost (nesvobodno podložnost) kmetskega stanú. Drugovercem je podelil enake pravice s katoličani ter odpravil vse tiste samostane, ki se niso pečali z dušnim pastirstvom, s poukom mladine ali sè strežbo bolníkom. Té in druge pre naredbe pa so vznemirile posamezne kronovine. V Belgiji je nastal upor, ki ga je Jožefov naslednik Leopold II. komaj zadušil. Tudi Ogri so bili nezadovoljni, ker niso spoznali cesarjevih dobrih namér. Zató je dobri cesar konci življenja preklical več svojih postav. A prej navedene so obveljale. Jožef II. je umrl 20. februarja l. 1790. „Na moj grob,“ takó je rekel cesar umirajoč, „naj se zapiše: Tu počiva knez, čigar namere so bile najčistejše, ki pa je imel nesrečo, da so mu izpodleteli vsi načrti.“ Njegov spomenik na Dunaju kaže resnične besede: „Ni dolgo živel, pa živel je ves za blaginjo svojih ljudstev.“

Spomin njegov ne mine.

219. Cesar Franc in nadvojvoda Karel.

Po dvoletnem vladanju že umre Leopold II. (l. 1792). Ni torej učakal nadlog, ki so v kratkem imele priti nad Avstrijo.

Naslednik mu je bil njegov sin Franc, kot nemški cesar Franc II. imenovan. Na Francoskem se je takrat

vnel grozovit prevrat. Francozje so kar divjali: ropali so, požigali, morili se in izpodkopavali in pokončavali vse božje in človeške naprave. Tudi boj napovedó skoro vsem evropskim državam ter deró z mnogimi vojskami črez svoje meje. Vodil jih je silni vojskovodja Napoleon Bonaparte, ki se je na posled celó dvignil na cesarki prestol francoski. Ta predrzni slavohlepnež je hotel podjarmiti vso Evropo. Mnogo nemških knezov se je izpozabilo takó, da so sami Napoleona spoznali za svojega varuha ter mu za njegove vojske obljubili vojakov. Zató je Franc odložil nemško krono; s tem je nehalo nemško cesarstvo po tisočletnem obstanku. Že dve leti pred tem dogodkom je bil Franc povzdignil avstrijske dežele v cesarstvo (l. 1804.) in je po takem bil prvi avstrijski cesar.

Najslavnejši poveljnik avstrijske vojske je bil cesarjev brat, nadvojvoda Karel. Ni bil le pravi junak, ampak tudi človekoljuben gospod. Blizu bojišča na Češkem je nekdam našel mnogo ranjencev. Nekateri so se komaj pokonci držali, druge so spravili na vozove. Ker je manjkalo kónj, napregli so se v nje vojaki sami, da bi takó ujetja oteli svoje tovariše siromake. Ravno kar pa pridrdrá več avstrijskih topov, umikajočih se Francozom. Nadvojvoda ukaže, naj se topničarski konji takoj naprežejo v vozove z ranjenci, rekoč: „Bolje je, da rešimo té zaslužne možé, kakor pa par topov.“

V strašnej bitvi pri Aspern-u (l. 1809.) je Karel potolkel do tedaj nepremaganega Napoleona. Pri Vagram-u pa se je moral umekniti pomnoženej vojski francoskej.

Kmalu potem je cesar sklenil mir na Dunaju, vsled katerega je moral razen drugih dežel Napoleonu

odstopiti Kranjsko, beljaški okraj na Koroškem, grofijo Goriško s Furlanijo, avstrijsko Istrijo s Trstom in Hrvatsko do Save.

220. Francozje na Ruskem.

Ko je zmagoviti Napoleon dospel do vrhunca svoje oblasti, napové l. 1812. tudi Rusiji vojno. Dne 14. septembra je z veliko iz vse Evrope nabrano vojsko stal pred Moskvo. Tu ga je zapustila dozdanja sreča. Rusi so mesto zažgali, in Francozje niso mogli tukaj prezimiti. Zaradi tega so se vračali nazaj. Nastala je prezgodnja in huda zima. Sneg je pobelil neizmerne ruske planjave; bril je oster sever, in mraz je prihajal vedno silnejši. V opustošeni deželi je Francozom primanjkovalo živeža, trpeli so lakoto; ruske zime navajeni kozaki pa so jih nadlegovali neprenehoma. Tisoč in tisoč jih je zmrznilo ali pa obležalo zbog neznosnih težav. Konji so cepali, vozovi in kanoni so ostajali na ruskej zemlji.

Največja nesreča pa je ošabne Francoze zadela pri reki Berezini. Črez njo je dal Napoleon napraviti dva mosta. Ko so jeli Francozje stopati črez njo, prižene se za njimi Rusov kakor listja in trave. Vsak je zdaj hotel biti prvi na onej strani. Nepopisna gneča nastane. Poveljniki in prostaki, konjiki in pešci, vozovi in topovi — vse je tiščalo na most. Brezobzirno je pehàl vsak naprej in v stran. Vse se je borilo za svoje življenje. Mnogo vojakov je bilo poteptanih, še več jih je utonilo v ledenej vodi, od zadaj pa so švigale smrtonosne ruske krogle.

Kar jih je prišlo črez pogubno Berezino, pomikali so se meseca decembra počasi iz Rusije. Napoleon tihoma pobegne v Pariz, prepustivši ostanke svoje vojske nemilej osodi. Od dneva do dneva je mraz huje pritiskal; vsa cesta, po katerej so bežali nesrečni Francozje, bila je pokrita z mrličmi in konjsko mrhovino. Vsi so bili razcapani, medli in blede kot smrt; nihče ni imel več niti sablje, niti puške. Videti je bilo, kakor bi bili od smrti vstali vsi berači celega svetá. Takó je v malo tednih razdrobila

prestrašna zima, grozovita lakota in oborožena roka razkačenih Rusov brezštevno vojsko.

Pa tudi ta nesreča ni ostrašila Napoleona; začel je nabirati novih vojsk. Zdaj stopijo proti njemu v zvezo avstrijski cesar, ruski car in pruski kralj ter ga v razsodilnej bitvi pri Lipskem (meseca oktobra l. 1813.) odločno premagajo.

Po sklénjenem miru je dobila Avstrija nazaj vse dežele, katere ji je bil Napoleon popred vzel. Takó je naša očetnjava srečno prestala dolge in težavne francoske vojne. Kot pravi oče svojih narodov je skrbel cesar Franc marljivo za duševno in telesno blaginjo svojih dežel. Umrl je 2. marcija l. 1835. Naj ga ima v hvaležnem spcminu vsak Avstrijan!

221. Cesar Franc Jožef I.

Leto 1848. je bilo za našo državo kaj viharno in nemirno. Ljudstvo se je uprlo ter terjalo večje svobode in novih pravic. Najstrašnejši uporniki so bili na Dunaju; pa tudi na Ogrskem in Laškem se začne uporstvo ter vname se vojna. Miroljubni cesar Ferdinand Dobrotljivi se odpové prestolu, katerega bi imel zdaj zasesti njegov brat Franc Karel. Ali ta ni hotel prevzeti cesarske krone, ampak prepustil jo je svojemu prvorojencu Francu Jožefu, ki je — šele 18 let star — nastopil vladarstvo 2. decembra l. 1848. „Z Bogom mladost!“ rekel je, ko je prejel žezlo, znamenje cesarske oblasti. Ni mu bilo neznano, da je cesarska krona težka, da so skrbi velike, posebno v onem viharnem času.

Da se težave premagajo, treba je bilo združenih močí; zató si je cesar Franc Jožef vzel za svoje gaslo besede: *Viribus unitis*, t. j. sè združenimi močmi.

Leta 1849. se začne iznova vojna na Laškem; trajala je le pet dni. V krvavej bitvi pri Novari je stari junak Radecky slavno premagal Pijemonteze. Tudi uporne Ogre je podrla cesarska vojska.

V spomin na srečno rešitev cesarja iz smrtne nevarnosti so na Dunaju začeli zidati velikansko cerkev, katero so odprli dne 24. aprila l. 1879. na dan srebrne cesarjeve poroke. Dne 24. aprila l. 1854. se je namreč cesar poročil z bavarsko princesinjo Elizabeto: ta dan je bil dan občega veselja za vse narode našega cesarstva.

Da bi se sam prepričal o željah in potrebah svojih podložnikov, potoval je cesar po raznih deželah; leta 1856. je n. p. potoval po Štajerskem, Koroškem in Kranjskem. Povsod so ga sprejemali z nepopisno navdušenostjo.

Dne 21. avgusta 1858. se je na vse kraje mnogo-jezične Avstrije raznesla vesela vest, da je slavnej cesarskeje rodovini rojen sin, Avstriji pa cesarjevič naslednik. Cesarjevič Rudolf je bil up in veselje svojih staršev in ponos naše monarhije.

Leto 1859. je prineslo našemu cesarju veliko skrbí in žalosti. Sardinska vojska si je že od nekdanj prizadevala, Avstriji odtrgati lombardo-beneške dežele. Sardinski kralj stopi v zvezo s tedanjim francoskim cesarjem Napoleonom III.; začela se je huda vojna. Pri Magenti in pri Solferinu premagajo zedinjeni Sardinci in Francozje našo vojsko, če prav se je bojevala s prečudovito hrabrostjo. Avstrija je izgubila krasno Lombardijo.

Prusi, ki so bili leta 1864. naši zavezniki proti Dancem, napovedó dve leti pozneje vojno našemu cesarju. Ta priložnost je zelo mikala tudi Italijane. Zato stopi laški kralj v zvezo s Prusi. Od dveh strani so prijeli sovražniki našo državo. S čudovito hitrostjo je postavila Avstrija dve vojski, prvo na Češkem, drugo na Laškem. Tu je pri Kustoci zmagal nadvojvoda Albreht, pri otoku Visu pa admiral Tegetthoff.

Ko je avstrijska vojska na jugu sijajno zmagovala sovražnika na kopnem in na morju, bile so bitve proti Prusom zeló nesrečne. V razsodilnej bitvi pri Kraljevem Gradcu so boljše oboroženi Prusi razkropili našo vojsko. — Cesar sklene mir z Italijani ter jim pusti še svojo edino laško kronovino — Benečansko; odpovedal se je tudi vsemu vplivu na Nemško.

Ko so prišli mirni časi, prizadeval se je presvetli cesar, položiti blaginji svoje države novo podlago. Oklical je ustavo ter potrjeval nove postave, ki so predrugačile malo ne vse razmere na Avstrijskem. Koliko se je pre naredilo in poboljšalo pri sodiščih, v šolstvu in vojaštvu! Koliko se je storilo za trgovstvo in promet, za gospodarstvo in kmetijstvo, za znanstvo in umetnost! Kaj zmore Avstrija v izdelkih dlani in uma, pokazala je slavna svetovna razstava na Dunaju l. 1873; kaj zmore hrabrost in junaštvo naših vojakov, pričajo besede, katere je poveljnik general Filipovič l. 1878. poročal cesarju. Glasé se: „Bosna se klanja Vašemu Veličanstvu!“

Tako stoji naše cesarstvo dandanes veliko in mogočno med drugimi evropskimi državami. Njemu na čelu pa je preblagi, velikodušni cesar. Ni ga vladarja sedanje dobe, katerega bi podložniki takó spoštovali in ljubili, kakor Avstrijani svojega. Ta iskrena ljubezen in vdanost mnogonarodne Avstrije se je večkrat sijajno pokazala, zlasti dne 2. decembra 1873. pri slavnosti 25 letne vlade presvetlega cesarja in dne 24. aprila 1879. l. o srebrnej poroki Njiju Veličanstev. Ta dneva sta bila praznika za 36 milijonov ljudi.

Vsi naródi v zvezi eni —

Zvesti in prestolu vdani —

Kličejo iz src iskreni:

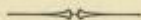
Hišo „Habsburg“ Bog ohrani!

222. Človek brez domoljubja.

Kar drevó brez zal'ga cvetja,	Kar podložni brez povelja,
Brez klasovja lepo žito;	Brez očeta so sinovi;
Kar je ladja brez zavetja,	Kar nebesa brez veselja,
Gnana tja v morjé srdito;	Brez vladarja vsi svetovi:

Kar planjava je pobita	Oj, to človek brez iskrene
Od vremena toče sile;	Je ljubezni domovine,
Kar je dan brez solnca svita,	Ki, če žalost jo zadene,
Kar je noč brez lune mile;	Zapustí jo, da pogine.

L. Toman.

Kazalo.

Povesti, pesmi in pregovori.

1. Molitev.	25. Upanje.
2. Jutranje solnce.	26. Prave sreče dom.
3. Postrežljivi deček.	27. Materin blagoslov.
4. Dobro obrnjeni denar.	28. Veselja dom.
5. Otročja hvaležnost.	29. Ne zaničuj darov božjih!
6. Zadovoljna nedolžnost.	30. Mladini.
7. Pregovori.	31. Pregovori.
8. Izreki.	32. Oslova senca.
9. Hvaležni rejenc.	33. Žabi.
10. Pomladnji izprehod.	34. Lastovki v slovo.
11. Pluga.	35. Kovač in krojač.
12. Strgan rokav.	36. Sraka in golob.
13. Popotnika in medved.	37. Mravlja s kobilico.
14. Prijateljstvo.	38. Pregovori.
15. Pobratimija.	39. Izreki.
16. Božja volja.	40. Skrb in Smrt.
17. Cerkvica.	41. Na grobéh.
18. Pastir.	42. Spominjaj se smrti!
19. Čudna skrinjica.	43. Večer.
20. Slepčeva zahvala za dar.	44. Večerna molitev.
21. Nenavadna pravda.	45. Martin Krpan.
22. Božja skrinjica.	46. Ubežni kralj.
23. Plačilo za resnico.	47. Noč.
24. Drevo v cvetu.	

Iz zemljepisja.

48. Kdó?	61. Evropci.
49. Podoba naše zemlje.	62. Domovina.
50. Razne točke in črte na zemlji.	63. Avstrijsko-ogrsko monarhija.
51. Solnce.	64. Avstrija za vse.
52. Solnce in zemlja.	65. Avstrijsko vodovje.
53. Luna.	66. Studenca.
54. Solčni in lunin mrk.	67. Avstrijske Alpe.
55. Nebesna telesa.	68. Planinar.
56. Zemlja in njeni deli.	69. Prebivavci avstrijsko - ogrske države.
57. Morje.	70. Mojim rojakom.
58. Prebivavci naše zemlje.	71. Pridelki v avstrijsko - ogrske državi.
59. Evropa.	
60. Iz severa.	

I. Dežele v državnem zboru zastopane.

72. Nadvojvodina avstrijska pod Anižo.
73. Nadvojvodina avstrijska nad Anižo.
74. Salcburška vojvodina.
75. Poknežena grofija tirolska s Predarelskim.
76. Burja, zameti in plazovi v Alpah.
77. Koroško.
78. Raj pod lipo pri Zilanih.
79. Lov na divje koze.
80. Lovec.
81. Štajersko.
82. Pastirčevanje na planinah
83. Slovo.
84. Rudar.
85. Kranjsko.
86. Cerkniško jezero.

87. Bohinjsko jezero.
88. Postojnska jama.
89. Primorsko.
90. Čičarija in Čiči.
91. Mornarska.
92. Dalmacija.
93. Vlahi v Dalmaciji.
94. Češko.
95. Moravsko.
96. Sleško.
97. Sudetske dežele.
98. Galicija.
99. Bukovina.

II. Dežele ogrske krone.

100. Ogrsko kraljestvo.
101. Ogrska planjava.
102. Erdeljsko.
103. Hrvatsko in Slavonsko.
104. Domovina.
105. Avstrija moja.

Črtice iz prirodoslovja.

106. Toplota.
107. Korist ognja.
108. Razširjanje toplote.
109. Toplomer.
110. Zrak.
111. Zračni tlak.
112. Tlakomer.
113. Gasilna brizglja.
114. Voda.
115. Kuhanje.

116. Hlapenje.
117. Zvok.
118. Jek.
119. Svetloba.
120. Mavrica.
121. O mraku.
122. Magnetizem.
123. Električna.
124. O nevihti.
125. Strelovod.

Prirodopisje.

126. Trije deli prirode.
127. Netopir.
128. Jež.
129. Volk.
130. Lev.
131. Kuna.
132. Rjavi medved.
133. Veverica.
134. Velblod ali kamela.
135. Osel.
136. Morski pes.
137. Kragulj.
138. Pegasta sova.
139. Kos.
140. Sraka in mlade.
141. Prepelica.
142. Sloka.
143. Raca.

144. Žolne.
145. Župan.
146. Kače.
147. Krastača.
148. Ribič.
149. Ostriž.
150. Som.
151. Smrekovi lubadar ali pisar.
152. Svilni prelec.
153. Čebele.
154. Mravlja — orel.
155. Rak.
156. Črvi.
157. Hruška.
158. Sadjarstvo.
159. Jablana in smreka.
160. Vrbje.
161. Gozdno drevje.

162. Breza.	170. Kristavec.
163. Grmovje.	171. Kvarec.
164. Gnoj.	172. Apnenec.
165. Rž.	173. Svinčnik.
166. Lan, konoplja, bombaževец.	174. Švinec.
167. Vinska trta.	175. Žveplo.
168. Hribček.	176. Soliter.
169. Kava in cukер.	177. Glina.

Človek in človeško društvo.

178. Človek.	184. Delo.
179. Človeško teló.	185. Kaj vedo povedati ded svojim vnukom o zemljiški knjigi.
180. Srce, pljuča in želodec.	186. Človeški udje se upró.
181. Zdravje.	187. Cesar in država.
182. Telovadski zbor.	
183. Vest.	

Iz zgodovine.

188. Odgoja spartanske mladine.	206. Junakov grob.
189. Spartanka.	207. Tabori v turških časih.
190. Leonida sè Spartanci pri Termopilah.	208. Iznajdba smodnika.
191. Romul, ustanovitelj Rima.	209. Kolumb najde Ameriko.
192. Fabricij.	210. Knjigotiskarstvo.
193. Družinsko življenje starih Slovanov.	211. Bitva pri Mohaču.
194. Karel Veliki in Obri.	212. Nadloge tridesetletne vojne.
195. Madjari.	213. Mir.
196. Štefan, kralj ogrski.	214. Turki pred Dunajem.
197. O vitezih.	215. Princ Evgén.
198. Križarske vojske.	216. Cesarica Marija Terezija.
199. Babenberžani na Avstrijskem.	217. Smrt Marije Terezije.
200. Rudolf in Otakar.	218. Cesar Jožef II.
201. Bitva na moravskem polju.	219. Cesar Franc in nadvojvoda Karel.
202. Friderik Krasni in Ludovik.	220. Francozje na Ruskem.
203. Albreht II. Modri.	221. Cesar Franc Jožef I.
204. Rudolf IV. ustanovnik.	222. Človek brez domoljubja.
205. Celjski grofje.	Cesarska pesem.

